

Vikerkaar

3/1993

Robert Graves'i "Hoiatus lastele". Eesti proosa parimas eas: Ene Mihkelson, Teet Kallas, Rein Saluri "So what?" (ka Mati Undile) + teatrielamus & intervjuu. M. Kalda Malmi makaroonilisest luulest. Foucault: keel lõpmatuseni. Kurat on sündinud Eestimaalt kaugel – Kaplinski. Vilmsi ja kaaslaste surm. Kremli vägistaja. VIKERGALLUP '92. Ly Lestbergi kunst.

Vikerkaar

Eesti Kirjanike Liidu ajakiri
Ilmub alates 1986. a juulist. 8. aastakäik.

Märts 1993. Nr 3

Sisukord

- Robert Graves *Hoiatus lastele* 1
Jüri Kaldmaa *Luulet* 2
Lembit Kurvits *Luulet* 4
Ene Minkelson *Sodomiiit* 6
Teet Kallas *Presidendi visiit* 8
Rein Saluri *So what?* 24
Hasso Krull *Ly Lesbergist ja Théodore Géricault'ist* 30
Michel Foucault *Keet lõpmatuseni* 32
Jaan Kaplinski *Kurat ja Vanapagan* 49
Ülo Valk *Kust tuli ilma!ind? II* 60
Maie Kalda *Jacob Johann Malm ja moka-rooniine luule* 67
Heine Arumäe *75 aastat Jüri Vilmsi ja tema kaaslaste traagilisest laukumisest* 74
Arnold Hinnom *Suur heitlus* 80
- ### Meie intervjuu
- Vestlus Rein Saluriga* 82
- ### Vaatenurk
- Jüri Talvet *Meie ühine Moskva* 86
Andres Mesikäpp *Poettilised dokumendid* 89
Olev Remsu *Luuraja & luuratav* 90
Rein Toomaa *Kremli vägistaja ehk kuhu kadus suvi* 92
- ### Vikergallup
- Eesti kirjandus 1992* 95

Kujundus: Jüri Kaarma
Fotod: Ly Lestberg

Esikaanel: Ly Lestberg

Tagakaanel: Ly Lestberg

ROBERT GRAVES

Hoiatus lastele

Inglise keelest tõlkinud Märt Väljataga

Lapsed, kes teist söandab mõelda,
Et kui suur ja haruldane,
Paljune ja vähene
On ta kallid ainukene
Lõpmatu maailm, see mõtleb
Järgnevatest asjadest:
Kivitahvlid, mille keskel
Puna-rohelised laigud,
Mille keskel paatjad võrgud,
Mille keskel valged-mustad
Doominod, kus puhas pruun
Paberikott, mis ahvatleb
Ennast lahti tegema.
Koti sees on väike saar,
Saare peal on hiigelpuu,
Ladvas vili, ümber kest.
Nopi vili, koori kest:
Vilja sisemusest leiad
Kivitahvlid, mille ümber
Puna-rohelised laigud,
Mille ümber paatjad võrgud,
Mille ümber valged-mustad
Doominod, kus – näe – seesama
Pruun ja puhas paberikott –
Lapsed, jäägu kinni see!
Sest, kes koti lahti teeb,
Leiab kohe end sealt seest,
Saare pealt, vilja seest
Kivitahvlid ümber pea,
Leiab siis, et tema ümber
Rohe-punased on laigud,

Mille ümber paatjad võrgud,
Mille ümber on must-valged
Doominod, ja sama pruun
Paberkott on süles tal,
Ikka lahti võtmata –
Ja kui siis ta söandab mõelda
Oma lõpmatu ja ainsa
Kalli ilma vähesust,
Paljust, haruldust ja suurust –
Siis ta koti lahti teeb.

JÜRI KALDMAA

PEALE KAOTUSI JA LEINU

Triinule

4

VEIN, AINULT JÕHVIKAVEIN
peab püsima käe ulatuses.
Sõõm. Teine. Taandumas lein.

Ja keha veendub ulakuses.
Las uinub ukulele!
Säng ennustab meil tulevikku.
Ja juhib laaneteele...
Me ühitime kesk lagendikku.

Su rinna magus aroom
mind lennutab ka üle soode,
kus põõnab nälginud loom.
Saan olema ta õhtuode.

5

MU MÄLUJÄRVE NAGU PÄRL JÄÄB STSEEN:
Sind emban. Suitsetad mu peatsis voodi.
Taas oled tulnud. Daam. Öö. Nõid. Sireen.
Ja Tartu ilusaima neitsi moodi.

Aeg kukub kildudeks. Ja karile
läeb järjekordne abielu. Mingu!
Sa heidad riidetult mu narile.
Ja süüdimatult kaela ümber lingu.

Ma pole vastu. Puusad osavalt
mind meelitavad puhvis pilve ligi
(Sa-haldjas Aleksandri tänavalt),
mis näkku paiskab tõrva, tuld ja pigi.

7

MIND VAHETATI KOERA VASTU.

Muhe bernhardiin,
kes piimakaussi eal ei astu.
Minu lemmikjook on viin.
Küll Sinagi mu ära ärid!
Puuduvad Su toast
veel tigudiivan, öölamp, järid.
Unistada tihkad boast?

Ei oleks uskund. Kõlban kaubaks.
Turul kätte käest.
Lett tõuseb. Venib kõrgeks laubaks.
Karjun seni. Segi pääst.

10

PEALE KAOTUSI JA LEINU
haldjas Aleksandri tänavalt
vanad haavad avab. Hõõrub neisse soola.
Viskab koriandri väravalt
aeda tagantkätt kesk veriheinu.
Liisub vein. Pokaali veel ei voola.

Irvitas mu üle. Mina?
Kurbus oli kohal. Kaksikvend.
Paljud ihkavad ju teda purju joota.
Ütles olevat vaid vaksik end.
Kukuvad kupüürid sülemina
tema rüppe. Eemaldub "Toyota".

LEMBIT KURVITS

*

Rõõmud ja õnn
hakkavad hoiduma noorte poole
näen neid kaelastikku jalutamas
mina aga mõtlen
aastatega üha enam
hallist ja mustast mullast
pudendan seda sõrmede vahel
ime küll
mullast tõusevad sirelid
ja kukerpuu ja pihlakas
kas kunagi saan nende seltsiliseks
kui auväärne
sellega võrreldav pole olnud elu
olla juurte läbi seotud
tüvede ja latvade ja lehelibinaga
vaadata võib-olla uute silmadega
sinisesse taevasse
rääkida vahest
hoopis tundmata keeles

*

Kõrge pärnapuu mäeveerul
kibuvitsapõõsad
elektriliin kihutamas kaugusse
hallid maakivid
ristikheinapõld lupiinid
kõige üle sügisehaku tuul
sammud sammud sammud
rada tee elutee
taskus seitsekümmend viis senti
läbi metsa mööda raamatukogust
see ammu suletud
kardinateta aknad mustendamas
maakino reklaamitahvel paljas
mõni vana kuusk killustikuklibu
hunnik mädanenud palke
linavästriki hända viskamas
esimesed pohlamarjad

taamal risttee
üksiku auto inimest meenutav mürin

*

Millest mõtleb vana
katkine kohver kapi taga
ühel suvehommikul
kui aknast vajub päikesetolmu paberitele
ja tuba on ehmatavalt vait
kulunud nurgad lukud katki
sisemus tühi
vaid üks kiirkõitja ja
kulunud rahatasku
selles mõned värvilised fotod
mõnest lapsest toolil istumas
üks on kasvanud isata
kaksteist aastat ja
teine kaheksa
ühel jalas mustad dressipüksid
teisel helekollane kleit

*

Matle laul
kostab õhtul mu kõrvu enne und
mähkmed on kuivama pandud
laual on viilukas leiba
tassis on petipiima
sahvris on viimane sibul
kuid meil ei ole oma kodu
homme me keedame putru
odrajahust ja piimast
ülehomme aga
tulen metsast ja toon töötasuks mõne krooni
siis läheme me Matlega poodi
Matle laul
kajab kaupluses kiiwide ja
banaanide keskel
Matle laul turnib
apelsinimägede otsas
Matle laulab
laulab mulgikapsapurgist
kolmest 60sendisest piimast

ENE MIHKELSON

SODOMIIT

Poliitikaga pole ma kunagi tegelnud. Poliitika tegeles minuga, sest mu nahk tundis alati õhus heljuvat vägivaldõhna ammu enne, kui sündmus kohale jõudis. Mäletan, et 1968. aasta kevadel—diplom ja suunamiskiri olid mul juba taskus—elasin veel paar kuud ühiselamu uutest tudengikandidaatidest pungil toas ning lükkasin päevast päeva edasi kolimist ühe Tartu—lähedase maakooli õpetajate majja. Mul ei olnud midagi viga, ometi tundsin end haigena. Lösutasin komandandi armust ikka veel oma endisel koikul, uueks eluks ostetud mööbel mööda linna tuttavate puukuurides ootel, ning lugesin Vincent van Goghi kirju vennale.

Praegu on päris naljakas mõtelda, et selles toas elas ka hilisem taastatud Eesti Vabariigi minister, kes oma tulevase mehega alles käis. Nad olid minust palju nooremad, tudengid alles, liiga terved mu meelest, ning mulle tundub, et pilkasin oma saatust ootava ministrineiu Saaremaa aktsenti üsna hoolega. Keel on mul ikka olnud teravavõitu. Miks ta mulle ette jäi, mulle, kes ma saarlaste ausameelsesesse südamlikkusse alati hästi olin suhtunud, on arusaamatu tänini. Ega nemad ju olnud süüdi, et van Gogh viletsuses vaevles ja mina olin esialgu teadmatuul põhjustel nii haige, et ei suutnud linnast lahkumisele mõeldagi.

Augustis see siiski toimus.

Pimeduses kahisevad pargipuud andsid teateid Tšehhoslovakkiast, alleede lambid viskasid heitlikke varje ja igas kolimisabi lubavas majas ragisesid raadiod. Kehas oli lahe tunne, keha tundis vemmeldamisest lõbu, vaigistas ängi. Äikese-eelne õhk oli end tankiroomikute võidukas rullumuses tühjaks laadinud. Hullemat ei saanud enam juhtuda.

Kui me hiljem tähisel augustiööl Hammaste teeristil ristseliti kuumal asfaldil lamasime, et mõnda linna sõitvat autot tabada, võisime vaid imestada, et tähed, taevas, sooja õhkav maa ikka veel olemas olid.

Ma ei tahtnud õpetajaks minna. Paljud meist ei tahtnud. Ja kui poisid mu riidekappi plaani järgi kokku kruvisid, jooksis mu kursusekaaslane augustipi-medas ümber tiigi ja röökis hirmsa häälega:

"Appi, vägistatakse!"

Tagantjärele tuleb mulle meelde, et kursusekaaslasel kõlkus kaelas väike luukere, millega ta üritas oma koolidirektori surnuks ehmatada, et sunniviisilisest töölemääramisest sel kombel pääseda.

"Usu, see aitab. Aitab sind ka," ütles ta, ilmet võtvasse tuppa tulles, kui hääl vägistamisest kähe.

Hammaste teeristil lesides oli puhkamiseks põhjust, nii näis, rohkem kui küll. Kui mitu autot meist kauges kaares mööda loovis, et siis kummide vingudes kiirust lisada, jäin üksi tee peale järgmist ohvrit ootama.

Ühe lihtsameelse "Willise" suutsingi peatada, ja et mu jalg oli juba ukse vahel, ei olnud autojuhil pääsu, kui soodsat hetke valvav jõuk kraavist kah sõidutahtmises välja kargas.

Vahest see: "Appi, vägistatakse," andiski järgnevatele aastatele ja haigustele otsustava suuna.

Brežnev oli tore mees ilusa juuksepahmakaga ega kavatsenud jalast võetud kingaga ÜRO kõnepulti rammida. Aga onu Brežnevit mäletan vägagi hämaralt, noort Brežnevit, ja kui teda siin onuks nimetan, siis õigupoolest sellepärast nõnda, et kõik juhid, kes minu eluajal selles suures riigis vahetusid, muutusid tahes-tahtmata nagu sugulasteks, perekonna liikmeteks ja Leonid Iljitš oli ikkagi Iljitš, "nii hoolitsev tark ja hea", et mu pea tundus isaliku käe ettehooldusest aina ümaramaks koolduvat.

Tšehhoslovakkia sündmused mind ei üllatanud. Ma teadsin, mis või kes ma olin, ning tankid, vägivald, sõjaväelased, suurejoonelised mai- ja oktoobripühade paraadid libisesid üksteise sisse, nagu oleks ühiskond üks suur hiiglakinna, millesse kui tahes suurena paistvad ja pisut teise mustri labakud sisse lipsavad. Ma olin kinda äärel või sees, ja siis taas pisut eemal ja valvas, et jälgida uue mustri tavakordusi ega rääkinud olevikuajast peaaegu sõnagi.

Ainult keha valutab ohtlikul määral, andmata ainet ühekski diagnoosiks. Olin seda kontrollinud ning küllap alatise arstide tülitamise pärast juba ammu simulantide kirjas.

Kui Tšehhoslovakkia oli juba kutuks tehtud, ei üritanud ma tagantjärelegi uurida, kes või kuidas repressioonist pääsenud. Eksameid ma enam tegema ei pidanud, töökohajärgsed poliitunnid tukkusin tuima näoga maha ja ma polnud õnnelik ega õnnetu, et minu arvamust keegi ei küsinud.

Millegipärast tuli mulle just siis meelde lapsepõlves pealt nähtud sodoomia juhtum. Elasin tol ajal ühe Põhja-Eestis asuva mõisa vahetus läheduses, hulkusin enamasti pargis ja võsades, kust võis alati leida padrunilinte ja kaevikuid, ning jäin uudistama kõvasti puu külge kinniseotud tagurpidi keeratud sabaga lehma ning redelit, mis ka oli lehma kintsude külge minu meelest täiesti leidlikult toetatud. Mulle võõras poiss ratsutas lehma saba-aluses nii innukalt, et ta mu ootamatut hüüatust tegelikult ei kuulnudki.

Uurisin nähtut mõnda aega—ei mäleta, kas lehm üldse ammuski—ja vantsisin majja, mis ajutiselt tähendas kodu. Ma teadsin küll, kuidas pulli juures käiakse, kuidas vasikad sünnivad, nähtu ebatavalisus ei jõudnud päriselt arusse.

Päeva palavus oli mu teinud millegipärast väga uimaseks, ja et kedagi kodus ei olnud, ronisin oma kapitagusesse koikusse, torkasin õhukeseks imetud pöidla suhu ning jäin keset päeva magama.

Inimkätega vasikas sündis peaaegu kohe. Võib-olla selsamal hetkel, kui poiss veel lehma seljas sangutas. Vasika kõigi nelja jala otsas olid suured labakäed, mis keha hästi ei kandnud, ning ta ammus haledalt. Öö öö järel ammus vasikas haledalt, ning et olin poissi vaid selja tagant näinud, ei osanud ma ilmsigi leida õnnetule loomale isa.

Kui Suur Juht ja rahvaste isa suri, käisin mõisahoones asuva maakooli teises klassis. Koolituba oli teenijatele mõeldud tiivas, koridor pikk ja röske, nuuk-suvgi nagu, sest eranditult kõigil olid pisarad silmas. Nii mulle näib. Minu silmad olid kuivad. Mulle meenus vägistatud lehm, kes samal sügisel tapamajja viidi.

"Raisku läinud–sellepärast," ütlesid naised vastupunnivat alandlikku looma kaldpinda pidi autokasti vemmeldades.

Loom ammus suure häälega ja vaatas sinakate, millegipärast pisarais silmadega perenaise poole, kelle põlletaskus oli senini tema tarbeks ikka olnud midagi meelepärast. Aga perenaise käed olid põlle all risti, pilk maha suunatud, ja õige pea löödi autokasti tagakülgi kinni.

Nüüd ammus mõisahoones koridor lehma kombel, nagu oleks süütul loomal ja rahvaste isal tõepoolest midagi ühist. Surusin end koridori kõige kaugemasse nurka, nagu vastu külma seina, ning mõtlesin elusalt sissemüritud eesti Maimu peale, kes uuele hoonele pidi andma igavesti elava hinge. Olin niisugust juttu lugenud üsna kohe, kui tähed selgeks sain. Ka seda mäletan, kuidas mind seal tühkumas leiti, koolisaali rivvi tiriti ja siis võisin nutta kas või suure häälega.

Inimkätega vasika isa oli Stalin. Lehm ammu tapetud. Ma ei teadnud, keda leinata.

Külma tõttu olid kooli direktoril kalossideta vildid jalas ning ta juhatas aktuse lõpuks hümmu sisse, nii et kõrged laed värisesid. Ma vaatasin musti vilte ning mõtlesin, mis seal sees on.

TEET KALLAS

PRESIDENDI VISIIT

Tagantjärele näib, nagu oleksid kõik need suved olnud ühesugused: soojad, peaaegu pilvitud, lõbusalt tuulised. Nagu loodud selleks, et lipud saaksid täisvärvides lehvida ning inimestel oleks hubane nende all seista. Nii see muidugi polnud. Suved olid tavalisest soojemad tõesti, ilmad siiski vahelduvad, nagu meie kliimavööndis alati olnud. Samuti pole päris õige väita, nagu oleks kogu rahvas neil suvedel, neil aastatel alalõpmata seisnud linnaplatsidel, parkides, hiiglaslikul lauluväljakul, et kuulata miitingukõnesid, hoida kinni üksteise ülestõstetud kätest ja laulda isamaalisi laule. Loomulikult oli ka seda, sest kuidagi pidi vabaduse lähenemine ju väljenduma, vabadust pidi häälekalt nõutama, vabadus ei saanud ometi sulgi kombel ja õõ varjus kohale hiilida. Aga muul ajal käitusid inimesed erinevalt, mis on ka täiesti loomulik. Aednikud harisid aeda, luuletajad luuletasid, arstid arstisid. Tulevased poliitikud löid parteisid, varstised miljonärid müüsid tänavanurgal suhkruvatti, algajad pornotähed magatasid pabistades purjus välituriste. Rubla ajas veel mitmed asjad

ära, ehkki teda nimetati juba ammu lepaleheks. Kes tegi panuse tulevikule, kes minevikule. Kes aga olevikule, mis oli muidugi kõige ebakindlam panus. Olevik on oma olemuselt niigi olematu—sootuks siis pöördeliste aegade segaduses. Olevik tundus paljudele täiesti tühine. Olevikku hakati varsti täiesti ametlikult nimetama üleminekuperioodiks. Aga ometi pani olevik liikuma ja tõstis korraks laineharjale terve rea uusi inimesi. Sel ajal, millest jutt, ühendas neid väga erinevaid inimesi üks ühine omadus. Nemad ei ajanud omakasu taga. Nüüd on lausa liigutav tagasi mõtelda, kui palju aatelisi mehi ja õilsaid naisi ühe väikese, närviliselt endasse tõmbunud rahva seast esile astus. Need inimesed ei kavatsenud suhkruvatiga rikkaks saada, nemad ei tikkunud hämaratesse võimukoridoridesse intriige sõlmima. Nemad ei teinud midagi muud, kui ajasid isamaa püha asja.

Ja loomulikult said neil suvedel uue võimsa impulsi ning hargnesid selle innustusel üle maa liikvele ka mitut sorti veidrikud ning huvitavad hullud. Veidrikke oli tihti raske, kui mitte võimatu eristada teistest aatemeestest. Nende laused olid seotud, nende rüht oli väärikas, nende silmis helkis samaugune püha tuluke, mis sadadel normaalseks arvatud kõnemeestel ja asjaedendajail. Täpselt nagu need teisedki olid veidrikud ning huvitavad hullud täielikult kaotanud vähimagi huumoritaju või iroonianüansi. Mis oli ilmselt ka loomulik. Isamaa asju tuli ajada tões ja õiguses. Igatahes loobusid veidrikud mõneks ajaks oma igiliikurite leiutamisest, grafomaanid armastuslüürikast ja hullud Napoleoni rollist. Kõik viimseni tulid isamaale appi.

Näiteks ilmus ühel heal päeval Tallinna keegi seni tundmatu väikest kasvu mees, kes lausa vibreeris oma siselaengust, motoorsest ülivaimustusest. See ammuilma keskeast väljunud inimene kurseeris väsimust tundmata toimetusest toimetusse, loomeliidust loomeliitu, ministeeriumist ministeeriumi. Ta koputas tuntud vaimuinimeste koduustele. Ta välimus oli ehk natuke kulunud, ent piinlikult puhas ja pressitud. Ta lõhnas millegipärast külma hapupiima järele. See mees tuli Riist, seal pidi ta saatuse tahtel elama. Oma elukutset ta liialt ei rõhutanud, aga siiski, siiski: diplomeeritud lennukikonstruktor oli see mees, nagu ta ujedalt kinnitas, ning omandanud oli ta selle harukordse ameti kogunisti Helsingis. Aga ta polnud tulnud ennast kodumaale pakkuma mitte selles põnevas seoses. Ta teadis ju hästi, et läheb veel pikki aastaid, enne kui Eestimaa saab endale diplomeeritud lennukikonstruktooreid lubada. Et isamaa hakkab ühel heal päeval usinasti lennukitööstust arendama, selles Riia mees loomulikult ei kahelnud. Aga tema tuli omakasupüüdmatut abi tooma hoopiski teises eluvallas. Tagasihoidlikult muheledes, põskede roosatades pihtis ta, et asjade käiku ette aimates on tema just viimastel aastatel spetsialiseerunud hoopistikis uuele erialale ning saavutanud selleski arvestatavaid tulemusi. Tal oli huvilisele ette näidata koguni mitme asjatundja kirjalikke tunnustusi.

See mees oli tulnud, et kinkida isamaale hümn.

Jah, loomulikult oli tema põhjalikult kursis oma rahva kõhkluste ja raskustega. Rahvas ei teadnud nimelt, millist hüdni valida. Kas Pacius või Ernesaks? Või hoopiski midagi päris uut ja ajakohast? Lennukikonstruktor oli seda meelt,

et uus aeg nõuab uusi viise ja uusi riime. Tema õhukeses koolilapseportfellis leidis koguni kuus hümni, kõik ühtemoodi ülevad ja haledad. Viisiloomine polnud tema tugevam külge, niisiis oli ta ennekõike rõhku pannud sõnadele. Muist tekste sobis Paciuse, muist Ernesaksa meloodiaga. Veel oli hümnimees lahkelt võtnud parandada pastor Lipu patriootilisi luuletusi, kuna Lipu andenatuke ja keelekäsitus olid aja jooksul õhukeseks kulunud. Riia mees oli oma kannatlikule kuulajale nõus kohapeal ette laulma kõik oma variandid. Ja seda ta tegigi. Kes söandas talle, kaugelt tulnule, seda rõõmu keelata? Sealsamas ametikabinetis või toimetusetöös tema lauliski, kortsuline kael õieli, silmad veekalkvel. Tal oli õnnelikult värelev vanamehetenor. Tal oli ehtne eestiaegne, natuke saksapärane hääldusmaneer.

Millalgi lakkas konstruktor hümnidega ringi käimast. Taandus ta Lähti või koguni Helsingisse? Kerkisid talle pähe mingid uued ideed? Või oli isamaa selleks ajaks hümni siiski ära valinud, hea vanamoodsa Paciuse viisi? Kes seda enam mäletab...

Või siiski – ilmselt pidi hümnimees sünnimaad külastama sel suvel, mis on tänaseks ajalukku kantud kui laulva revolutsiooni esimene tähis. See oleks igatahes loogiline. Just sel suvel avaldusid aated kõige omakasupüüdmatumal ja musikaalsemal moel. Ühislaulud tõusid taevani, aatevaim aga heljus sealsamas ülal maa ja rahva kohal. Vaim oli üle kõige, vaim oli vägev, hell ja julgustav. See oli kaunis hetk lõpmatuse hallis kangas, aga see ei saanud kesta igavesti.

Juba järgmiseks suveks oli vaimust kõrgemale tõusnud võim. Hümnimeeste asemel läksid liikvele presidendid.

Praegu tundub mulle küll, nagu oleksin ma tollest liigutavast hümnimehest jutustanud just tollel keskhommikul. Ja miks ka mitte? Akna taga oli niisiis jälle pilvitu ja soe suvi, aga siiski mitte enam see. Me kõik olime juba pisut muutunud. Vahepealsesse aega jäid ähvardav sügis, segane talv, murelik kevad. Me olime natuke meelegindlamad ja natuke kalgimad. Me ei erutunud enam niisama lihtsalt. Miitingud ja ühislaulud olid muutunud osakeseks meie argipäevast. Nad olid vajalikud, aga nad ei ülendanud enam endise kirkusega meeli ja mõtteid. Kui nii võtta, olime nad muutunud poliitikaks. Oleviku ajutisus rusus me meeli rohkem, kui see meile meeldinuks, ent me olime õppinud ootama. Muidugi olime me kõik juba natuke väsinud. Vabadus polnud ikka veel saabunud. Moskva kord noomis, kord ähvardas. Tema ei tahtnud meie vabadusest midagi teada. Ka muu maailm ei saanud meist aru. Kuulsad nõiad ja eksperdid ennustasid pikka ootust. Kes pakkus viis, kes koguni kaksteist aastat. Meile see ei sobinud. Me kartsime kuluda ja nõrkeda. Kord läbis paljusid ajalehti Euroopa poliitiline kaart, mis kujutas endast ennustust aastaks 2000. Sellel võis koos teiste taastunud või uhiuute riikidega leida ka meie ilusa isamaa iseseisvad kontuurid. Muidugi oli seda kaarti lohutav uurida, aga sajandivahetuseni jäi veel tervelt tosin aastat! Muidugi kinnitasime kõigile ja kõikjal, et oleme valmis kõigele. Paljud lubasid selle raske perioodi üle elada

kas või ainult kartulikoori süües, kui isamaal peaks sellest kasu tõusma. Keegi ei esitanud küsimust, kuhu jääksid sel juhul küll kartulid ise.

Jah, muidugi—olime natuke väsinud. Aga see oli ka kõik. See oli loomulik. Me olime otsustanud lõpuni minna.

Muuseas, kust ma siiski võtan, et tol keskhommikul oli ilm ilmtingimata ikka pilvitu ja soe? Ei tea, ei mäleta. Aga teisalt—süved on viimasel ajal tõesti leebed olnud, talved aga lihtsalt harukordselt pehmed. Meie väsimuse, murede ja kõhkluste ajalik foon on loodusjõudude tahtel püsinud lohutav. Loodus pole meie saatuse sekkunud, nagu ta on seda paraku teinud mõnes teises ilmakan-dis. Stiihia pole meie katsumuseaastatel meie vastu karm olnud, ta pole meile saatnud põuda ega paduvihma, käredat pakast ega maalihkeid. Isegi Tšernobõli surmapilve juhtis stiihia meist kaarega mööda. Mõned müstikasse kalduvad vaatlejad on kõigest sellest teinud õige kaugeleulatuvaid järeldusi, vihjanud Eesti erilisele tähendusele universumis. Mina nii kaugele ei läheks, mina üldistan vaid ühismälulist muljet ja avaldan vaikset imestust.

Jah, võib-olla küll, et rääkisin tollest hümnimehest just kõnealusel hommi-kul. Miks ka mitte? Igatahes tundub mulle praegu igati usutavana mälu-pilt, kus mina ise seisan või tammun või kõnnin oma pikas hämaras esikus ja räägin: "Tead sa, ja siis haaras ta ühe käega mu laua servast kinni, tead, täpselt nii, nagu üks õppinud solist seda tegema peab, et keskenduda, sisemist heliharki kuulatada, kammertoni, noh, ta sõrmenukid tõmbusid valgeks, see oli kokku täpselt nii, nagu need vokalistid klaveri najale nõjatuvad, et sealt jõudu ammutada, no vaat, ja siis seadis ta oma väikese äreva peanupu viltu ja kus hakkas äkki võimsa vaimustunud tenoriga rökkama! Jah, ja nagu ma mäletan, istus samal ajal kõrvaltoas mingi Jaapani delegatsioon ja seal jäi jutuajamine paugupealt katki. Sa ju tead, kui õhukesed on need seinad! Huvitav oleks teada, mida jaapanlased hiljem oma reisimuljetest kirjutasi? Nad on ju väga põhja-likud inimesed, nad peavad kõik meeles ja teevad igast asjast sügava järelduse. Ma arvan, et neile jaapanlastele võis meist hoopiski ootamatu mulje jääda..." Nüüd tundub mulle, nagu oleks mu monoloog siinkohal pooleli jäänud, kuna avastasin, et mind enam ei kuulatagi. Naine oli kuhugi tõtanud, kõõki või vannituppa. Ma ei solvunud. Meil on kiire. Meil oli juba ammu väga kiire. Vahetasime naisega muljeid tihtilugu käigult, lühilauseiselt, ühelt teemalt teisele üle karates. Pikkadeks kujundiküllasteks ja puändikateks pajatusteks polnud juba ammu enam mahti. Meie väikest tütart kantseldasid enamasti vanaemad. Ta oli kolmene, ta joonistas vanaemadele pilte: ema ja isa ajavad Eesti asja, Toompea tornis lehvib sinimustvalge lipp ja Rüütel peab kõnet. Mõnigi kord katkestas laps meie jutud, tormates äreva teatega kohale: ruttu-ruttu, "Aktuaalses kaameras" räägib Väljas! Parajasti oli tema lemmik Marju Lauristin. Aga ta pidas lugu ka Kelamist, Savisaarest ja Toomest. Ta oli tolerantne. Ta oli laps.

"Räägi edasi, ma kuulan sind!" hüüdis naine. Ta oligi köögis. Ta kolistas nõudega. Tütar jutustas talle midagi erutatult.

Ja samas helises esikus telefon. Tõmbusin tahtmatult pingule. Me pidime tunni-teise pärast Tallinnast lahkuma. Telefon võis aga jõhkralt meie plaanidesse sekkuda.

"Võta vastu, aga ole ettevaatlik!" hüüdis naine köögist.

Neil aastatel helises meie telefon väga tihti, mõnel päeval vahetpidamata. Meile tundus, et meil pole õigust seda vastu võtmata jätta. Me kirusime telefoni, ent tundsimme ennast halvasti, kui ta mõnel päeval harva helises. Oli aeg, mil tundus, et iga telefonikõne võib tähistada midagi väga otsustavat, kui mitte lõplikku. See oli aeg, mil me kõik tundusime üksteise ja isamaa jaoks hädavajalikud. Olime valmis esimese kutse peale isamaale appi tõttama. Üle kogu maa võnkusid membraanid lühidate energiliste vennalike ja küllap ka natuke vandenõulaslike repliikide rütmis. Asjast räägiti minimaalselt, piirduti hädavajaliku infoga. See pole telefonijutt, ütlesime. Olime veendunud, et meie telefone kuulatakse pealt. Ilmselt seda tehtigi. Keskus, staap, linnahall, kaheksateist null-null, MRP, artikkel, Moskva, otsesaade, rahvarinne, tõlge, komandering, nõupidamine, pressikonverents, rääkis meie telefon juba pikemat aega hakitud rütmis. Mõnikord kostis torust anonüümset sõimu. Mõnikord aga ainult kaugeid kahinaid ja tagasihoitud hingamist. Me ei osanud sellest mingeid järeldusi teha, aga see käis närvidele. Mis parata, anonüümikõned ja anonüümvaikimised kuulusid samuti ajafooni juurde. Kui aga helistasid omaksed või mõned vanad sõbrad, kes tahtsid niisama juttu ajada, pärida tervise järele, arutada hindasid või näiteks puhkuseplaan, ei osanud me enam mitte alati õiget tooni leida. Need nagu polnudki enam meie probleemid.

Juba ammu ei elanud me normaalset elu. Me olime otsekui ära-me olime ühes kummalises lahingus, mille lõppu polnud näha. Kui nii võtta, siis mis see kõik muud oligi kui üksainus pikk lahing, aastaid kestnud närvisõda. Tean mitmeid mehi ja üllataval kombel ka naisi, kes pole tänini sellest tulema saanud. Ikka veel vastavad nad telefonikõnedele nagu staabiohvitserid. Nad on kõigeiks valmis. Nende hääles on kalki otsusekindlust ja varjatud lootust. Neil on raske või võimatu uskuda, et sõda on möödunud, isamaa ei vaja neid enam.

Sel suvisel keskhommikul oli kõik veel täiesti aimamatu. Seisin esikus ja tõstsin viivitades telefonitoru. Üle hulga aja olid meil mingid isiklikud plaanid-aga mul polnud õigust telefonile mitte vastata. Vähemalt niimoodi ma arvasin.

Minagi olin selle närvisõja sõdur.

Membraan hääldas järsus ja küsivas toonis mu nime, ma vastasin kiretult ja kindlameelselt: kuulen. Küsija hääl ja toon vastasid ajastu hingusele. Jahe bariton, milles võngatas kuiva ja vist ka võimukat ironiat. Diktsioon oli ühelt poolt energiline, teisalt lohakas. Kokku tähendas see kõik stiili. Hääl tundus mulle pisut tuttav, aga see oli ka kõik. Tol ajal kostis telefonist lihtsalt liiga palju inimehääli, oli lootusetu neis kõigis orienteeruda. Mu naine ilmus köögiuksele, ise juba pooleldi reisiriietuses, ent näpus mingi helkiv köögiriist. Ta

silmis oli pinev ilme. Tütar rippus millegipärast ta vöö küljes ja tegi mulle grimasse. Temal oli oma meeleolu. Ma kehtasin neile nõutult õlgu.

"On sul praegu viis minutit aega?" küsis hääl.

Sinatamine ei tähendanud absoluutselt midagi. Viimastel aastatel sinatasid peaaegu kõik. Sinatati kõiki. Nii paistis jäävatki. Oli ehk seegi mingi ilmne märk aja pöördumatust revolutsioonilisusest? Ma ei oska sellele vastata. Ma oletan, et selle taga oli midagi lihtsamat. Võib-olla soomlaste eeskujul? Eestlased enamasti ei teadnudki, kuidas on võimalik soome keeles teietada. Soome tundus mõneski asjas demokraatia tipuna.

Mul oli piinlik otse küsida, kellega ma siiski räägin. Hakkasin saamatult keerutama.

"Mis mõttes? Nojah... Asi on küll ausalt öeldes selles, et pean tunni aja pärast lennujaama sõitma. Jah, me lendame perega Saaremaale. Nädalane puhkus. Kes Rootsi, kes Musta mere äärde, mina eelistan Saaremaad... Nädal... jah, rohkem tänavu vist välja ei mängigi. Ja meil pole hetkel veel vist kohvridki päriselt pakitud. Ja laps peab ka veel sööma. Aga viis minutit... Noh, ma tõesti ei tea."

"Selge," ütles bariton rahulikult ja fataalselt. "Ära pikemalt kirjelda, sest see raiskab aega. Olen mõne trammipeatuse kaugusel ja jõuan sinu juurde kaheksa minuti pärast. Ei, ma pole su juures käinud, vähemalt selles korteris mitte, aga ma tean ju sinu aadressi. Ma tean su maja. See on kolmekordne. Ma tean kõike. See on mu kohus. Kokku raiskan ma su aega kolmteist kuni viisteist minutit, kui praegu stopper käivitada. Sellisel moel jääb sinu käsutusse veel vähemalt nelikümmend viis minutit. Sa jõuad rahulikult kõik ettevalmistused ära teha. Kõik oleneb su enese ratsionaalsusest."

Püüdsin kiiluda sellesse kiretusse monoloogi. Nüüd oli mul juba tõsi taga.

"Üks hetk... hallo? Sihuke piinlik küsimus... mu telefon ragiseb natuke ja ma ei saa päris täpselt aru, kellega ma siiski räägin?"

Mind ei kuulatud.

"Asi on äärmiselt tähtis. Sellega ei saa viivitada. Sinu seisukohal pole selles asjas kaugeltki tähtsusetu kaal. Sind respektieritakse. Aga mis söömisses puutub, siis enne õhureisi pole see soovitatav. Mõttele selle peale."

"Kes seal räägib?" nõudsin juba päris ägedalt.

Aga teisel pool pandi toru juba hargile. Ning just sel hetkel tundsin rääkija ära. Ilmselt oli mul üsna imelik ilme, sest naine jälgis mind kartlikult. Temagi oli närvisõja sõdur. Ta oli valmis halvimaks.

"Ta teab kõike, sest see on tema kohus," ütlesin ma ja hakkasin täiesti kohatult irvitama.

"KGB?" küsis mu naine. Ta muutus sõjakaks.

"Ei. Insener Paberit."

Insener Enn Paberit polnud ma kohanud väga ammu. Viirnati vist millalgi kolm-neli aastat tagasi, ühel niiskel ja kõledal sügisõhtul siidalinna trammipeatuses.

Taamal vanalinna hakul vilkus elektrooniline tabloo, mis näitas vaheldumisi õhutemperatuuri ja kellaega. Temperatuur oli paar pügalat üle nulli, aeg aga tiksus tipptunni lõppu. Lillakasmust linnahämarus tühjenes järsult ja isegi nagu seletamatult lõputuna tunduvast sõidukitelaviinist, kõnniteed ja sõiduread muutusid küll avaramaks, ent samas kõledamaks. Just sel kellaajal hakkas südalinna teatrite poole liikuma pidulikumalt riidetatud paare, "Viru" ümbrusse aga kogunema mingitud litsikesi. Kusagilt ilmus välja punt jõude jõõrutavaid noorukeid, otseku ainult selleks, et tulla ja eakohase põlgusega seirata ühis-transporti ootavat halli inimmassi, oma emade ja isade põlvkonnakaaslasti. Mõnikord tundub mulle, et nad on seal alati seisnud ja halli massi põlastanud, need poisid, ainult nende kostüümid ja linnafoon on kümnendite jooksul korduvalt vahetunud. Sedapuhku oli märgusõnaks vist "punk", aga ma polnud selles eriti kindel. Minu muljed ja teadmised noorsooprobleemidest olid aastate jooksul muutunud ebatäpseks. Igatahes torkasid nad silma: kes kalifeedes, kes nahktagis, kes koguni krobelseks kulunud viiekümnendate aastate mootorratturikuues. Ühe nooruki juuksed olid kikkaharjaks kujundatud ja oranžiks värvitud. Ta soengus väreles uduvihma ja neonreklaamide vastuhelke. Ta nägu oli kaame. Ta ei teadnud veel uneski aimata, et läheb vaid kümmekond aastat ja juba tulevad siia trammipeatusse uued poisid oma garderoobiga, et siis omakorda teda põlglikult seirata. Ta ei teadnud veel midagi. Ta oli esialgu ainult üksainus oranž soeng.

Loomulikult oletasin niimoodi vaid mina; mul oli külm, mu jalad olid niisked, ma vananesin. Ma ei mäletanud enam peaaegu üldse, et millalgi viiekümnendate lõpul olin kusagil siinsamas—mõnikümmend meetrit sinna—täna, sest trammipeatust oli aja jooksul korduvalt nihutatud—jõõrutanud teiste seas minagi. Meile piisas triibulisest sallist ja odavast baretist, et ennast ühiskonnast eraldada. Ilmselt olin mõjunud sama kaame ja ülkena nagu need nüüdsed noorukid.

Oli ilmselt halb kellaag, mis ei tekitanud inimsõbralikke või optimistlikke mõtteid. Sulasin tuseselt vaikivasse inimhulka, mille rõhuva enamuse moodustasid närvilisest pereemad, kelle rüht oli pungil kandekottidest ammu rikutud. Nüüdki tarisid nad kodusesse vesiseid vorstikange ja rohmakaid leivapäitse. Veel seisis seal paar vormitus nailonjõpis vanapoissi, kes püüdsid viletsa tänavavalgustuse paistel õhtulehte lugeda.

See oli see lohutu kellaag, mil ka trammid olid millegipärast kuhugi kadunud.

Aeg näis ko rraaks seisma jäävat nagu rikkis seinakell.

Ning just sellesse ajahetke tekkis täiesti ootamatult insener Paberit. Me märkasime teda juba kaugelt, kuna ta sammus keset trammiliini, just selle rööpapaari vahel, kuhu me vihaselt ja lootusetult vaikides põrnitsesime. Nii jälgisime me kõik—raskete kottidega pereemad, narmendavad vanapoissid, rumalad ja upsakad punkarid, üks ilus ja erandlikult malbe neiu, kaks-kolm vistrikulist tudengit, karguga vanamees ja kaks vene ohvitseri—sõnatult ta lähenemist. Vahel harva sähvatasid paremal ja vasemal pool astuvat meest

mööda üksikud sõiduautod, enamasti olid need "Žigulid" või "Moskvitšid" või taksod, aga oli ka üks pruugitud "Ford", uudne plekike meie linna monotoonse liikluspildis. Tramme ei tulnud ikka veel kummastki suunast. Paberit lähenes meile pika ja asjaliku sammuga. Ta oligi pikk ja asjalik mees, kehakujult nagu endine kümnevõistleja, hariduselt tehnokraat. Paberitil olid korralikud viigipüksid jalas, ent seljas millegipärast võidunud vatikuub. Ta pea oli paljas, juuksed korralikult kammitud ja vihmaniisked. Ta pilk püsis kusagil argipäevast kõrgemal. Ta ilme oli dešifreerimatu. Me nägime vaid, et ta huuled olid torukil-nagu ümiseks läheneja endale midagi nina alla. Võib-olla ta vilistas. Ma ei tea. Ma ei kuulnud midagi. Kui ta lähemale jõudis, nägin ta kõrget ja ilusat laupa. See helendas linnavalguses, vihmas, mõttepinges.

Ühelt poolt oli selles tulekus midagi groteskselt vaimset, midagi hajameelsete professorite sarjast, teisalt aga meenutas Paberit sel õhtul langilt kojukõndivat metsameest. Sest jah: kõik me nägime ta õlal suurt kirvest. Ta kõlgutas seda oma sammude ja mõtete rütmis. Ma ei tea, mida mõtlesid teised. Nemad polnud Paberitiga tuttavad. Ma tõmbusin targu sammukese tagasi. Ma poleks vist tahtnud temaga sel õhtul seal trammipeatuses vestlema hakata.

Aga mu kartus osutus asjatuks. Paberit ei märganud meid. Temal olid oma siht ja mõtted. Ta astus häirimatult edasi.

Nii jälgisime me sõnatult ta möödumist, meie pead pöördusid ühiselt paremale, et jälgida, kuidas ta rahulikult kaugenes üle suure Viru väljaku ja ikka keset meie poolt vaadates parempoolset rööpapaari, niisiis mõnes mõttes rangelt liikluseeskirjade kohaselt.

Viimaks kadus insener Paberit rōskesse õhtuvirvendusse. Selleks ajaks oli ta juba postimaja kohal. Tähelepanuväärne, et mitte keegi meie seast ei reageerinud sellele irrealsele episoodile mitte mingil moel. Linn oli suur, seal juhtus pidevalt midagi irreaalset.

Tegelikult oli see linn juba pikemat aega ise vägagi irreaalne.

Isegi punkarid püsisid vagusi. Vaid oranž kikas süütas sigareti. Selle paistel nägin viivuks ta ilmet. See oli otsekuu natuke solvunud. Aga mulle võis see ainult niimoodi tunduda.

Viimaks tuli tramm. Astusin viimaste seas sisse, jäin tagumise ukse lähedusse, surusin lauba vastu klaasi. Ma lootsin veel korra Paberitti silmata, et tema plaanide, tema marsruudi kohta mingitki oletust teha. Kuhu ta selle kirvega siiski nii sihikindlalt kõndis? Aga rohkem ma teda sel õhtul enam ei näinud.

Me olime temaga tutvunud väga ammu ja asjaoludel, mis ei sõltunud eriti meie tahtmistest. Lühikest aega olime isegi palatikaaslased olnud. Selle asja nimi oli tol kaugel ajal sundravi. Jah, muidugi, kus mujal kui hullumajas. Ega see kõige koledam paik olnudki. Seal võis kohata teisiigi huvitavaid inimesi. Kui nii võtta, sattus insener Paberit sundravile maksimalismi eest, mina aga võlgnesin selle elukogemuse julgeolekule. (Ega ma tol ajal täheühendit KGB eriti teadnudki.) Arvatavasti oli meil mõlemal ühesugune diagnoos. Tema oli ühe retsidivisti pea lõhki lõõnud, mina vales kohas vale asja rääkinud. Eks

juhtus ju mõndagi. Meie tutvumise ajal polnud meil suurt häda midagi, isegi erilist depressiooni mitte—me rääkisime omavahel poliitikast, spordist, naistest, elust enesest, millest noored mehed ikka räägivad, kui neil ülemäära vaba aega juhtub olema. Mõnikord laulis Paberit koolitatud häälega "Mississipit" ja teisi tuntud bassipartiisid. Ta rääkis baritoniga ja laulis bassi ning ma panin seda natuke imeks. Tema väitis, et see on üsna harilik asi. Ta oli innukas koorilaulja. Ootasime ühiselt kevadet ja suve, ootasime vabanemist sellest tobedast paigast ja rumalast jandist.

Ega selleks palju aega vaja polnudki, et mõista, et tegelikult on insener Enn Paberit sündinud filosoof. Just seetõttu tuli tal palatis teeselda kerglast käitumist ja lihtsat meelt, sest hullumajas äratavad kõik filosoofid professionaalset umbusku. Filosoofid ei pääse hullumajast kuigi kergesti tulema, kui nad kord juba sinna kukunud on. Aga mis parata, Paberitti huvitas juba lapsest saadik asjade olemus ning võimalus seda defineerida. Vähe sellest, ta polnud iialgi uskunud poliitökonoomiat. Kõige enam vaevasid teda seega globaalprobleemid, kuigi ta seda avalikult eitas ja igal võimalusel valju häälega teatas, et kõige eest, mida ta elust teab, võlgneb ta tänu naistele. Aga üsna mitmel korral nägin teda voodiserval istumas, põlvedel pruunide kaantega kaustik. Oma märkmeid ta mulle ei näidanud. Vara veel, vara veel, muigas ta napilt. Ent tähendusrikkalt.

Möödus kevad, lõppes suvi. Meie teed läksidki lahku. Ükskord aastaid hiljem meenus mulle inseneri elujuhtum ja ma kirjutasin selle alusel ühe jutu. See oli lugu mehest, keda igatsus absoluutse täiuse järele ühel sandil hetkel sunnib vägivallateole, mille läbi ta ennast hullumajas leiabki. Tavaliselt ma ehedat elulist materjali ei tarvita, sedapuhku oli prototüüp aga vähemalt väiksemas ringis selgesti äratuntav. See asjaolu tegi mulle natuke muret. Aga Paberit otsis mu ühel heal päeval ise üles, kiitis novelli päris mõnusaks ja näitas oma luuletusi. Neid oli väga palju, aga kahjuks oli see üsna harilik koolipoisilik grafomaania. Nii markantse ja jõulise natuuri kohta oli see isegi üllatav. Nii ma talle ka ütlesin. Mul on hea meel kinnitada, et Paberit ei solvunud raasugi. Olin seda küll ennegi märganud, et solvumine kui üks võimalikke eneseväljendusliike puudus Paberiti tunneteskaalal täielikult. Ta vaatas vaid tükk aega oma helesiniste pilkumatute silmadega mulle otsa ja ütles siis lahenduse leidnud mehena: selge, kui grafomaania, siis grafomaania, sina tee nendega nüüd mis tahad, paku trükki või torka peldiku seinale. Mina neid enam ei vaja, see tuhin on niikuinii jälle möödab, sest ma võtan varsti naise.

Oleksin ehk tahtnud pärida üht-teist ta pruuni kaustiku kohta, aga hea uudis kaalus nüüd muidugi muud teemad üles.

Ükskord vana-aasta õhtul tuligi ta mulle ootamatult külla, et tutvustada oma uut naist. Minagi olin vahepeal teist korda abiellunud. Paberiti naine oli soe ja suur, peaaegu sama pikk kui insener ise. Ta tundus meest väga hoidvat.

Läksid aastad. Mõnikord kohtasin ajalehes Paberiti nime. Kord tutvustas ta näiteks mainekat meeskoori, mille vanemaks ta oli valitud, teinekord jälle kirjutas linnavalgustuse probleemidest. Vahel harva helistasime teineteisele.

Korra sattusin rääkima ta naisega. Too kinnitas mulle rõõmsa poolsosinaga, et Ennuga on kõik korras.

Mingitest võimalikest meeleolumuudatustest võisin ehk märku saada neil kahel korral, kui Paberit hakkas taas luuletama. Nagu kõik muugi käis see tal kohutava põhjalikkusega. Iga päev postitas ta mulle ümbriku või kaks, milles oli paarkümmend värssi. Enamasti olid need lihtsad neljarealsed lihtriimid universaalsetel teemadel: kevad, sügis, lill, aatomipomm, ema sünnipäev, vaade aknast, kodulinna habras ilu, ilmasõja õudused, alkohol, naabri kass, Brežnevi toitlusprogramm, elurõõm, meeleheide, USA presidendivalimised, venna sünnipäev, tass kohvi öösel, armastus abikaasa vastu, Angela Davis... Millegipärast kordus see neegritarist poliitiku ja märtri motiiv mitmes värsis, ilmselt tuligi uskuda Paberiti kunagist pihtimust, et noorema mehe olnud ta meeletult Angelasse armunud, saatnud talle muuseas koguni otse USA türmi pika ingliskeelse kirja, milles kutsunud teda Tallinnasse külla, pakkunud poliitilist peavarju ja miks mitte ka abielu. Värsisadu kestis tavaliselt nädala ja katkes sama äkki, kui oli alanud. Tsüklike vahele jäi umbes kolm-neli aastat. Aga ega siis luulepalanguid saa kuigi tõsiseks haigushooks pidada.

Nüüd, mil kiiruga kohvi keetsin ja alatihi käekella vaatasin, tõusis mul kõige värvikamalt silme ette see kõige viimane kord. Rumal küll, aga mulle tegi muret kirves. Otsustasin olla võimalikult taktitundeline. Kahjuks polnud mul vähimatki aimu Paberiti viimase aja vaadetest. Muidugi oli mul raske uskuda, et ta oleks hakanud näiteks ortodoksseks kommunistiks, aga siiski oli poliitika meie kõigi ellu astunud ja teatav selgus oleks siiski vajalik olnud. Kahjuks polnud ma omal ajal saanudki heita pilku ta pruuni kaustikusse. Lootsin väga, et ma pole teda mõne oma pealiskaudse ja üldsõnalise artikliga välja vihastanud. Tol ajal kirjutasin neid hullupööra palju. Mitte alati polnud mul aega ega tarkustki oma sõnumi täpsust või kaalukust hinnata. Teadsin kindlasti, et Paberit uuris maailma raskepärase põhjalikkusega, tema oli matemaatikumõistusega filosoof, mina aga lihtsalt üks närvisõja trummilööja.

Korraks kerkis isegi hull oletus, kas pole me kõik insener Paberiti meelest mingeid piire ületanud. Mine tea, äkki on tema oma kriitilisest hoiakust hoolimata tegelikult mingi inimnäolise sotsialismi veendunud pooldaja, kes ei vaata kuigi hea pilguga suure liitriigi lammutamise peale?

Jah, kui see ka nii oleks, mis see kirves siia peaks puutama, mõtlesin ma murelikult.

Nii tark olin küll, et ei vihjanud naisele oma varjatud kartustest silpigi. (Ja millega naine mind aidata oleks saanudki?) Paberit oli ilmutus mu enese segasest minevikust, sinna polnud teistel inimestel asja. Mul oli siiski hea meel, kui naine kadus koos tütreraasuga tahatuppa. Seal asusid nad kohvrite ja pampude kallale. Ukse tagant kostis nende häält. Veel mängis seal raadio. Meesdiktori hääl oli rahustav, muusika mahe.

Täpselt kaheksa minutit pärast telefonikõnet helises uksekell.

Paberit seisis uksele ja loomulikult ilma kirveta. Polnud ka vatikuube. Mida sellega suvel tehagi. Aga ometi oskas ta mind jahmatada.

Teadsin ju varemgi, et headel päevadel näeb insener Paberit väga esinduslik välja. Teadsin, et tal on hea maitse ning et ta oskab riietuda—kui tal selleks tuju on. Aimasin ka armastava naise rolli ta *image*'i loomises. Aga ikkagi silmitsesin nüüd juhmilt meest, kes mulle sõbralikult, hajevalt ja kärsitult vastu naeratas.

Muidugi, see oli mu vana tuttav Enn Paberit, aga kui ma seda poleks teadnud, oleksin võinud arvata, et minu poole on sisse astunud mees, kes on alati kuulunud tippu. See asi vajab seletamist. Tipptaset on raske kirjeldada, see kas on või seda pole. Enamik mehi peab tippu tõusma, mõned üksikud sünnivad seal. Paberit mõjus sel keskhommikul niimoodi, nagu oleks ta tipus sündinud. Ta oli absoluutselt veenev. Nüüd, mil paljud asjad käivad üleöö ja tippmees ei tähenda enam ammugi ainult tippsportlast või armastatud näitlejat, on üks asi enam kui ilmne: enamik tippu tõusnud mehi ei tunne ennast seal loomulikult ning ei mõju seetõttu päris veenvalt. Neil võib seljas olla Pierre Cardini ülikond, aga nad mõjuvad ikkagi koduvillaselt. Eilne autojuht, varustaja või kolhoosnik tunneb ennast Cardini ülikonnas halvasti, see ängistab ja kammitseb teda. Seletusi võime veelgi leida: mitte ainult pool sajandit elu impeeriumi ääreprovintsis ei mõjuta meid, vaid ilmselt ka asjaolu, et meil pole kunagi aadlikke olnud, küll aga alati, igas situatsioonis hulganisti tõusikuid. See kõik ei käinud Paberiti kohta. Tema oskas oma ülikonnas loomulikult käituda. Ma ei tea pead anda, pärines see Londonist või Pariisist, aga see oli tõesti hea ülikond. Tumehall, tabamatu terasehelgiga. Särk oli hõbevalge, sügavsiniste ja kuuhallide kaldtriipudega lips lõikus elegantset vestiteravikku. Lipsu ehtis maitsekas kuldnõelake.

Kõige enam mõjus aga Paberiti päevitus. See oli sügav, mahe ja absoluutselt ühtlane. Selline päevitus tähendas tegelikult eluviisi ning viis mõtted tont teab millele: Vahemere kuurortidele, massaažisalongidele, solaariumidele mingi lumivalge laevhotelli luksuspardal. Mingil juhul aga mitte elukontrastidest vintsutatud, heitliku vaimse tervisega mehe vahelduvaile leivaameteile lageda taeva all, nagu valusate tuulte ja toore päikese parkida. Kust pärines see päevitus, jäi mul küsimata. Polnud aega, polnud võimalustki. Kõik kulges Paberiti plaani kohaselt. Ja üldse, kust olin võtnud elukontrastid ja raske füüsilise töö? Mida ma tema viimastest aastatest üldse teadsin? Küllap olin liigselt üheainsa sügise nägemuse mõju all, lähtusin kõiges ainuüksi sellest. Nagu oleks see kirvega jalutuskäik kõige olulisem sündmus mu tavalise elus. Olin unustanud, et Paberit on üheseks käsitluseks liialt peen natuur.

Igatahes kustusid kõik mu haiglased kartused eos. Mu korterisse oli astunud parimates aastates härrasmees, kes austas teisi ja ennast, kes tundis aja hinda ja kelle tegusid juhtis tavaliselt üksainus ülilmõte. Ta vaatas oma käekella, seegi plinkis korraks kullahelki, selles liigutuses oli loomulikku esinduslikkust—ütlesin koguni, et seisusekohasust. Peaks olema mõistetav, miks ei saanud ma nüüd hakata rahuldama oma labast uudishimu, esitama mingeid

olmelisi küsimusi, eksitada sisenejat õlalepatsutava poolkadede uudishimuga. Niimoodi jäigi pärimata, kas päevitus pärineb Nizzast või Floridast, jäi lõõpimata, et kas äkki Angela ise pole talle selle kalli ülikonna kinkinud. Ei küsinud ma midagi ka ta naise kohta, nagu ei pidanud tema vajalikuks uudistada mu suurt korterit, kuulatada hääli ukse taga, silmitseda lähemalt sedagi tuba, kuhu ma ta juhatastin.

See oli poja tuba, kes teenis parajasti viimaseid kuid võõras armees. Üks sein oli põrandast laeni kaetud plakatitega. Suure fotoplakati kohal, mis kujutas endast oina portreed, rippus tolmune tudengimüts. Malelaual püsis talvest saadik seis, milles olin puhkusel käinud poisile viimati alistunud. Riulites seisid läbisegi seiklusklassikaga keeleõpikud, sõnaraamatud, filosoofialeksikonid. Makki ja raadiot kattis kerge tolmukiht. Plaadivirnal eretas Demis Roussose plaat. See tuba ootas oma peremeest ja üldiselt vältisime seda asjatult koormamast. Nüüd siiski kõrgus diivanil hästilõhnav pesuvirn, mille naine oli hommikul pärast triikimist kiiruga siia tõstnud. Teistes ruumides valitses paras reisieelne segadus.

Tahtsin Paberiti ees vabandada toas valitsevat ajutisust, mõtlesin paari sõnaga rääkida poja käekäigust (eesti filoloog tööpataljonis harimatute asiaatide seas!), ent otsekui seda kõike aimates ja teades tegi ta kiire žesti, see sisaldas nii vabanduse kui andestuse, ja võttis istet. Ta haaras ühte kätte aurava kohvitassi, avas teisega samal ajal osavalt väikese elegantse mapi ja noppis sealt välja mõned kvaliteetsed paberilehed. Millegipärast lootsin näha aastakümnete eest meelde jäänud pruunikaanelist kaustikut, aga muidugi, see olnuks juba liiga lõplik ja stiilikas.

Paberit viskas jala üle põlve, pakkus mulle "Camelit" (ma hakkasin juba harjuma, ehkki näiteks häid ameerika sigarette oli tollal väga raske hankida), lõi masinast tuld, tõmbas mahvi ja ütles:

"Nagu ma aru sain, on meil sinuga praktiliselt viis minutit aega. Rohkem ma ei vajagi. Minu mäletamist mööda on sul kiire mõistus. See korvab su pealiskaudsuse. Sa saad probleemide põhiolemusest lennult aru, ehkki nendesse süvenemist takistab su harimatus. Aga süvenemine pole praegu aktuaalne. Ma katsun olla täpne ja lakooniline. Varemattel aegadel kaldusin ma tihti paljusõnalisusse. Võttis aastaid, kuni ma sellest veast vabanesin. See tuli muide sellest, et ma suhtlesin enamasti naistega. Neil on teine loogika, mis vajab väga palju sõnu ja piltlikke näiteid. Veel tuleb naistele iga asja mitu korda üle rääkida. Nüüd olen ma aja jooksul õppinud hindama meeste maailma ja ratsionaalset mõtlemist. Senini on nad muide täiesti eraldi seisnud—meeste filosoofia ja naiste filosoofia. Mina üritan nende sünteesi luua. Sellest saaks inimkonna tegelik filosoofia. Sa jõuad mind jälgida?"

Ma noogutasin. Ma jõudsin. Minu meelest oli ta sissejuhatuses isegi mingi iva. Veel jõudsin (teatava kergendusega) märgata, et kui midagi polnud põrmugi muutunud, siis see oli insener Paberiti kõnemaneeer. Tõtakas, oraatorlik, sugereerivalt monotoonne, milles tempo tõustes tekkisid mõningased silbikaod. Rahvakeeli öeldakse selle kohta, et rääkija neelab sõnalõpud alla.

Aga aeg ning kargas hingeseisund olid sellegi pisidefekti stiilielemendiks lihvunud. Kummalisel moel andis diktsiooniviga ta kõnele ehedat veenvust. Mõjus koguni eneseirooniana. Mis maksab üks eesti mehe jutt ilma kübekese vajaliku irooniata?

"Aga mitte sellest ei tulnud ma sulle rääkima," ütles Paberit.

Noogutasin mõistvalt ja tõstsin samuti jala üle põlve. Millest siis, mõtlesin samas murelikult.

Insener Paberit vaatas mulle otsa, kortsutas kulmu ja ütles siis:

"Riik tuleb."

Mul hakkas tunduvalt kergem. Jumal tänatud, põhiküsimuses olime mõttekaaslased. Muud mured olid tühisemad. Noogutasin tähendusrikkalt. Kell mu randmel tiksus taktitundetu valjusega.

Paberit vaatas vilksamisi oma kella ja suunas siis julgustava pilgu otse minu näkku. Naeratas napilt ja tunnustavalt.

"Te olete seda asja siimaani küllaltki täpselt ajanud. Ütleksin, et isegi üllatavalt hästi! Algul kartsin ma mõnegi mehe pärast, et kuidas ta välja veab, aga ei, pole väga vigagi. Nagu see Savisaar näiteks. Tema on ju ka filosoof, ma pidasin teda algul rohkem teoreetikuks, keda huvitavad ennekõike globaalprobleemid. Aga ei, ta on päris korralik praktik. Ei, mehed, kõik on senimaani päris hästi tasakaalustatud ja vastab üldjoontes sellele skeemile, mille minagi omal ajal visandasin. Jah, tõsi küll, kunagi varem, kui juhtud mäletama, olin ka mina teistsuguste ideede kütkeis. Minagi uskusin mõnda aega utoopia võimalikkusse ja arvasin, et süsteemi tuleb seestpoolt parandada. Kahjuks pole see võimalik. Tuleb talitada vastupidiselt. Süsteem tuleb seest ja väljast purustada. See süsteem on surnud. Tuleb ehitada uus. Nüüd ongi uute ideede ja uute meeste aeg. Ma ei alahinda Marxi küll tänagi, ta oli tark mees, aga asi pole muide Marxis. Ega siis tema käskinud tööraha kommuune luua. Inimkond pole selle pulliga lihtsalt nõus, kui sa mind mõistad. Eesti rahvas pole nõus! See on protsess. See toimib. Niisiis tuleb sotsialismist loobuda. Täielikult. Võib-olla kahesaja aasta pärast proovime uuesti, nüüd tuleb kapitalism üles ehitada. Kes kõhkleb, saada minu juurde. Niisiis-riik tuleb! Mida varem, seda parem."

Noogutasin. Olin surmtõsine. Mõistsin ja lootsin. Püüdsin talle ausalt silma vaadata. Mul oli tunne, et ma lihtsalt pean seda tegema. Teisiti oleksin ma ta lootusi petnud. Milliseid küll, püha taevas?

Paberiti enda pilk oli nüüd väga hele, natuke kalk ja äärmiselt keskendunud.

"Mida varem, seda parem, jah. Ja siis peab riik toimima hakkama. Mõistad? Paljas tahtmine siin enam ei aita. Kui asi käima ei lähe, võib rahvas pettuda. Arvan, et nüüd kuluvad ära ka minu tagasihoidlikud mõtisklused ning vaatlused. Olen nende kallal siiski palju aastaid istunud. Mäletad mu kaustikut? Jah, mees, see on alles."

"Ah nii?"

"Ta on siin," koputas Paberit sõrmega vastu mappi.

Ma naeratasin avalalt. Ta hindas seda kõrgelt.

"Vaata nii," ütles ta ebaametlikult, peaaegu kelmikalt. Siis võttis paberilehed kätte. "Ma paljundasid mõningad teesid. Proua lõi masinal ümber, kaua sa ikka käsitsi kirjutad. Nüüd palun tähelepanelikult kuulata. Täpsuse huvides loen ma äärmise aeglusega. Muide, ära muretse, meie käsutuses on veel kaks ja pool minutit."

"Ma ei muretsegi," ütlesin kohvitassi käest pannes ja kuulamiseks kesken-
dudes.

Ta võttis ühe lehe, heitis pilgu sellele, siis mulle. Tajusin hetke suurust. Pidasin hinge kinni.

"Enn Paberiti programm. Esimene tees. Tööd tuleb teha tööajal."

Hetkeks hakkas mul natuke paha, aga kohe hakkasin innukalt noogutama. Paberit jälgis mind karmilt. Ta polnud millegagi rahul. Ma võtsin ennast kokku. Ta asetaski paberilehe lauale. Märkas, et kolm rida sellel oligi. Aga mida teadsin mina teesidest.

Siis võttis ta teise lehe ja luges sellelt aeglaselt:

"Teine tees. Teadust tuleb arendada."

See mõte üllatas mind millegipärast veidi. Tõstsin küsivalt kulmu.

"Seletus läheks pikale," ütles Paberit. "Aga sa võiksid mind uskuda. Mul on selles osas mõndagi kaasa rääkida. Tegelikult on mul mitu alapunkti, nagu näiteks: kogu võim magistritele, aga see läheks massi jaoks koormavaks. Sul tuleb mind lihtsalt uskuda."

Mis muud kui noogutasin taas.

"Kolmas tees. Leib on vanem kui meie. See peaks selge olema. Neljas. Luule jäägu. Sulle peaks see meeldima. Nii. Siin on veel mõned. Nüüd siis seitsmes tees. Naised poliitikast eemale! Arvestada neid nõuandva institutsioonina. Arutada naiste valimisõigust. Milleks neile seda vaja? Naistele täisväärtuslik naiste elu. Sest muidu elame edasi Lenini põhimõttel, kus riiki juhivad köögitüdrukud. Isamaa asemel on Venemaal emariik. Ei, ei, see lõpulause on juba vaba kommentaar, väike nali. Tees on iseenesest lühike ja asjalik. Teesid pole mõeldud huumorimeele arenduseks, nagu sa ise peaksid mõistma."

Paberit lõdvestus ja hakkas paberilehti korralikult kokku lappama. Tal olid toimekad käed. Ta laup oli kergelt niiske.

"Tjaa," ütlesin ma. "See kõik on ju väga huvitav."

Paberit muigas napilt. Ta ei kahelnud selles.

Tundsin, et pean vist veel midagi ütleva. Ta oli tulnud siiski nõu pidama. Muidu mõjunuksin võltsilt. Miks mitte väikest viisi polemiseerida?

"See esimene, töö kohta... Minu meelest oli selline loosung väga moes Andropovi ajal. Kas just sõna-sõnalt selline, aga midagi sarnast küll. Mäletan, et neid riptutati isegi Viru tänava kohale, neid loosungeid tööst ja tööajast."

"Aga muidugi," ütles Paberit tõustes ja avalalt naeratades. "Ta sai mu kirja kätte. Aga nagu sa näed, loosungiks see asi jäigi. Oleks jäänud ka siis, kui Andropov oleks kauem elanud. Vaata, suurel Venemaal pole see lihtsalt võimalik. Nad võib-olla isegi tahavad, aga ei oska. Miski on neile vastu. Meil

siin on palju enam šansse. Meil on väike kompaktne territoorium ja teise töökultuuriga rahvas. Sellepärast meil riiki vaja ongi. Riik peab tulema."

"Seda küll," kinnitasin juhmilt.

"Loomulikult pole see kõik," ütles Paberit. "Teese võib veel juurde tekkida, siin pole kaugeltki viimast sõna öeldud. Aga ausalt öeldes on see juba konkreetika, kui sa mind mõistad. See on rohkem täidesaatva võimu rida. Valitsuse määrused ja nii edasi. Kõige tähtsam on aksioom."

"Aksioom?"

"Jah, muidugi. Aksioom, millele pole alternatiivi."

Ta pistis nina paberitesse ja muutus natuke murelikuks. Lappas neid nii ja teisiti. Palju neid polnudki.

"Huvitav," ütles ta siis. "Aksioom on koju jäänud. Aga pole viga, ma vaatan kaustikust järele. Siin tuleb täpne olla. Igal tähel on saatuse hind."

Nõnda siis nägin ma jälle üle paljude aastate seda pruunide kaantega kaustikut. See oli aja käes pehmeks ja kuidagi kohevaks muutunud. Kui nii võtta, oli see ajalooline kaustik. Nüüd meenutas ta millegipärast prisket pruuni kana. Ma oleksin väga tahtnud seda käes hoida, aga mõistsin miskipärast, et see ei tule kõne allagi. Niisiis piidlesin erapooletut ootamist teeseldes, kuidas Paberit osavalt lehekülgi näppude vahelt läbi siristas ja seejärel vajaliku koha üles leidis. Ma võin väga eksida, ent mulle tundus, et enamik lehekülgi olid täiesti tühjad. Ka avatud leheküljel nägin vaid poolikut rida. Paberit talitas ilmselt põhimõttel, et sõnadel olgu kitsas, aga mõtetel avar.

"Siin see mingis mustandivariandis on," ütles Paberit. Ta kulm oli üsna kipras. "Imelik küll, kus siis lõplik tekst peaks olema? Aga hea küll, sul on kiire mõistus ja loodetavasti tabad sa asja olemuse ka säärasel kujul. Niisiis. ENN PABERITI AKSIOOM. TÖÖ TOOB ARMASTUSE. Või umbes nii. Ma pean seda veel lihvima. Aga ma pean silmas seda, et tuima rügamisega me kaugele ei jõua."

Mitte ei tea, kuidas see juhtus, aga siinkohal kaotasin ma ettevaatuse. Ma hüüatasin:

"Kuule, aga see on juba Tammsaare poolt öeldud!"

"Mis mõttes?" üllatus insener Paberit tõsiselt.

"Tee tööd, siis tuleb armastus."

"Ah tõesti? Oli vist jah. Kuule, siis olen ma tõesti õigel teel. Isegi klassik kinnitab mu mõtet."

Nii ta ütles, ent ta häälede oli peale kuiva eneseiroonia tekkinud märgatav annus ebakindlust.

"Kuidas võtta," jätkasin mina reaalsustaju kaotanuna.

"Ole kena ja räägi lõpuni," ütles Paberit karmilt. "Ma pole ilukirjanduse nüanssides teab kui tugev. Kogu mu mõtteenergia on kulunud teooria peale. Ma oletan, et sa tsiteerisid "Tõde ja õigust"."

"Jah, ma tsiteerisin seda raamatut sama poolikult ja vääralt, nagu seda on tehtud juba oma kuuskümmend aastat. Tegelikult on asi aga nii, et isa ütleb

pojale: tee tööd ja näe vaeva, siis tuleb armastus, poeg aga väidab skeptiliselt vastu, et sina, isa, oled seda teinud, aga armastust pole tulnud."

Paberit oli väga tõsiseks jäänud. Kui ta päevitus poleks nii ühtlane olnud, võinuksin oletada, et ta isegi natuke kahvatas. Ta ütles:

"Kui nii, siis pean ma selle asja üle järele mõtlema. Täiesti võimalik, et pean aksiooni ümber töötama või sellest koguni loobuma. Õnneks on mul natuke aega."

Ta rüüpas kohvitassi tühjaks, lõdvestus ja jätkas:

"Kuu lõpus tuleb see suur miiting. Molotov-Ribbentropi pakt ja nii edasi."

Nüüd oli ta mitteametlik ja isegi natuke muhe. Ta kohendas lipsusõlme, nipsas näppudega õhku ja ütles siis:

"Usun, et siis ma tulengi. Aeg on käes... Arvatavasti pean ma kõne kahes keeles. Eesti ja inglise. Paistab küll, et seekord ma tulengi. Muidugi, kui te mind tahate."

Õnneks ei oodanud ta minu vastust. Ta vaatas kella ja sirutas mulle käre.

"Nii. Ma tänan sind. Nagu lubasin, ei kulutanud ma rohkem kui... neliteist minutit sinu päevast. See ei tohiks koormav olla. On saabunud aeg, mil meie täpsus on meie viisakus. Kui sa mind mõistad, eks? Aga ma ei muretse. Sa mõistad küll. Ma lähen. Minulgi on täna palju tegemist, kõik mu käigud peavad minutipealt klappima. Aga see aksioon... Ma pean veel mõtlema."

Ta hakkas minema. Just siis märkasin poolpoikvel ukse vahel oma väikest tüdruku. Ta kõõlus seal edevalt ja uudishimulikult nagu põngerjad ikka. Ta vaatas lähenevale Paberitile alt üles otsa.

"Jaa, jaa, muidugi," ütles Paberit, silitas põgusalt ja majesteetlikult mu tütre pead, astus esikusse, kätles mind veel kord tugevasti, naeratas napilt ja usaldusväärset-ning oligi läinud.

Läksin akna juurde talle järele vaatama. Tütar ronis mu kõrvale tugitooli. Me vaatasime kahekesi, kuidas Paberiti pikk sihvakas kogu kiiresti siseõue eemaldus ja mõne hetke pärast põõsahämarusse sulas.

"Issi, kas see oli president?" küsis tütar.

Ma isegi võpatasin.

"Ei olnud, aga kust sa selle võtad?"

"Kust mina tean, kust ma selle võtan?" imestas laps. Ja tal oli õigus. Tema ei pidanud veel midagi selgitama. "Aga tegelikult meil ju on juba president. Rüütel on, eks ju, issi?"

"Ah, mis me neid asju ikka arutame. Tead, need on väga segased probleemid. Ja üldse, need seisavad meil veel ees. Nüüd aga tellime takso. Täna näed sa Saaremaad, tütar."

Seisin siiski veel paar minutit akna all. Varsti ilmus Paberit taas mu vaatevälja-nüüd juba teisel pool laia tänavat. Seal oli palju inimesi. Nad ootasid oma tramme ja busse, nad ostsid ajalehti ja tomateid, nad vaatasid liikumatu pilguga kuhugi kaugusse. Paberit oli kõigist tükk maad pikem. Ta kõndis sirgelt ja sihikindlalt rahva seast läbi. Ka tema vaatas kaugusse. Keegi ei pööranud talle tähelepanu. Keegi ei aimanud midagi.

Tol ajaloolisel suvel insener Paberit miitingule ei tulnud. Või vähemalt ei kuulnud teda seal kõnelemas—ei eesti ega inglise keeles. Ilmselt oli tal midagi tähtsamat teha. Võib-olla viimistles ta oma teese. Või formuleeris aksioomi, mille Tammsaare oli ära rikkunud. Millegipärast ei märganud ma tema nime hiljem üheski rohetest valimisnimekirjadest, kui jõudis järg nendeni. Teda polnud ka presidendikandidaatide seas. Ma ei ütleks, et see oleks mind väga üllatanud. Aga siiski...

Sest milleski ei maksa kindel olla. Kõike võib veel juhtuda. Mulle ei anna ikka veel päriselt rahu see vana kaustik, pruun ja hauduva kanana kohev. Veel pole see ühtegi arhiivi ega muuseumi sattunud. Riik on aga juba tulnud.

Riik vajab alati presidenti. Presidendid on alati teel.

REIN SALURI

SO WHAT?

Mati,

ei ole see olemine nii mustvalgelt ühene midagi, et Sinul on aga alatasa kassid ja minul muudkui koerad, et inimesed jagunevad koerapidajateks ja kassipidajateks. Sa oled liialt kinni Kiplingis, ja kõik koerad pole sugugi truualamlikud lõmitajad peremehe ees. Tule vaata kas või minu praegust kutsikat, too teeb, mis tahab, ei hooli Sinust, minust ega kassidest. "Igaüks on olemas," kirjutab kunagi Poor Eric oma kogusse pühenduseks, ja see poeedi ütlus käib ka koerte ja kasside kohta. Roos on roos on roos, seda tead sa ise.

Ma vaatan ühest aknast välja ja näen koeri ümber klassiku samba kükitamas. Ja vaatan teisest aknast välja ja näen kasse prügikastides tuhnimas. Aeg-ajalt on tänaval näha ka inimesi. Ja mis siis?

Johan Bargumi novellikogust "Koduloomad" jäi meelde jutt sellest, kuidas isa muutus koeraks ja teeskles raudset hierarhiat, kuigi pojale ei meeldinud, kui isa neljakäpakil niutsus ja kätt lakkuma kippus, aga tegelikus elus ei pruugi need alluvuse või sõltuvuse vahekorrad nii selged olla. Elu on ikka keerulisem kui kirjandus, ja belletristlikud metamorfoosid ei tähenda midagi, st tähendavad kõike.

Olen ammu tahtnud koostada üht esinduslikku kogu või antoloogiat koera-inimeste tarvis—meenuta vaid Th. Manni, Tibor Dery, Fr. Kafka või teiste tekste. Või Tarkovski filmide nukraid penisid. Olen mitmele targale mehele tollest projektist pajatanud, kõik on selle heaks kiitnud, aga ma ei tunne kapriisse turu nõudmisi ega viitsi midagi ette võtta. Liitati kardan, et see oleks sama aeganõudev tegevus kui Sinu omaaegne kiindumus elektrisse, mis viis sinna, kuhu viis.

Mati, kas Sa paneksid sellise antoloogia kassiinimestele kokku? Ma ei mõtle mingit totakat koomiksit Garfieldist, vaid tõeliselt head raamatut, mida võiks oma lemmikkiisule ette lugeda.

Mul endal on kõik kohad alustatud, lõpetamata, poolikuid käsikirju täis, igal pool vedeleb midagi-alustused, hoovõtud...

Kõik kohad on saatmata kirju täis, pole postmarke, pole tahtmist. Pole ahju, kaminat, leelõugast, kus prahti põletada. Käsikirjad põlevad hästi, Bulgakov vigurdas kujunditega. Vaene tarkpea Gogol, kuidas ta oma hulluses põletas ja põletas ja põletas!

Olen hädas selle prahiga, olen hädas mälestustega. Need tüütud eilsed urinad ja kiunumised...

Torkasin käe pimedasse kappi, ükski kass ei löönud küüsi sisse, ükski koer ei haukunud. Sain kätte lasudena paberit, paberid olid tolmused, raamatud olid tolmused. Kõige rohkem oli tolmu, aga oli ka sõnu, lauseid, tekste.

Paks kaust pealkirjaga "Isiklikud asjad". Turtsun koos koeraga tolmupilvedes. Kas visata kõik prügikasti? Vanalinn on täis paberipahna, tuul lennutab ajalehti, jäätisepabereid, tükkideks rebitud ei-tea-mida.

Lehtedel punasega kellegi ütlemised, sinisega minu enda (?) reageeringud, millest ei saa mõhkugi aru. Ilmselt oli kavas midagi kirjutada, õnneks ei kirjutanud, vist ei kirjutanud, ei mina mäleta.

EI MINGEID MÄLESTUSI!

Kabli laagri plaan (juuli 1970), sellelt näeb, kes kellega oli. See oli viimane kord, kus enamvähem... mnjah, hea küll. Pärast oli üks Tihemetsa tehnikumist laenatud madrats ära põletatud, ega Sina ei põletanud, Mati? (Olin tollal veel "Nooruse" vastutav sekretär, st vastutasin ka madratsite eest!)

Niisiis, ENSV loominguuline noorus, telgiti:

V. Gross, R. Rimmel, S. Semenenko;

E. Pirso, A. Alavainu;

Alas (kas tõesti Arvo-miks ta eraldi telgi sai, tollal ei osanud veel keegi temalt Taani viisat tahta!);

E. Mihkelson, M. Lauristin, R. Neimar;

Unt (2) (see oled Sina, kellega olid, tead ise);

Vahing (2);

H. Runnel, A. Eelmäe;

E. Hermaküla (2);

J. Tenson, A. Valton;

Ulased lapsega;

J. Hain, H. Eelma;

E. Vetemaa (2);

U. Laht (2);

E. Karu, A. Lõhmus, I. Koop;

P. Hint, H. Valk, E. Tegova;

R. Tammik, P. Urbla;

Tuulik, Kivi;

teine Tuulik, Kreem, Kivistik;
Kilvetid;
L. Tormis, M. Levin, L. Seppel;
M. Mäger, H. Kiik.

Jne, jne. Kokku 30 telki, ei mingit põlvkonda!

M. Lauristini sissejuhatav sõnavõtt tema artikli "Kirjanduse mõttest" ("Noorus" 1970, nr 6) arutelul 18. 09. 70. Minu meelest oli see arutelu TRÜ rektori kabinetis või kusagil seal läheduses, autoril oli vist pahandusi, igatahes põgenesin sealt (koos vanemõpetaja Bezzuboviga? koos dotsent Trassiga?) Miša juurde, kuhu mujale.

Mati, kas Sa tead, mis on kirjanduse mõte, mina küll ei tea.

Kaks ja pool lehekülge-väga soditud, pealkirjad mitu korda muudetud—"üks teatrielamus", "Vahinguga vanas Vanemuises", "Meenutus juubilar Vahingule", meenutaja Rein Saluri, kirja pandud 1974 (?). Saadetud aprillis 1987 ajakirjale TMK, kes ka midagi ihkab ega avalda. Ei avalda minagi, las vedeleb prügikastis, las metsistunud kõutsid teevad sinna pesa.

Siin see tekst on.

*

ÜKS TEATRIELAMUS

Kui me kohale jõudsime, oli etendus juba alanud. Olin Tallinnas paar aastat teatris töötanud, aga võttis hulk aega, enne kui sealse maja kõik koridorid ja käigud selgeks sain. Siinset teatrimaja tundis Vahing-ja seetõttu oli julgem. Hiilisime kusagil tagantuksest sisse, riputasime mantlid varna ja katsusime rõduust. Uks oli kinni.

"Rõdu on kinni pandud," ütles Vaino ja pistis kammi uksepilusse. Haak klõpsatas lahti, meie selja tagant langes lavale valgust. Tõmbasin ukse kiiresti kinni. Vaino seisis tühjal rõdul, kõik toolid olid ära viidud, rõdu oli lage ja alasti, ei istmeid ega istujaid.

Laval süüdistasid Vello Janson ja Marje Metsur milleski teineteist.

"Mis selle autori nimi oligi?" küsis Vahing.

Ma sosistasin vastu, et ei tea, istusin rõdutrepile. Vaino seisis ja vaatas alla saali, parter oli puupüsti täis, istus siis, veidi lavale lähemale. Enne võttis taskust mingi paberi, pani istumise alla.

Rõdul lehkas vängelt.

"Miks see rõdu tühjaks on tehtud?" püüdsin ma Vahingule lähemale istuda. "Remont," ütles tema ja vaatas alla saali. Ta tundis siin kõiki, vähemalt ma arvasin niimoodi. Rõdu põrand oli oksooliga üle tõmmatud, olin mures oma pükste pärast. Lavale tuli kogu aeg näitlejaid juurde, Ivo Eensalu, Rudolf Allabert ja veel keegi. Ma olen lühinägelik.

"Lähme parem ära," sosistasin.

"Vaatame veel natuke," sosistas Vaino vastu, ta oli siin majas omainimene.

Fotol esireas vasakult: J. Kangilaski ja E. Vetemaa.
Tagareas: M. Unt, R. Saluri, V. Vahing.

Me vaatasime veel natuke, aga rõdul lehkas liiga vängelt ja me hiilisime välja.

Ukse taga tõttas meie juurde piletitädi ja riidles, et kuidas me rõdule saime. Ma valetasin, et uks oli lahti. Tädi pani uksele suure tugitooli ette.

Istusime fuajees, siia oli tekst hästi kuulda.

"Seda autorit on kiidetud," ütlesin mina ja raputasin suitsutuhka põrandale. Vahing tõi mulle tuhatoosi, saalis naerdi.

Keegi ütles valjusti: "Reipaid laule laulame palgapäeval."

Vahing ütles: "Mh-hh." Mina ütlesin, et niimoodi ütlevad paljud, kas see ütlemine on temast alguse saanud või kellestki muust.

"Ikka minust," vastas Vaino.

Ma rääkisin, et Raine Loo oli minuga kurjustanud, kui ma mitu korda olin öelnud "mh-hh".

"Mh-hh," ütles Vahing. "See on hea sõna, saab kõik ära öelda."

Me istusime tükk aega. Fuajee oli tühi ja seina taga mängiti tükki, mille kirjutaja nime me ei teadnud.

Siis jäi saalis äkki vaikseks. Vaikus oli pikk, umbes paarkümmend sekundit.

"Mis nad seal teevad?" küsis Vaino ja tõusis püsti.

Rahvas seina taga naeris.

"Miks nad nii kaua vait olid?" oli Vaino ärevil.

Istusime vaikselt edasi.

"Niimoodi on raske sellest loost midagi arvata," ütlesin mina.

"Mh-hh," vastas Vaino. Ta rääkis, et oli hiljuti Tallinnas käinud ja pärast vaheaega ei leidnud enam väikese saali ust üles. Naeris selle peale, mina naersin ka.

*

Terve lasu kirju, arupärimisi, reageeringuid. Seda nimetataksegi vist vastuvõtuks ehk retseptsooniks, rahva hääleks.

Lugupeetud "Nooruse" toimetusele.

Lugesin teie ajakirja k. a. augustinumbrist Mati Undi juttu pealkirjaga "Helgi Sallo lahkumine". Palun tulge vastu minu palvele ja selgitage seda juhtumit. Kooliõpilane Saaremaalt. 8. sept 69.

"Nooruse" toimetusele.

Kohtla-Järve lastepäevakodu nr 25 kollektiiv tülitab teid küsimusega, mille kutsus esile aug 69 ilmunud Mati Hundi artikkel "Helgi Sallo lahkumine". Palume selle artikli kohta selgitust, kuna artikli põhjal pole võimalik aru saada, mis on Helgi Salloga juhtunud. 22. augustil 1969. aastal.

Lugupeetud toimetaja!

Lugesime läbi Mati Undi "Helgi Sallo lahkumine" ja peame kahjuks tunnistama, et see pretensioonikas kirjatükk jäi meile paljuski arusaamatuks ja tekitas teatud ärevustunde. Jäi selline ängistav tunne, nagu mõne hea tuttava

salapärase kadumise puhul ikka jääb. Ja samal ajal ei saa uskuda selle loo tõepärasusse. Kuna viibime komandeeringul ja puudub võimalus jälgida Eesti Raadio ja televisiooni saateid, siis palume Teid aidata meil selgitada selle kirjutise tõelist mõtet kirja teel (kasvõi paar rida!).

"Nooruse" toimetusele

"Nooruse" viimases numbris tõi Mati Unt pahaaimamatu lugeja ette jõudvane traagilise sündmuse, mis leidis aset augustis konkreetse inimesega, üldtuntuga pealegi. Mis juhtus Helgi Salloga? Nii küsivad paljud "Nooruse" lugejad. Küsivad murelikult, ärevalt. Masendatult. Kahtlevalt üht-teist mõistatades, oletades. Kas see on tõsijutt, mis Mati Unt oma joonealuses kirjutas? Ei ole. Ei saa ju olla! Aga mis see siis on? Kas nali? Mis nali see niisugune on? Küsijad saavad ehk veel mingisuguse vastuse. Aga paljud ei küsi üldse mitte midagi, ei eneselt ega teistelt, veel vähem Mati Undilt. On lihtsalt vapustatud. Kirjas seisis, ja kõik!

Jah—lugeja ei saa tõepoolest kurta, et ta oleks ilma jäetud kaasamõtlemise vajadusest! Aga enne, kui ta hakkab mõtlema, kes ta ise on kaasajas, elab ta kaasa, muretsedes inimese saatuse pärast...

Jne. Jne. Ei viitsi enam neid kirju ümber toksida, rääkimata loo taasavaldamisest; selle oled Sa oma "Valitud teoste" esimesse köitesse paigutanud.

Mati, kevad läheneb. Varsti hakkavad märtsikassid kräunuma. Ma loodan, et Sinu allüürnikud on kombekalt steriliseeritud?

Kuigi on öeldud, et "Koera pulmas oleks ka hää, aga liiga palju tuleb traataidest läbi pugeda" (vt Eesti vanasõnad I, 4077).

HASSO KRULL

LY LESTBERGIST JA THÉODORE GÉRICAUT'ST

Fragment

*Et cependant, à voir la maigreur élégante
De l'épaule au contour heurté,
La hanche un peu pointue et la taille fringante
Ainsi qu'un reptile irrité...*
(Baudelaire)

Ühel käel must-valge lakooniline fotode rida; teisel käel eredate värvidega suuremõõtmeline pastell. Siin seriaalsus, protsessuaalsus ja teatav minimalism; seal sünteetiline tervikulisus, viimistletud sümbolism. Üks pigem uurimuslik, eksperimenteeriv ja kaine; teine puhtalt esteetiline, idealistlik ja täis hallutsinatsioone.

Niisuguse mõistelise kontrasti lõi Ly Lestbergi pastellide ja fotode näitus Raevanglas möödunud aasta septembris. Tõsi, näituse kahe poole tihedamal kõrvutamisel hakkab opositsioonide selge sümmeetria hajuma, eri pooled osutuvad teineteisega rohkem läbi põimunuks, kui esialgu paistis, tekib isegi teatav nõrga intertekstuaalsuse efekt: pastellid justkui tsiteeriksid fotosid, laenates neilt figure ja asetades nad uude konteksti – säilitades samas ometi äratuntavalt midagi fotojäljendite naturaalsusest. Kuivõrd on tegemist ainult ühe näituse sisese, ja enesekohase suhtlemisega, ei loo see nõrk intertekstuaalsus küll veel mingit tugevat konflikti, kuid annab suurtele pastellidele ometi iseäraliku kummastatuse, "naturalistliku" ebareaalsuse. Süveneb tunne, et meie ees on hallutsinatsioon – mis siis, et sellest kumab läbi nii kaine põhi. (Õeldu ei kehti mõistagi portreede, vaid suurte figuraalsete ehitiste kohta.)

Pastellide juurest fotode juurde tagasi minnes tekib omakorda uus ebalus: fotod ei paista enam lihtsalt lihaskonda esiletõstvate ja nähaandvate poosidena, mingit hallutsinatsiooni näib ka siin juba olevat jälitatud, kuigi tehniline huvi vist on esiplaanil. Aga vaadatagu kas või neid kolme pingutatud ja väänatud, ebaloomulikul viisil ülestikku laotud kätt: siin on tegija end juba selgelt lahti rebinud inimkehast kui tervikust. Selline foto on teatav abstraktsioon, ainult mille suunas ta liigub? Mingi süntees ju pole ta eesmärk? Sama lugu poiste kehadega, mida paljas materjali kogumise vajadus ju nii ebaharilikult väänama ei sunniks? Kuhu on siin õieti sihitud ja milline võiks olla niisuguste (vähemalt) kahes suunas korruga tehtavate eksperimentide laiema taust? Otsime vastust kõigepealt viimasele.

"Taeva trepp" I ja II, tundub, et midagi niisugust oleme juba kuskil näinud, ainult et kus täpselt? Sarnasus (või ühtekuuluvus) eelmise sajandivahetuse sümbolistliku maalikeelega tundub liiga lihtne seletus. Teiselt poolt, niisugu-

seid omavahel tihedalt läbipõimunud inimfiguuridest kokkupandud moodustisi on Euroopa maalikunstis renessansist peale tehtud väga erisugustes variantides. Tänapäevasele vaatlejale jääb nende kehaliste põimumiste otsene elutundeline tagamaa tegelikult suletuks, gootilike hõredas ruumis hõljuvate üksikfiguuride loogikat on isegi lihtsam mõista. Renessanslikud inimpuntrad võivad mõjuda ka tülgestavalt. Samas teame, et renessanslikus, ja eriti hoolikalt klassitsistlikus maalisis nende figuuride kehahoiu iga nüanss on koormatud retoorilise tähendusega, mis suhetes teiste figuuride samalaadse retoorikaga kokku annab maali kogutähenduse. Selline maal on õndsalt märgiline. Niisuguse märgilise maaliga võrrelduna on "Taeva trepid" retooriliselt hämarad, lõpetamata, paljude žestide ja ilmete tähendus on ähmane või ilmselt mõistetamatu.

Muidugi, tänapäeval on "kogu kunst niisugune". Kuid see mind praegu ei huvita. Probleem jääb, ta isegi süveneb. Sest miks? Ka viide "hämarale" sümbolismile (või ekspressionismile jne) ei lahenda tõepoolest midagi. Kuhu see inimkobar mööda neid "Taeva treppe" ikkagi pürgib (või ei pürgi)? Vahest nad on juba – kohal? Kuid milleks siis niimoodi vigurdada, väänelda? (Meenutatagu nüüd igaks juhuks, et kogu näituse üldine pealkiri Lestbergil oli "Maine taevas".)

Vahest leiab maalikunsti ajaloost mingi vahepealse, renessansi ja sümbolismi vahel justkui poolele teele jääva iseseisva vaheastme, millega kõrvutades "Taeva treppide" identiteedi piirjooned selgineksid? See võiks olla üks kindel viiteteos, mille kontrastne juuresolek tekkivat tõlgendust kuidagi vahendaks, peegeldaks.

Selliseks teoseks ongi nüüd minu meelest sobiv Théodore Géricault' 1819 välja pandud "Meduusa parv". Seda tööd on peetud "naturalismi" varaseks läbimurruks, pöördeks eluläheduse suunas, igal juhul klassitsistliku kaanoni jõhkraks teisenduseks. Näeme sellelgi pildil üpris lahtiharutamatu inimkehade pundart, nagu teatavat tüüpi figuraalsetes piltides tavaline, ainult et kehaasendid ja näoilmed tüüpilisest klassitsismist erinevalt on kuidagi veidrad. Väändunud jäsemed; ebaloomulikud asendid; hullumeelsed ilmed. Tasub teada, et selle pildi maalimiseks käis Géricault materjali kogumas ka hullumajades ja surnukuurides, joonistades üles nõdrameelseid ja laipasid, sellest pildi erakordne "loomulikkus". Ei saagi öelda, et pildi skandaalsus kunagi täielikult oleks vaibunud. Ükskõik, kas paigutada ta prantsuse klassitsismi- või romantismilukku, ikka on ta seal üks agoonilisemaid. Laibalehka, hukatuse hõngu lausa imbub vaataja sõõrmetesse.

Hämmastav, kui sarnaseid kehaasendeid võib leida Géricault' pildil, "Taeva treppidel" ja Lestbergi aktifotodel. See ootamatu retoorilise väljendusrikkuse tuhmumine, hälbimine, kadumine, asendumine millegi võimatuga, mõeldamatuga. Ainult et Géricault'l see negatiivne retoorika väljendabki just meeltesegadust, hullumist, surmaõudust, sellal kui ta Lestbergi pastellidel on midagi hoopis muud, – ja fotodel, võiks öelda, on koguni selle vastand...

MICHEL FOUCAULT

KEEL LÕPMATUSENI

Tõlgitud ajakirjast "Tel Quel" 1963, nr 15, lk 44-53.

Kirjutada, et mitte surra, nagu on õelnud Blanchot, ja võib-olla koguni rääkida, et mitte surra—see tarvidus on kahtlemata niisama vana kui keel ise. Ka kõige selgemad surmaotsused peetakse nii või teisiti kinni, seni kuni jutustus veel kestab. Teame, et kõnel on võim hoida tagasi noolt, mis juba lendu lasti, tõmmates selle ühte ajaorva, mis tegelikult ongi kõne päris oma ruum. Võib muidugi olla, et, nagu Homeros ütleb, jumalad just saatsidki surelikele õnnetused selleks, et nad neist võiksid jutustada, ja et just selles võimaluses ongi peidus kõne lõputud varud; võib muidugi olla, et surma lähenemine, tema suveräänne žest, tema kühmuke inimeste mälus ongi need asjad, mis olemissa ja olevikku uuristavad tühemiku, kust lähtudes ja kuhu poole hakatakse rääkima. Kuid "Odüsseia", jaatades seda keele kingitust surmas, jutustab vastupidi hoopis Odysseuse kojutuleku lugu: ja nimelt korrates igal üksikul juhul, mil surm oli teda ähvardanud, ning ka selle eemalesõnumiseks, kuidas—mis kavaluste ja seikluste kaudu—tal oli õnnestunud kinni hoida seda õudset ligidust, mis selsamal hetkel, kui ta sõna on võtnud, tuleb uuesti tagasi žesti ähvarduse või uue hädaohu näol... Ja kui ta siis, võõrana faiaakide juures, kuuleb ühe teise suus omaenese loo juba tuhandeaastast häält, on see, just nagu kuulaks ta omaenese surma, ta katab oma näo kinni ja nutab liigutusega, mille teevad naised, kui nende juurde pärast lahingut tuakse tapetud kangelase surnukeha¹; selle laulu vastu, mis talle ette kuulutab tema surma ja mida uue Odüsseia sügavuses kuulatakse kui muistset juttu, peab Odysseus laulma oma identiteedilaulu, jutustama oma õnnetustest, et kõrvaldada saatus, mis toodi tema juurde keelega. Ja ta jälitab seda fiktiivset kõnet, ühtaegu teda kinnitades ja ära sõnudes, tolles surma naabrusesse jäävas, kuid samal ajal just surma vastu tõstetud ruumis, kus jutustus leiab oma loomuliku koha. Ju-

malad küll saadavad surelikele õnnetusi, et nad neist jutustaksid; aga surelikud jutustavad neid selleks, et õnnetused kunagi ei jõuaks oma lõpuni ja et nende täidmine saaks ära varjatud sõnade kaugusse, sinna, kus nad viimaks vaibuvad, need mitte sugugi vaikida tahtjad. Lugeumatuhuline õnnetus, jumalate kõmuline and, märgibki punkti, kus algab keel; kuid surma piir avab keele ette, või õigemini tema sisse, lõputu ruumi; surma õudse ligiduse ees jälitab keel iseennast kõige kangema kiiruga (*il se poursuit dans une hâte extrême*), aga ta ühtlasi ka algab uuesti, räägib isendast, avastab jutustuse jutustuse ning tolle üksteise sisse lükituse, mis väga hästi võib olla igavesti lõpuleviimatu. Keel, saanud surma piirile, peegeldub tagasi; ta otsekui kohtaks seal peeglit; ja et nüüdki peatada seda surma, mis kohe on teda peatamas, selleks on tal ainult üks vägi: nimelt sünnitada omaenda rüpes omaenese jäljendus (*sa propre image*), ja seda juba niisuguses peeglitämängus, millel enam pole mitte mingisuguseid piire. Seal peeglisügavuses, kust keel uuesti algab, et uuesti jõuda kord juba saavutatud punkti (surma omasse), aga et seda punkti ühtlasi ka kõrvaldada, seal saabki märgatavaks teine keel—tegeliku keele jäljendus, aga samuti ka tema pisendatud, seesmine ja virtuaalne mudel; see on see aoidi laul, mis Odysseusest laulis juba enne Odüsseiat ja enne Odysseust ennast (sest Odysseus kuuleb seda), kuid mis Odysseusest laulab veel ka määramata kaudu pärast tema surma (sest tema jaoks ongi Odysseus juba nagu surnud); ning Odysseus, kes on elus, võtab laulu vastu nagu naine oma surnuks löödud mehe.

Võib-olla on keele sees olemas olemuslik kokkukuuluvus surma, piiramatute jälituse ja keele enese-representatsiooni vahel. Võib-olla on see konfiguratsioon—lõpmatu peegel vastu surma musta seinä—põhjanäev kogu keele jaoks alates hetkest, mil keel enam ei

1 "Odüsseia", kaheksas laul, väärsid 521-531.

nõustu jälgi jätmata õhku hajuma. Mitte küll nii, et pärast kirja leiutamist oleks keel hakanud püüdlema lõputu enesejälituse poole; aga mitte ka nii, et keel, kuna ta ei tahtnud surra, ühel heal päeval oleks võtnud nähtavate ja kustutatute märkide kuju. Pigem on asi nõnda: kusagil natuke kirja varjus ja avades ruumi, milles kiri võis hakata levima ja kinnistuma, pidi tekkima mingi asi, millest Homeros meile joonistab ühtaegu kõige ürgsema ja kõige sümboolsema kujutluspildi ja mis meie jaoks moodustab justkui ühe keele ontoloogilisi suursündmusi: see on ta peegelrefleksioon surma üle ja sellest lähtuvalt niisuguse virtuaalse ruumi loomine, kus kõne leiab enesejäljenduse piiramatut varu ja kus ta end lõpmatuseni võib ise representeerida, olles ikka juba kohal iseenese taga, ja ikka veel kohal ka teispoole iseenast. Selles topeldatuses peitubki keelelist loomingut võimaldav ürgne kurd (*pli originaire*). Selles mõttes on surm kahtlemata kõikidest keele sattumustest kõige olemuslikum (on keele piir ja keele kese): päeval, mil hakati kõnelema surma poolt ja tema vastu, et teda vallata ja vangis hoida, sündis mingi asi, mingi ümin, mis end lõputult uuesti algab ja endast justustab ja ennast topeldab, vastates sellele fantastilisele mitmekordistumisele ja tihenemisele, mille sees elab ja millesse end peidab meie tänapäevakeel.

(Hüpootees, mis, tõsi küll, sugugi tingimata tarvilik pole: alfabeetiline kiri on juba iseenestest topeldamise vorm, kuna ta ei representeerigi mitte tähistatavat, vaid neid fonetilisi elemente, mis seda tähistavad; ideogramm seevastu representeerib otseselt tähistatavat, sõltumata fonetilisest süsteemist, mis on hoopis teine representeerimisviis. Kirjutamine tähendab õhtumaises kultuuris seda, et kohe mängu algusest peale asetatakse end enese-representeerimise ja topeldamise virtuaalsesse ruumi; kuna kiri ei tähista mitte asja, vaid kõnet, ei tee keeleline looming õieti midagi muud, kui ainult küünitab sügavamale sellesse peegli kombatamatusse tihedusse, topeldab uuesti üle selle topeldatuse, mille tekitas juba kiri, avastab nõnda võimatu ja võimaliku lõpmatuse, jälitab ilma mingi lõ-

putähiseta kõnet, hoiab seda teispoole surma, mis kõne hukule määraks, ja vabastab ümina õrna vulisemise. See korratud kõne kohalolek kirjas annab kahtlemata sellele, mida me nimetame loominguks, niisuguse ontoloogilise staatuse, mille sarnast ei tunnegi kultuurid, kus kirjutades osutatakse asjale enesele, nagu ta päriselt on, silmaga nähtav ja ajale kangekaelselt kättesaamatu.)

Borgesel on lugu surmamõistetud kirjaniikust, kellele Jumal tema mahalaskmise hetkel annab ühe eluaasta juurde, et ta saaks lõpetada alustatud teose¹; see surma sulgude vahele võetud teos on üks näidend, kus nimme kõiki asju kaks korda korraldatakse, nii et lõpp (mis tuleb alles kirjutada) kordab sõna-sõnalt üle alguse (mis juba on kirjutatud), aga seda sellisel viisil, et saab näidata–tegelane, keda hästi tuntakse ja kes on laval rääkinud juba esimesest stseenist peale, ei olegi tegelikult tema ise, vaid see, kes ennast temaks peab; nii kirjutabki Hladik surma õudses ligiduses terve aasta, mille jooksul tema põselt voolab alla veetilk ja haihtub viimase sigareti suits, kuid ta kirjutab sõnadega, mida keegi ei või lugeda, isegi mitte Jumal, kirjutab suurt nähtamatut labürinti, mille loovad kordus ja iseenast kaheksjagav, iseenese peegliks muutuv keel. Ja kui siis on leitud kõige viimane epiteet (mis kahtlemata oli ka kõige esimene, sest näidend algab otsast peale), virutab kogupauk neljast püssist, välja lastud mõni sekund varem, oma vaikuse talle rindu.

Küsin nüüd endalt, kas ei saaks teha või vähemasti lennult visandada kirjanduse ontoloogiat, võttes lähtekohaks need keele enese-representeerimise ilmingud; sest sellised figuurid, kuuludes küll pealtnäha ülekalvaldamise või ajaviite valda, peidavad või õigmini tegelikult reedavad olulist scost, mis keelel on surmaga–tolle piiriga, mida ta kõnetab ja mille vastu ta on tõstetud. Alustada tuleks üldise analüüsiga kõikidest keelelise topeldamise vormidest, mille näiteid õhtumaises kirjanduses leida on. Nende vormide hulk on kahtlemata lõplik ja nendest peab saama kokku panna universaalse tabeli. Nende äärmine diskreetsus ja see, et nad mõnikord on peidetud või nagu juhuslikult, palja tähelepanema-

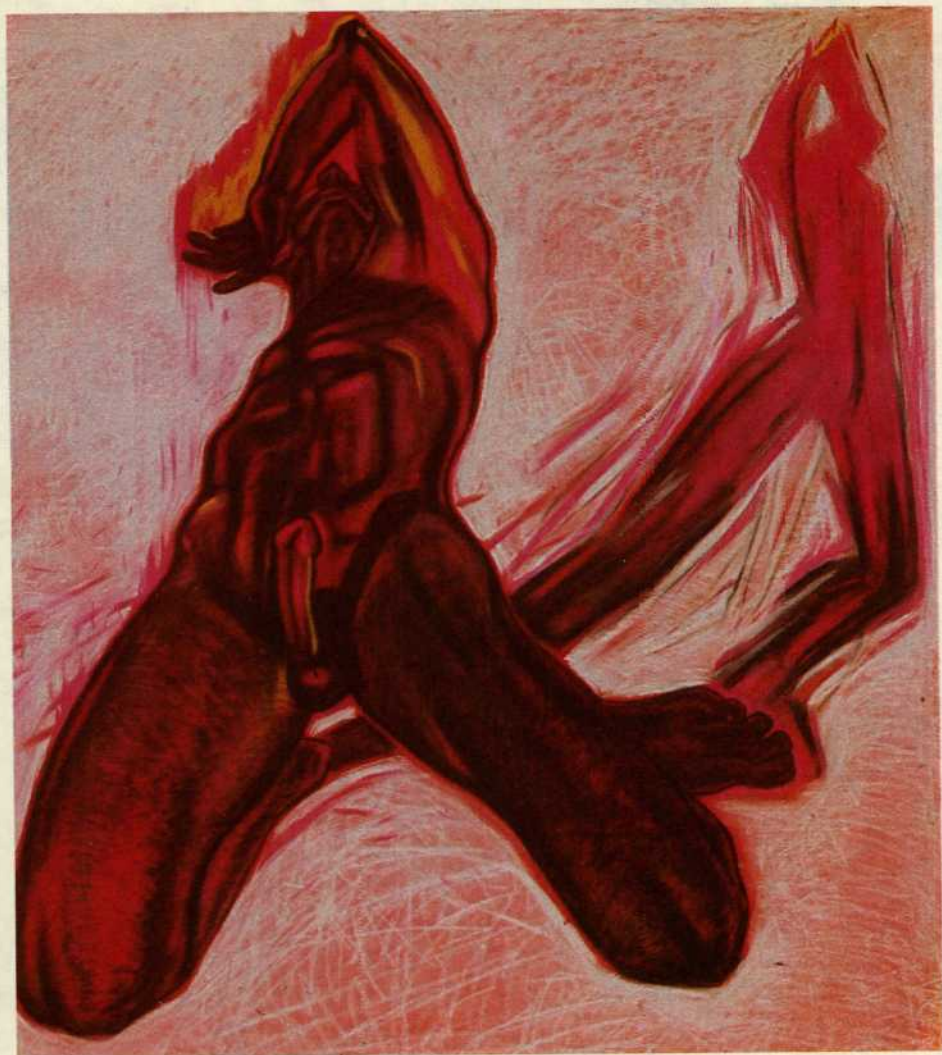
¹ Jutt on Borgese novellist "Salaine", e k ilmunud kogumikus "Kunsttükid". "Loomingu" Raamatukogu" 1976, nr 50, lk 34-40. Tik Ott Ojamaa.

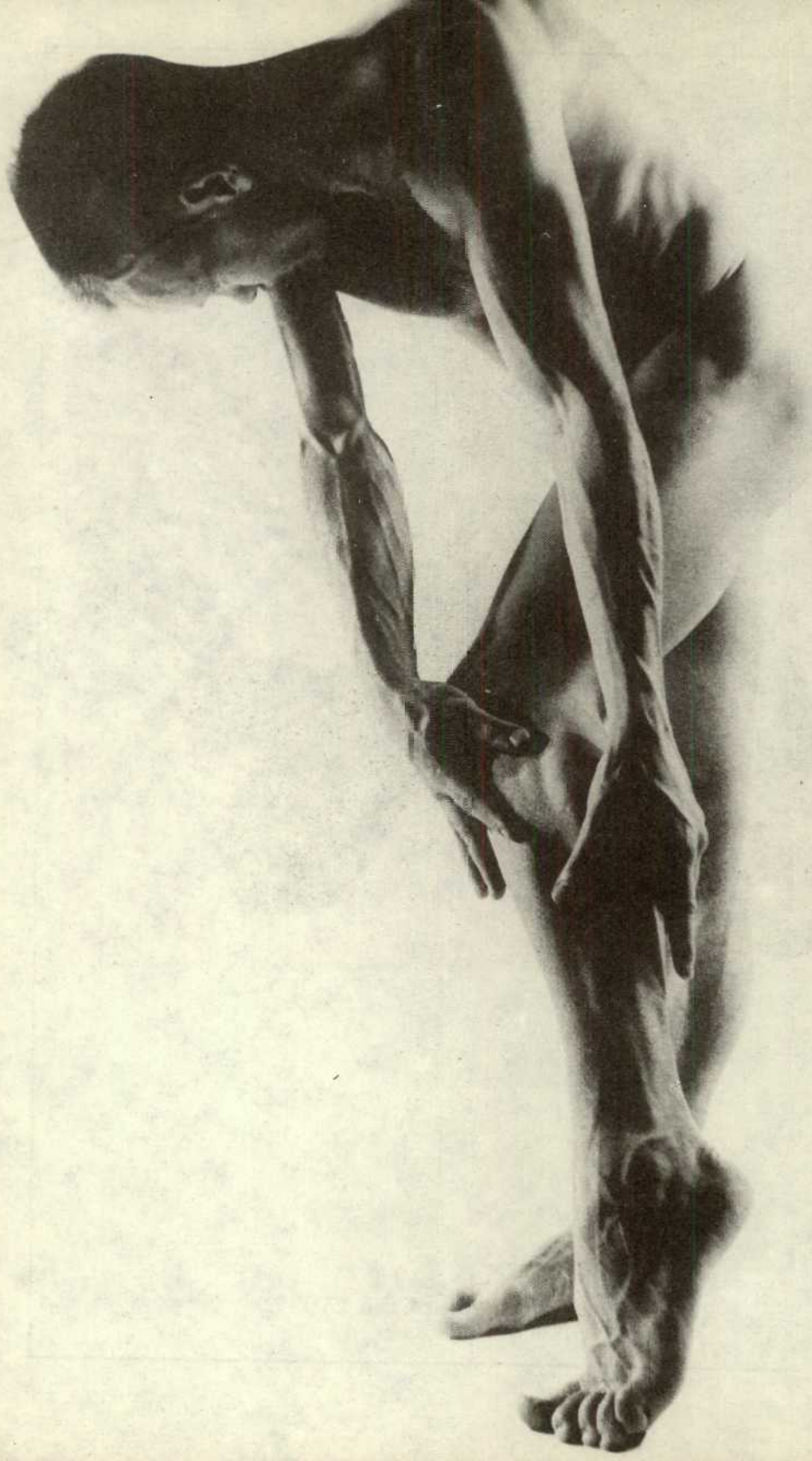

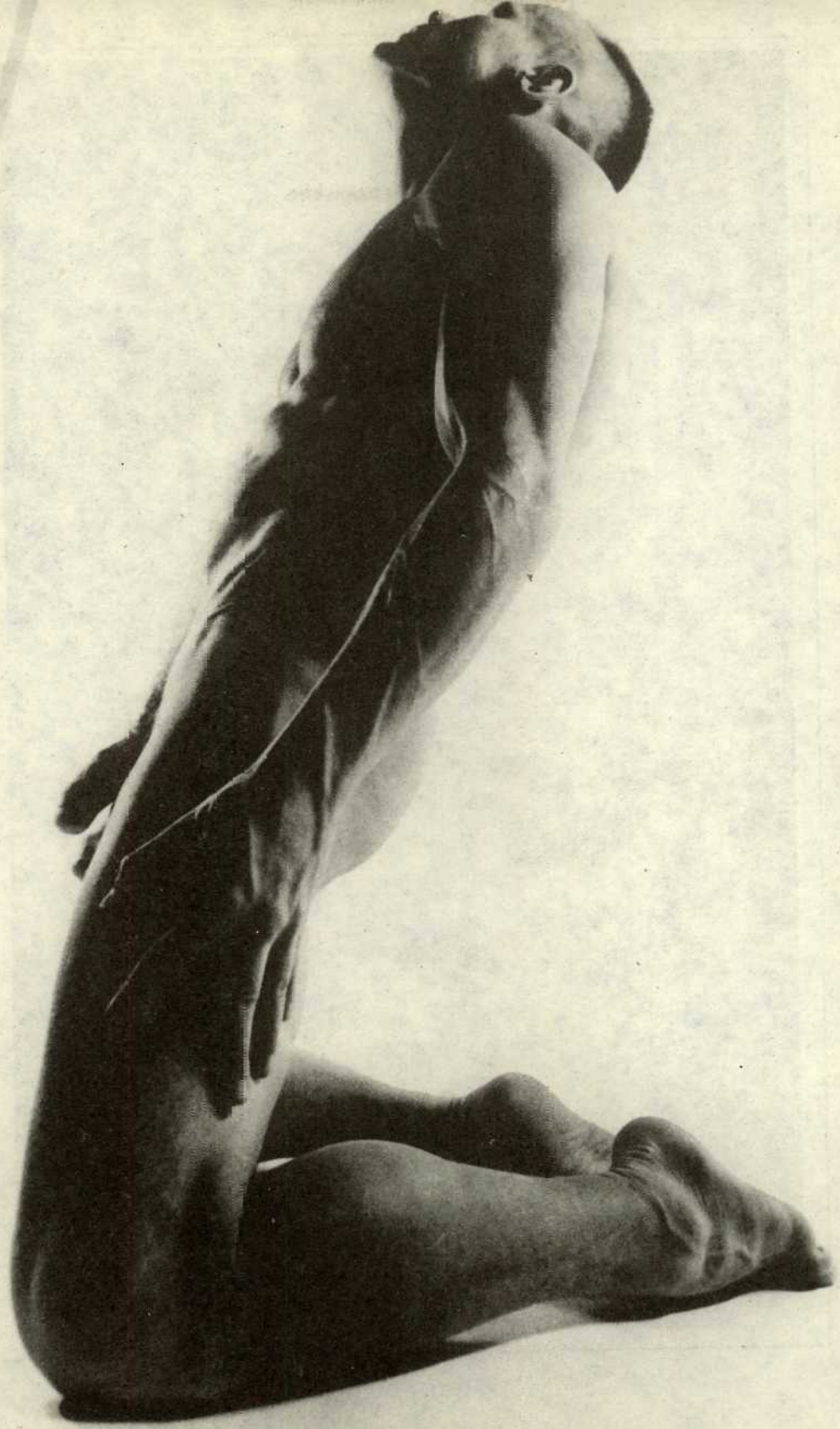

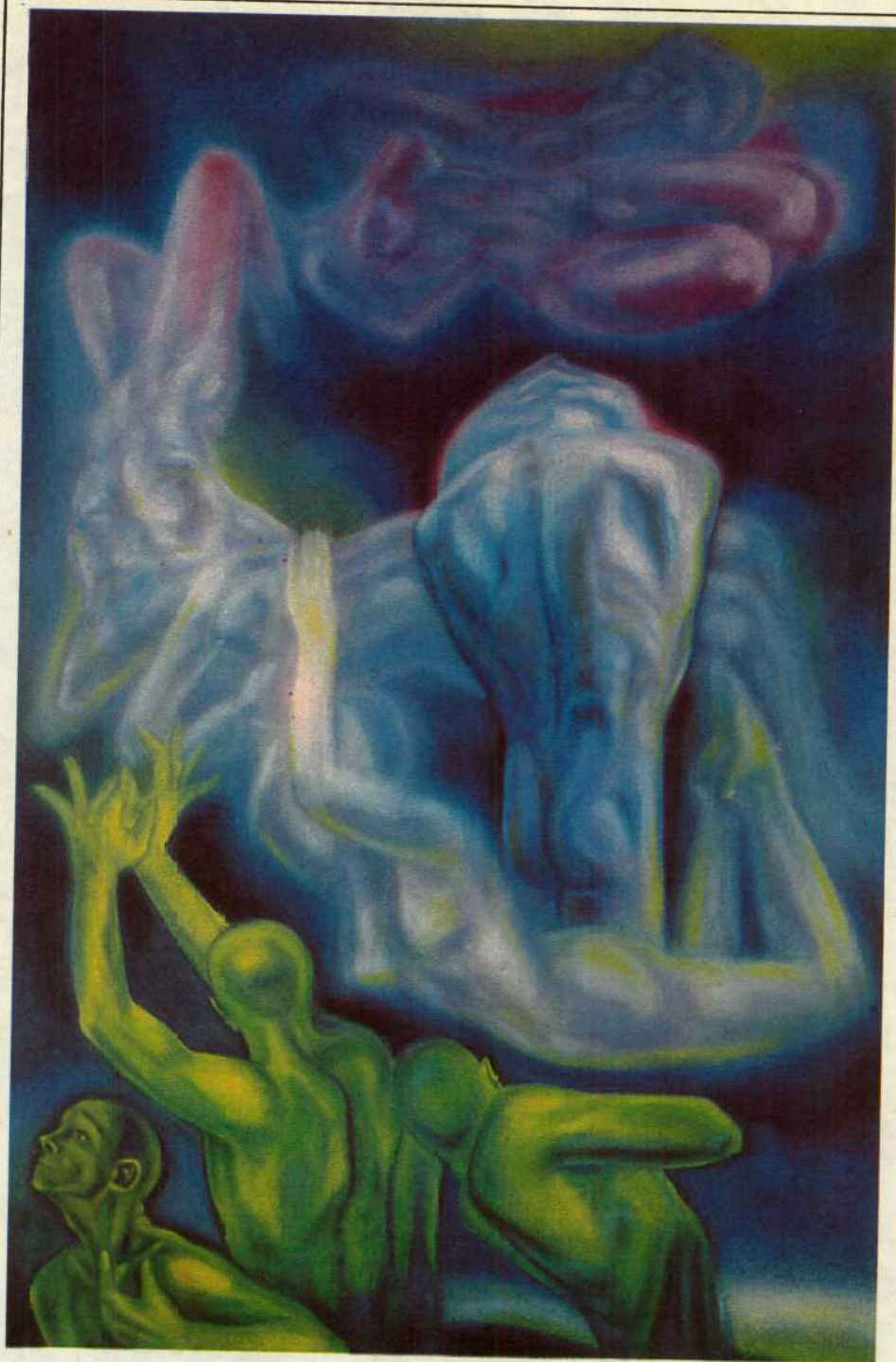
Ly Lestberg.
"Kõik kordub I". Pastell, süsi, 210 x 170.
1990/1991.

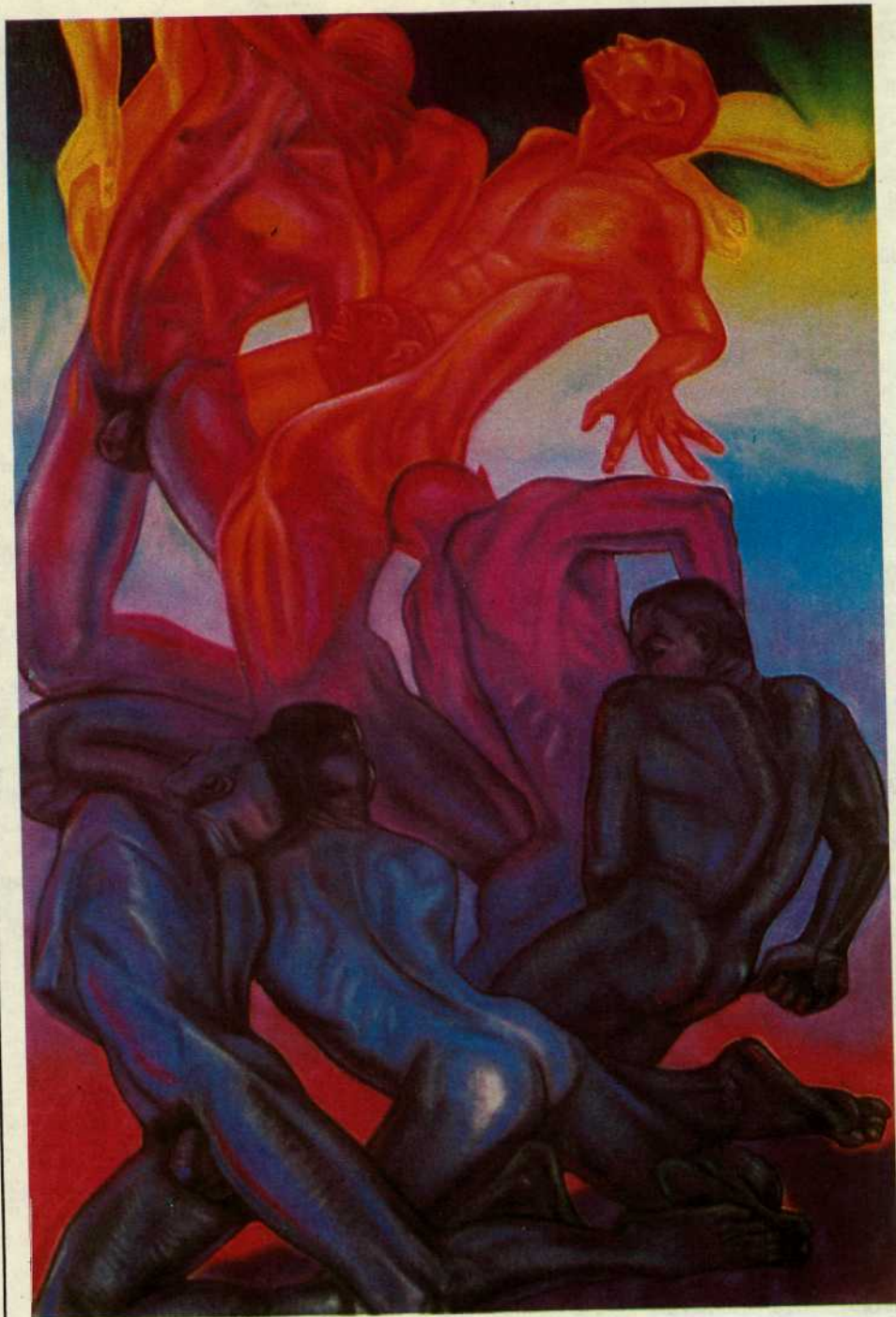
Ly Lestberg.
"Kõik kordub II". Pastell, kriit. 170 x152.
1991.

Ly Lestberg
"Taevatrepp II". Pastell. 250 x 152.
1992.

Lj Lestberg.
"Taevatrepp I", Pastell, 250 x 152.
1992.

tuse pärast niimoodi välja kukkunud, ei tohi luua illusioone: õieti tulebki neis ära tunda just see illusiooni loomise võime, tänu millele keel (monohordiline ahel) saab võimaluse olla soliidne looming. Keele topeldumine, isegi kui see on salajane, on konstitutiivne tema olemise jaoks loominguna, ja neid märke, mis seda ilmutavad, peab lugema kui ontoloogilisi viiteid.

Need märgid on tihti märkamatud ja peaaegu täiesti tühised. Tuleb ette, et nad end ilmutavad vigadena—lihtsalt rebenditena teose pinnal: siis võib öelda, et on tekkinud justkui tahtmatu avaus, kust paistab ammen-damatu põhi, millelt teos üles meieni tuleb. Mõtlen siin üht episoodi "Nunnast"¹, kus Suzanne oma kirjasajale jutustab kirja lugu (kirja kirjutamine; peidukoht, kuhu ta pandi; katse kirja varastada; lõpuks kirja toimetamine usaldusmehe kätte, kes ta sai üle anda)—just sellesama kirja lugu, kus ta oma kirja saajale jutustab jne. Muidugi tõendab see, et Diderot oli hajameelne. Aga ennekõike on see märk, et keel jutustab endast; et kiri ei ole mitte kiri, vaid keel, mis kirja topeldab sellesamas tõelussüsteemis *Idans le même système d'actualité* (sest ta räägib kirjaga samal ajal, ja kasutab samu sõnu, ja tal on kirjaga üks sama identne keha: ta on kiri ise, kiri luust ja lihast); ja ometi on keel kirjast puudu, aga mitte selle sõltumatus pärast, mida kirjanikule omistatakse; ta on sealt puudu pigem selle kaudu, et läbib virtuaalset ruumi, kus keel muutub iseenda jälgenduseks ja astub üle surma piiri, topeldudes peegelpildis. Diderot' "eksitus" ei johtu mitte autori liiga pealetükkivast sekkumisest, vaid keele enese avanemisest oma eneserepresenteerimissüsteemi poole: "Nunna" kiri on analoog kirjale, temaga igas mõttes sarnane, välja arvatud selles, et ta on tema märkamatu nihkunud teisik (nihe saab siin nähtavaks ainult läbi keele rebendi). See lapsus (sõna täpselt tähenduses) annab figuuri, mis on väga lähedane, aga täpselt vastupidine sellele, mille leiame "Tuhande ühes öös", kus Šahrazad jutustab episoodi, kuidas Šahrazad kõik tuhat üks ööd oli sunnitud jne.² Siin on peegelstruktuur eksplitsiitselt antud: teos paneb

iscenda keskele üles peeglikese (fiktiiivne ruum, reaalne hing), milles ta ise ilmub justkui miniatuuris ja iscencesle eelnevana, kuna ta endast jutustab nii paljude teiste olnud imelugude seas, nii paljude teiste ööde seas. Ning keset seda privilegeeritud ööd, mis on nii sarnane teistele, avaneb ruum, mis on neile sarnane ja kus see üks öö moodustab ainult ühe pisikese rebendi, ja too ruum avastab samad tähed sellesamas taevas. Võiks öelda, et siin on üks öö üleliia ja et tuhandest oleks piisanud; ja võiks ka vastupidi öelda, et "Nunnast" on üks kiri puudu (see, kus oleks tulnud jutustada lugu kirjast, mis enam ei oleks rääkinud omaenda seiklustest). Tegelikult on siin hästi tuntav, et tegu on sama dimensiooniga, milles kord on üks päev puudu, kord üks öö üleliia: see on surma ruum, milles keel räägib iscendast.

Võib-olla ongi nõnda, et igasuguses loomingu asetub keel kihiti iscenesse peale. Luues salajase vertikaalsuse, milles teisik on täpselt seesama, välja arvatud üks pisipeensus—peenike must joon, mida ei oska leida ükski pilk, välja arvatud need juhuslikud või meelega tehtud segadusketked, mil Šahrazadi kuju mähib uttu, taganeb aja põhja ja ilmub siis tillukesena nähtavale keset säravat sügavat virtuaalset ketast. Keeleline looming on keele keha ise, mida läbib surm, et avada talle see lõputu ruum, kus kajavad vastu teisisikud. Ja neid kihitasetumise vorme, mis on loomingus konstitutiivsed, saab kahtlemata dešifreerida ainult nendes külgnevates harrastes, veidi monstroossetes figuurides, milles topeldumine enesest märku annab. Nende täpne ülevaade, klassifikatsioon, funktsioneerimise või transformatsiooni seaduste lah-tilugemine võiks olla sissejuhatuseks kirjanduse formaalsesse ontoloogiasse.

Mulle on jäänud mulje, et selles keele seoses tema piiramatu kordusega toimus 18. sajandi lõpul muutus—langedes peaaegu ühte momendiga, mil keeleline looming sai selleks, mis ta meie jaoks on praegu, see tähendab kirjanduseks. See on moment (või natuke varasem), mil Hölderlin pimestatuseni tajus, et ta saab kõnelda üksnes jumalate ärapäordumisest märgitud ruumis *Idans l'espace*

1 Üks Denis Diderot' postuumselt ilmunud romaane.

2 Episood puudub "Tuhande ühe öö" eestikeelses väljaandes.

marqué par le détour des dieux ja et keel nüüdsest peale veel ainult omal jõul võis surma endast eemal hoida. Nii joonistuski taeva-põhjale see avaus, millele meie kõne sest-peale ikka lakkamatult on liginenud.

Pikka aega—alates Homerose jumalate il-mumisest kuni jumalikkuse eemaldumiseni "Empedoklese" fragmendis¹—evis rääkimine surma ärahoidmiseks tähendust, mis meile nüüd on võõraks jäänud. Kõnelda kangelasest või kangelasena, tahta teha midagi niisugust, mida nimetatakse loominguks, kõnelda selleks, et teised sellest lõpmatusest räägiks, kõnelda "kuulsuse" pärast—kõik see tähendas liginemist ja vastupanu surmale, mida keel kinni hoiab; kõnelda otsekui pühad oratorid, kuulutades ette surma ja ähvardades inimesi lõpuga, mis pühib minema kogu kuulsuse—selle mõtte oli ikka kuulsust ära sõnuda ja talle surematust töötada. Teisisõnu, loomingu loodi, et ta saaks lõpule viidud, et ta vakataks selles vaikus, kus lõputu Kõne jälle saab tagasi oma suveräänsuse. Loomingus oli keel surma eest kaitstud tolle nähtamatu kõnega, mis käib kõigi aegade eel ja järel, moodustades vaid nende peegelduse, mis kohe iseenese kohal sulgub. Näidates seda lõputut peeglit, mille keel vertikaalselt surma vastu tõustes otsekohe tekitab, lipsas loomingu ühtlasi selle eest ära, ta paigutas lõpmatuse enesest väljapoole—tolle majesteeitliku, reaalse lõpmatuse, millele ta oli virtuaalseks, tsirkulaarseks, kaunis ja suletud vormis lõpuleviidud peegliks.

Tänapäeval on kirjutamine lõpmatult lähenenud oma allikale. Tähendab, sellele rahutukstegevale kõminale, mis, nüüpea kui veidi kõrvu kikitada, keele põhjast kuulutab, kelle eest end siin varjatakse ja kelle poolt samas pöörduakse. Nagu Kafka metsloom² kuulutab nüüd keel seda vältimatut, kasvavat kõminat oma uru sügavusest. Ning et end selle eest kaitsta, peab ta järele tegema selle liikumisi, peab ise hakkama oma tõetruuks vaenlaseks, tohtimata jätta enda ja tema vahele muud kui läbipaistva ja purustamatu vahešina vastuolulise õheduse. Tuleb kõnelda lakkamatult, niisama valjult ja niisama kaua kui see ebamäärane, kurdistav kõmin—veel

valjemini ja veel kauemgi, et siis, seganud oma hääle tema omaga ühte, kui ka suutmata panna teda vaikima ega teda valitseda, suudetaks vähemalt moduleerida ta tarbetus selleks piirituks üminaks, mille nimi on kirjandus. Sellest hetkest peale pole enam võimalik teos, mille mõte seisneks iseenda kohal sulgumises, et kõneleks ainult ta kuulsus.

Kui 18. sajandi lõpuaastatel üheaegselt esile kerkivad Sade'i teosed ja õudusjutud, märgib see enam-vähem sama ajahetke. Asi pole mitte nende suguluses julmuse kaudu ega mitte ka kirjanduse ja kurja vahelise seose avastamises, vaid milleski palju hämaras, ja esmapilgul paradoksaalsemas: et need kirjanduslikud keeled, mida pidevalt neist endist väljapoole kisub loendamatu, öeldamatu, külmavärin, tardumus, tummus, ekstaas, puhas vägivald, sõnatu žest, ja mis on mõjulepääsemiseks kõige suurema ökonoomsuse ja täpsusega välja arvestatud (sellise määrani, et nad muutuvad läbipaistvaks, niivõrd kui see on võimalik seal keele piiril, kuhupoole nad tormavad, ja annulleerivad iseenda oma kirjutusviisis, et jätta suveräänsus sellele, mida nad tahavad öelda ja mis jääb väljapoole sõnu), need kirjanduslikud keeled on kummalisel kombel keeled, mis aeglase, üksikasjalise ja lõpmatuseni kestva tseremooniaga representeerivad iseend. Need lihtsad keeled, mis nimetavad ja nähtavaks teevad, on kummalised topeltkeeled.

Kahtlemata võtab veel kaua aega, kuni saab teada, mis on õieti see Sade'i keel, mis nüüd meie silme ees seisab: kuid ma ei räägi praegu mitte sellest, mida võis selle vangis hoitava mehe jaoks tähendada akt kirjutada lõpmatuseni tekste, mida keegi lugeda ei saanud (sarnanedes natuke Borgese tegelasle, kes oma surmasekundit otsata kaua kinni hoidis, kasutades korduskeelt, mis polnud adresseeritud mitte kellelegi); vaid pean silmas seda, mida endast praegu kujutavad need sõnad, ja seda eksistentsi, mille näol nad meieni ulatuvad. Selle keele puhul ei tähenda taotlus ütelda kõik mitte lihtsalt keeldudest ülehüpamist, vaid see tähendab võimalikkuse äärmise lõpuni minekut; kõikvõimalike konfiguratsioonide hoolikas paigutamine,

1 Hölderlini värssfragment.

2 Kafka novelli, millele Foucault viitab, eestikeelsetes valimikes ei leidu.

muster, milles on süsteemselt ümberkujundatud võrguna sees kõik haruühendused, vahelepidemised ja üksteise sisse lükitused, mida inimkristall võimaldab, sünnitades suuri sarravaid formatsioone, mis on liikuvad ja piirult jätkatavad, ja see pikk rännak piki looduse maa-aluseid käike kuni Vaimu topeltsähvatuseni (naeruväärselt ja dramaatiliselt, kui see välgulööb hukkab Justine'i, ja nähtamatult, absoluutse aeglusega, ilma laibahunnikuta, kui ta surma omamoodi asümptomaatilisse igavikku paiskab Juliette'i¹) osutavad kõik projektile taandada kogu võimalik keel, kogu tulevane keel selle unikaalse Diskursuse tõelisse suveräänsusse, mida võib-olla mitte keegi ei suuda ära kuulata. Läbi nii paljude kehade, mille tõelisele eksistentsile tehakse lõpp, neelab see saturnilik keel kõik võimalikud ja kõik alles sündimata sõnad. Ja kui siis iga stseeni, mis midagi näitab, topejdatakse teda kordava demonstratsiooniga² ja pannakse ta nii kehtima universaalsuse elemendis, tähendab see, et selles teistkordses diskursuses tehakse teistsugusel viisil lõpp mitte enam kogu tulevasele keelele, vaid kogu kuuldavale toodud keelele: kõik, mida enne Sade'i ja tema ajal võidi mõelda, öelda, teha, ihaldada, austada, mõnitada, taunida, olgu inimese, Jumala, hinge, keha, suguelu, looduse, preestri või naise osas, korratakse üksikasjades üle (siit ka need lõputud ajaloo või etnograafia valda kuuluvad loetelud, mis mitte ei toeta Sade'i arutlusi, vaid joonistavad välja tema mõistelise ruumi)—korratakse, kombineeritakse, lammutatakse, kummutatakse ja kummutatakse siis veel üks kord, mitte et jõuda dialektilise tagasivõtmiseni, vaid et asi radikaalselt amendada. Saint-Fondi imeline negatiivne kosmoloogia, nuhtlus, mis ta vaikima paneb, Clairville'i heitmise vulkaani kraatrisse ja Juliette'i sõnata apoteoos märgivad siin keele lubjakspõletamise momente. Sade'i võimatu raamat asendab kõiki raamatuid—kõiki neid raamatuid, mida ta aegade algusest kuni nende lõpuni võimatuks teeb; ning all selle ilmse pastiši kõikidest 18. sajandi filosoofiatest ja jutustustest, all selle hiiglasliku teisiku, millel ei puudu analoogia Don Quijote'iga, sterili-

seeritakse terve keel, tehes seda üheainsa liigutusega, mille kaks lahutamatu figuuri on juba öeldu range ja ümberpöörav kordu ning paljas nende asjade nimetamine, mis on kõige äärmisemad kõigest, mida üldse saab öelda.

"Sadismi" tegelik objekt ei ole mitte teine, mitte tema keha ega sõltumatus, vaid kõik see, mida on võidud öelda. Too veidi taamal redutav tumm ring, milles kogu keel end näha annab: Sade, ise vang, võtab sinna vangistatud lugejaskonnalt igasuguse lugemisvõimaluse. Nii et küsimuse peale, kellele Sade'i looming adresseeritud oli (ja on), leidub ainult üks vastu: ei kellelegi. Sade'i looming asetub kummalisele piirile, millest ta ise ometi pidevalt üle astub (õieti selsamal põhjusel, kuna teos räägib): ta võtab iseeneselt ära—kuid niisuguse omandamisliigutusega, mis aina kordub—oma keele ruumi; ja nii lipsab ta kõrvale mitte üksi oma tähenduse eest (seda teeb ta iga hetk), vaid ka oma olemise eest: kahemõttelisuste lahtiloetamatu mäng pole midagi enam kui tõsine märk sellest vastuhakust, mis teda sunnib olema teisikuks tervele keelele (mida ta kordab, keelt samas läbi põletades) ja keele varjus olevale asja puudumisele /*sa propre absence*/ (mida ta lakkamatult nähtavale toob). Nõnda võiks ta ja rangemas mõttes peakski jätkuma peatumatult, üminana, mil pole mingit ontoloogilist staatust peale sellesama vastuhaku oma.

Ka õudusromaanide naiivsus, kuigi pealtnäha erinev, kulgeb samas suunas. Need romaanid olid määratud selleks, et saada loetuks, ja seda ka tehti. 1798 ilmunud "Coelina chk Müsteeriumi laps" jõudis restauratsiooni ajaks 1 200 000 läbimüüdud eksemplarini. Mis tähendab, et igaüks, kes oskas lugeda ja oli avanud vähemalt ühe raamatu oma elus, oli "Coelinat" lugenud. See oli Raamat ise—absoluutne tekst, mille tarbimine täpselt kattis kogu olemasoleva lugejate hulga. Raamat ilma kurtuseäreta ja ilma tulevikuta, sest et ta üheainsa liigutusega ja peaaegu vahetult liitus sellega, mis oli ta eesmärk. Et üks sedavõrd uudne fenomen (ja ma arvan, et see pole enam kordunud) võimalikuks saaks, selleks oli tarvis ajaloolisi soodustusi. Oli kõigepealt tarvis, et raamat eviks

1 Siin ja edaspidi nimetab Foucault Sade'i romaanisarja olulisi tegelasi.

2 Iseloomulik joon mõnede Sade'i romaanide tegevuskäigule.

täpset funktsionaalset toimet ja et ta langeks kokku, ilma mingi ekraani ega moonutusega, ilma topeldatusega, oma projektiga, mis ei olnud muud kui saada loetud. Kuid seda liiki romaanide puhul ei olnud tähtis, et neid loetaks nende kirjalikul tasandil [*au niveau de leur écriture*] ja nende keelele omastes dimensioonides; nad tahtsid saada loetud selle pärast, mida nad jutustasid, selle emotsiooni või selle hirmu või selle õuduse või selle haleduse pärast, mida edasi anda oli küll sõnade ülesandeks, aga mille need pidid kätte toimetama just läbi oma puhta ja lihtsa läbi- paistvuse. Keel pidi olema üliõhuke ja tõsine nagu jutustus, ta pidi, muutes end nii halliks kui üldse võimalik, toimetama sündmuse selle alandlikku ja õudunud äralugemisse, ole- mata midagi muud kui tundeülluse neutraalne element. See tähendab, et ta ei paku- nud end kunagi isendana; libisenud oma dis- kursuse tihedusse, ei olnud tal ühtegi peeglit, mis oleks suutnud avada tema enesejäljendu- se piiritu ruumi. Pigem annulleeris ta end öeldava ja selle vahel, kellele ta seda ütles, võttes seega ülimalt tõsiselt ja rangete öko- noomiaprintsiipide järgi oma horisontaalse keele rolli: oma kommunikatiivset rolli.

Tegelikult käib aga õudusromaanidega kaasas ironialikumine, mis nad topeldab ja kaheks jagab. See ironia pole mitte ajalooli- ne tagasilöökk, väsimuse avaldus. Üsna haru- dase fenomenina kirjanduskeele ajaloos on satiir siin täpselt kaasaegne sellega, mille naeruväärse peegelpildi ta annab.¹ Otseku- oleksid koos ja ühestsamast keskpunkti- st sündinud kaks keelt, mis on komplementaar- sed ja kaksikud: üks neist rajaneb täielikult oma naiivsusel, teine paroodial; üks eksisteerib vaid teda lugeva silma jaoks, teine juhib kulunud lugejavaimustuse juurest kirjaniku paindlike kavaluste juurde. Kui tõtt öelda, ei ole need kaks keelt üksnes kaasaegsed; nad on üksteises sees, elavad kõrvuti, põimuvad lakkamatult teineteisest läbi, moodustavad ainuma sõnalise koe ja otseku kaheharulise keele, mis iseenda sees on pööratud iseenda vastu, hävitades ennast iseenese kehas, olles omaenda tiheduses mürgine.

Jutustuse naiivne õhedus on võib-olla tu- gevasti seotud salajase hävinguga, seesmise vastuhakuga, mis ongi tema arengu, vohami- se, tema ammendumatu floora seaduseks. See "liiga" funktsioneerib natuke samamoodi nagu liialdus Sade'il: kui aga üks neist välja läheb alasti nimetamisaktile ja kogu keele ärkamisele, toetub teine kahele crisugusele figuurile. Üks on ornamentaalne üleüllus, kus ühtki asja ei näidata, viitamata otsesõnu, samaaegselt ja vasturääkivalt kõigile ta atri- buutidele korraga: tegu pole mitte relvaga, mis ennast sõna all näitab ja sõna läbib, vaid täieliku ja ohutu relvakoguga (nimeta- gem seda figuuri, tihti korduva episoodi järgi "veritsevaks skeletiks": surma kohalolekut il- mutab süngel ja vahetult vastuolulisel viisil nii klõbisevate luude vaelevus kui ka mööda libedat skeletti vulisev veri). Teine figuur on "lõpmatu lainetus": episood järgneb teisele, järgides vaid lihtsat, kuid täiesti möödapääs- matut juurdekasvuseadust. On vaja, et iga kord jõutaks natuke lähemale hetkele, mil keel hakkab näitama oma absoluutset võimu, sünnitades tühipaljaste sõnadega õudust, kuid just see on ühtlasi ka moment, mil keel ei suuda enam midagi rohkemat, mil hingami- ne katkeb, mil ta vakatab, ega või isegi öelda, et ta vaikib. On vaja, et keel lõpmatu- seni enda ees edasi lükkaks seda piiri, mida ta endaga kannab ja mis ühtaegu märgib tema kuningriiki ja ta piiri. Siit ka need lõputud eksponentsiaalsed episoodiseeriad kõikides romaanides: ja edasi lõputud romaaniseeriad. Õuduse keel on määratud lõputule kulutusele (*est voué à une dépense infinie*), hoolimata sellest et ta eesmärgiks seab vaid efekti saa- vutamise. End ise takka kihutades võtab ta endalt kõik puhkeseisu võimalused.

Nii toovad Sade ja õudusromaanid keele- lisse loomingusse sisse olemusliku tasakaa- lutuse: nad paiskavad ta alalise liigsuse ja puudulikkuse paratamatusesse. Liigsuse, kuna keel ei suuda vältida oma iseeneslikku paljunemist—otseku oleks ta haaratud vihka- mistõvest, alati on ta iseenda suhtes teispool piiri, kõik, mis ta räägib, on lisandus ja lähtub nihkest, mille läbi keel, millest ta eraldub ja

1 Niisugune tekst nagu Bellin de Labordière'i oma ("Üks inglise öö") taotleb olla õudusjuttude suhtes seesama, mis "Don Quijote" oli rüütliromaanide suhtes; aga ta on nendega täpselt kaasaegne. (*Foucault' märkus.*)

mida ta katab, ise hakkab paistma kasutu ja üleliigne, paras maha kriipsutada; kuid selle-sama nihke abil vabastab ta end omakorda kogu ontoloogilisest raskusest, ta on seda-võrd liigne ja nii vähese tihkusega, et on määratud lõpmatuseni jätkuma, omandamata kunagi kaalukust, mis ta paigale sunniks. Kuid kas ei tähenda see ühtlasi, et ta on puudulik, või õigemini, et tal on sees teisiku tehtud vigastus? Et ta hakkab keelele vastu, reprodutseerimaks seda peegli virtuaalses ruumis (reaalse üleastumise näol) ning avamaks selles ühe uue peegli, ja siis veel uue, ja nii lõpmatuseni? Peitepildi tõeline lõpmatus, mis oma tühisuses moodustab teose tiheduse-see tühi koht (*absence*) tema sees, millest teos paradoksaalsel kombel kerkib.

Võib-olla see, mida täie rangusega tuleb nimetada "kirjanduseks", leiabki oma eksistentsi läve just siin, 18. sajandi lõpus, siis kui ilmub keel, mille pikselöökö paneb taas algama ja tarvitab ära kõik teised keeled, tekitades hämara, kuid ülekaaluka figuuri, milles mängivad surm, peegel ja teisik, sõnade lõpmatu lainetus.

"Paabeli raamatukogus" ¹ on kõik, mida üldse saab öelda, juba öeldud: siit võib leida kõik loodud või kujutletud keeled, ja koguni kõik, mida üldse saab luua või kujutleda; kõik on kuuldavale toodud, isegi see, millel polegi tähendust, nii et pisimagi vormilise sidususe avastamine on äärmiselt ebatõenäoline juhus, mille soosingut paljud elud innukusest hoolimata pälvinud ei ole. Ja ometi on kõigi nende sõnade kohal veel üks keel, range ja suveräänne, mis katab nad tervenisti, jutustab nende loo ja õigupoolest panebki nad tekkima: keel, mis ise toetab vastu surma, kuna just hetkel, mil ees on paiskumine lõputu kuusnurga kasmidesse, ilmutab kõige selgepilgulisem (ja järelikult kõige viimane) raamatukoguhoidja, et keele lõpmatus paljuneb lõpmatuseni, et ta kordub piiramatult samasuse kahe poolega figuurides.

See konfiguratsioon pöörab täpselt ümber klassikalise retoorika oma. Retoorika ei sõnastanud keele seadusi ega vorme; ta seostas omavahel kaks kõnet. Üks neist oli tumm, dešifreerimatu, enesele tervenisti kättesaa-

dav (*tout entière présente à elle-même*) ja absoluutne; teine aga lohisev, vajalik esimese ärarääkimiseks vastavalt neile vormidele, mängudele ja kokkujooksmistele, mille ruum mõõtis kaugenemist esimesest, kuuldamatust tekstist; retoorika kordas, lõplike olendite ja surelike inimeste jaoks, seda Lõpmatuse kõnet, mis ialgi päriselt kohale ei jõudnud. Kõigi retooriliste figuuride pärisruum reetis distantsi olemasolu, kuid esmakõne suunas viibates omistas ta teisele siiski ilmutuse ajutist tihkust; teine pidi midagi näitama. Tänapäeval ei määratle keele ruum enam retoorika, vaid Raamatukogu: see on fragmentaarsete keelte lõputu vall, mis retoorika topeltahela asendab lihtsa pideva ja monotoonse reaga, mille moodustab iseenese hoolde antud keel, selline keel, mis on määratud olema lõpmatu, kuna ta enam ei saa lõpmatuse kõnele toetuda. Kuid ta leiab endas võimaluse lahutada end kaheks, korrutada ennast, tekitada vertikaalne peeglite süsteem, iseenese jäljenduste ja analoogiate süsteem. See on keel, mis ei korda järele mitte ühtki kõnet, mitte ühtki tõotust, vaid lükkab enda ees lõputult edasi surma, avades lakkamatult üht ruumi, milles ta on iseenese analoog.

Raamatukogud on nõiutud paikadeks kahe peamise raskuse pärast. Matemaatikud ja türannid, nagu üldiselt teada, on need lahendanud (aga võib-olla mitte täiesti). On selline dilemma: kas on kõik need raamatud juba Kõne sees olemas, ja järelikult tuleks nad ära põletada; või on nad Kõnele vastandlikud, ja tuleks niisamuti põletada. Retoorika on abinõu, millega raamatukogude süütamine hetkeks eemale sõnutakse (kuid ta annab selleks peatselt lootust, nimelt aegade lõpus). Ja on selline paradoks: kui teha raamat, mis jutustab ära kõik teised raamatud, on see siis ise raamat või ei? Kas ta peaks rääkima ka iseendast, nagu oleks ta üks raamat teiste seas? Ja kui ta iseendast ei räägi, mis ta siis on, kui tema projektiks oli olla raamat ja ta ometi jättis iseenda oma jutust välja, kuigi ta pidi sõnastama kõik raamatud?—Kirjandus algabki sealt, kus see paradoks asendab tolle dilemma; kui raamat enam pole ruumiks, milles kõne omandab figuuri (stiilifiguurid, re-

1 Jorge Luis Borgese tuntumaid novelle leidub eestikeelses valimikus "Hargnevate teede aed" ("Loomingu" Raamatukogu" 1972, nr 5-6, lk 59-66. Tlk Ott Ojamaa).

toorikafiguurid, keelefiguurid), vaid kui temast saab kõigi raamatute taasalgamise ja äratarvitamise koht: kohatu koht, sest ta mahutab kõik endised raamatud tollesse võimatusse "kõitesse", mis oma ümina reastab nii paljude teiste kõrvale–pärast kõiki teisi, enne kõiki teisi.

Prantsuse keelest tõlkinud Hasso Krull

"Le langage à l'infini" – "Keel lõpmatuseni" on üks neid Foucault' varasemaid kirjutisi, mis on aeg-ajalt huvikeskmesse sattunud ka hiljem ja mida inglise- ja saksakeelsetes Foucault' -valimikes ikka uuesti ära trükitakse. "Vikerkaare" väikeses sarjas esindab ta n-õ kirjandusteoreetilist Foucault' d, seega ühtlasi teemasid, mille juurde filosoof hiljem enam kunagi tagasi ei pöördunud (pärast "Sõnu ja asju", 1966, kus veel on juttu näiteks "Don Quijotest", näib Foucault' kirjandushuvi peaaegu täiesti vaibuvat).

Tegelikult ongi "Keel lõpmatuseni" õieti Foucault' kirjandusmõistmise kvintessents. Siin on lühidalt kokku võetud ja lõpuni välja arendatud mõned teemad, mida hajutatumalt võib leida samal aastal ilmunud monograafilises töös "Raymond Roussel" –uuritavaks paraku kirjanik, keda väljaspool Prantsusmaad kasugil ei tunta. Stiililt esindab "Keel lõpmatuseni" kõige raskemini loetavat, kõige "hämaramat" Foucault' d: niisuguse teksti lugemine on omaette töö. Hoolimata sellest et kontseptsioonid ise on siin lõpuni selgeks mõeldud ja üle viimistletud. (Ära ei peta ka Foucault' le iseloomulik tingiva kõneviisi reetoorika, mis keset teksti aeg-ajalt pinnale ujub: "küsin nüüd endalt, kas ei saaks visandada" jne.) Võiks siis püüda anda teksti lühikese kokkuvõtte, et lugeja jaoks maha märkida mõned orientiirid.

Kirjandus Foucault' mõistes on ennekõike enesekohane keelekasutus. "Keel jutustab endale iseendast" jne, sellised fraasid korduvad läbi kogu teksti. Algseks pingevahekoraks, mis selle protsessi käima paneb, on keele suhe surmaga. (Viimast peab siin ilmselt mõistma kui "seda, mis pole elu" –vrd semiootikasõnaraamatu määratlust "kategoria elu/surm negatiivne liige", kusjuures see kategoria ise on "individuaalse semantilise universumi esmane liigendus".) Niimoodi

mitte-elu vastu tõustes ja seda eemale manada püüdes satub keel olukorda, kus ta enam hetkekski ei või katkeda, oma voolu peatada, ja see suunab keele kiiresti enesekirjeldamise teele. Enesekirjelduses keel aga topeldab enese, justkui voltides end kokku – tekib "keelelist loomingut võimaldav ürgne kurd", hämar sopistus, mille peidust nüüd võidakse lõputult ammutada uusi ja uusi enesekirjeldusi. Nii on kirjanduslikkuse tekkemoment õhtumaises kultuuris Foucault' meelet fikseeritav teatavas episoodis "Odüsseia" kaheksandast laulust, kus Odysseus kuuleb lauldavat tema enese seiklustest: kirjandus ise, sõna rangemas tähenduses, tekib aga 18. sajandi lõpus, kui ilmuvad tekstid, mille olemasolu ainsaks mõtteks on, et nad läbi loetakse.

Selline "ontoloogiline" kirjanduskäsitlus on omas perfektsuses müdugi niivõrd lõpetatud, et ükski hilisem analüüs ei saa sinna midagi olulist lisada. Seda taipas mõistagi ka Foucault ise, ja see sobibki osalt seletama, miks ta pärast nii otsustavalt kirjandusele selja pööras. Siiski on veel teisiigi põhjusi. Peamine neist on, et Foucault' keelekäsitlus 70ndatel seoses tema võimu-analüüsiga liikus järjest suurema pragmaatilisuse suunas, ja huvi vähenemine enesekohase keelekasutuse vastu pidi olema selle kõige esmane järelendus. Ka olid 70ndate aastate alguseks oluliselt muutunud Foucault' suhted Tel Quel'i ringiga, kuhu kuulus palju strukturalistlikke teoreetikuid ja kirjanikke. Foucault eemaldus strukturalismist ilmse ägedusega, ja näiteks 1977. aasta intervjuus "Tõde ja võim" on ta väljendanud juba otseselt vaenuliku suhtumist neisse kirjanikesse. Samas oli just Tel Quel'is propageeritav romaanitüüp eriti rõhutatult enesekohase keelekäsitusega.

Müdügi pole ka puht kirjandusomane keelekasutus täielikult taandatav enesekohasele keelepruugile. Tavaliselt eeldatakse, et kirjanduslik tekst peale ennast-lugeda-andmise peab andma veel kas või põgusagi lisaefekti – vähemalt midagi "psühholoogilist", "kogemuslikku", "tunnetuslikku", "arendavat" jne. Ilma selleta on tal kirjandusliku väärtuse staatust koguni raske omandada, ja nii on ontoloogilises mõttes kõige puhtamad kirjanduslikkuse ilmingud väärtkirjanduse ringist enamasti välja tõrjutud (kriminullid,

ulmekad, porno). Samas ei saavuta tekst seda staatust ometi kunagi, kui niisugune enesekohasus temas mingiski mõttes tooni ei anna. Kirjandus peab olema midagi, mida loetakse kõigepealt lugemise ja siis veel millegi pärast. (Muidugi võivad sel juhul ka nt liiklusõpik või kokaraamat mõnedes eritingimustes ajuti käibida kui kirjandus, kuid see staatus pole neil püsiv.)

Tänapäeval näib seesama suhe küll taas hakkavat pöörduma pragmaatika kasuks. Kirjanduse juures tõstetakse taas esile just seda "midagi", mis temas puhtkirjanduslik ei olegi. Tõsi, erand tehakse alati klassikutele. Kuid moodsalt kirjanduselt tahetakse, et ta vähemasti jäätaks mulje, nagu poleks ta tehtud paljalt kirjandusena lugemiseks. Keeruline modernism öeldakse kuuluvat minevikku, ta on juba üks klassika osa. Ometi võib ka see moodne tendents tegelikult olla ainult simulatsioon, ja tekstid, mis nagu tavalisest suuremat rõhku asetaksid "harivale" või "kõgema vahendavale" funktsioonile, värisuvad salaja vaid ihast, et neid keegi loeks (minu meelest on selline Kundera).

Kolmas moment, mille Foucault esile tõstab, ongi tegelikult modernse kirjanduse pealetulek; ta nimetab ära Borgese, Kafka, Hölderlini ja nendib üldiselt, et "tänapäeval on kirjutamine lõpmatult lähenenud oma allikale". Tegemist on muidugi aastaga 1963. Võiks siis vahest öelda, et praegu, kolmkümmend aastat hiljem, on ilmsiks saanud juba pingutused kuidagi sellest allikast taas kaugeneda, kuigi mitte "lõpmatult"? Võib-olla aga ka hoopis nii: kirjanduslikkus on tänapäeval killunenud, kirjandus on mõned oma põhifunktsioonid, mida ta ligi kaks sada aastat kandis, loovutanud teistele tegijatele, ja kasutab nüüd tõepoolest mitmesuguseid simulatsioonivõteteid, et nendega natukegi võistelda. TV puhul on ju täitsa tavaline, et pragmaatika ja enesekohasus lähevad lootusetult segi (kuulsad "uudised"); nüüd siis peab kirjandus jäljendama ka seda, oma uue vaenlase liikumist, peab (valelikult) tegema näo, et ta polegi veel täiesti paljaks röövitud, et tal võivad olla oma erikasutused, mis teistele jäävad käte sammatuks just nende ülima võimsuse, nende võimustruktuuridesse integreerituse tõttu.—See viimane hakkab vist peagi saama luiskeloost tõeks.

Võib-olla kõige omapärasem Foucault' kirjanduskäsituse juures on siiski see "keele tõusmine surma vastu", mida kirjutises nii tihti korratakse. Foucault näib olevat seisukohal, et keel ka kõige moodsamas kirjanduspruugis ikka on alal hoidnud teatava maagilise, loitsulise, manava funktsiooni. Keele enesekohasus on niisiis ka kõige kirjanduslikumas kirjanduses enesekohasus ainult tinglikult, kuna selle tegelik (pragmaatilne?) funktsioon ikka on ainult manada, sõnuda, surma eemale hoida. Tõlkijale muide tundus, et Foucault' toodud näited siiski veel ei ole, vähemalt siinse lugeja jaoks, päris piisavad välja joonistama niisuguse situatsiooni ürgsust, et "kõnelemine surma poole ja tema vastu" võib meie kontekstis siiski paista palja hüpoteesina. Missugune näide aga sobiks paremini? Tundub, et midagi sellesarnast on kunagi kirjeldanud tšukši muinasjutte ümber jutustades Andres Ehini raamatus "Unesõiduja" (Tallinn, "Kunst", 1981): "Tuuled ja sademeterohkus teevad siinse ilmastiku (Tšukšimaa) sisemaadega võrreldes ebatervislikumaks. Lumetormid möllavad tihti nädalaid ja kuid. Niisuguse tormi käes ei näe inimene oma ninaotsast kaugemale. Kes julgeb sel ajal kojast välja minna, selle matab lumi. (...) Lumetormi ajal aga on kütmine võimatu. Piisavaid toidutagavarasid tihti ei olnud. Kui mölluilmad väga kaua juhtusid kestma, jäi rahvas nälga. Samblatahiga kivianumates, mis lambid asetati täitsid, lõppes rasv otsa. Lambid kustusid üksteise järel. Külma võitis kodade võimust. Näljased kasimata inimesed istusid pilkase pimedana ja külma käes, käed rüpes, aga nende vaim pani vastu. Oli ju nende hulgas muinasjutuvestjaid... (...) Jutuvestmisega taheti rajust võitu saada ja omal kombel saadigi. Iga muinasjutt lõpetati uhkete sõnadega: Wango, jotskin tinnugan! (Ohoi, ma olen tapnud tormi!)" Tundub, et eredamat näidet sellest, kuidas jutustaja hääli mitte-elu "poole" ja "vastu" tõuseb, on isegi raske leida. Igatahes tundub Foucault' arusaam jutustuse, keele ja surma vahekordadest antropoloogiliselt tugevasti põhjendatud.

Üks teine oluline idee, mille Foucault' tekstist samuti võib tuletada: et teatavas ajaloo-üleses ruumis puutuvad kindlasti otsapiidi kokku see, mida vahel nimetatakse

"kunstiks kunsti pärast", ja üks ürgne keelekasutus, mida võib nimetada loitsimiseks, manamiseks jne. On muidugi palju kirjandusvorme, mis sellega sarnanevad väga vähe ja mille tegelik päritolu ongi loitsudest-manadest väga kaugel. Kuid niipea, kui esitame küsimuse, miks jutustatakse (kirjutatakse,

loetakse, filmitakse jne), hakkab vormidevaheline võõristus justkui vähenema. Neil tegevustel on mingi ühine varjatud algpõhjus. Mis see võiks olla, selle kohta ongi Foucault pakkunud ühe osalise võimaliku seletuse.

Hasso Krull

JAAN KAPLINSKI

KURAT JA VANAPAGAN Etüüd religiooni ökoloogiast

Need kaks on eesti folklooris väga olulised tegelased. Vahel langevad nad peaaegu kokku, enamasti on aga nendel olulisi erinevusi. Kuradit iseloomustab kõigepealt kurjus, Vanapaganat lollus. Kurat tahab teha inimestele kurja. Vanapagan tahab teha sedasama, mis inimesed, tal ei tule see aga rumaluse pärast enamasti välja. Kaval mees, olgu ta nimi Ants või midagi muud, võib oma nutikusega Vanapaganat alati vedada. Vahel teeb ta seda isegi nii jõhkralt, et loo kuulajal-lugejal võib tekkida Vanapagana vastu kaastunne. Vanapagana kaju loomulik areng viis Tammsaare Põrgupõhja Jürkani, kes ei olnud ka tark, aga oli kindlasti hea tahtega olevus—ta tahtis ju õndsaks saada.

Jürka ei tea ilmselt, et ta ettevõtmine on lootusetu. Ta ei tea arvatavasti ka Origenese ketserlikuks kuulutatud õpetusest, kes uskus totaalset lunastust kõigile, isegi saatanale. Loomulikult kuulus selle juurde ka usk hingede rändamisse, ümberkehastumisse, mida suurem osa kristlastest samuti ei ole omaks võtnud. Aga see ei huvitanud enam eriti Jürkat ega tema autorit. Ega ka vanarahvast, kelle ettekujutus hinge kaugemast saatusest on üsna hägune ja kes ei arutle Vanatühja saatuse üle. Eestlane on harjunud oma asjadega ise hakkama saama ning arvab, et küllap Vanapagangi saab.

Igatahes, kui jälgime Vanapagana arengut aja jooksul, mis siin maal mahub suulise ja kirjutatud kirjanduse vahele, ei ole põhjust kahelda, et Vanapagan on arenemisvõimeli-

ne, dünaamiline isiksus, olgu siis tema võimalusega õndsaks saada, nagu on.

Kuradiga on lugu lihtsam. Olevus, keda huvitas ainult kurja tegemine, jäi maarahvale võõramaks kui Vanapagan. Kuradis oli midagi võõrast, saksikut, tema teod ja toimetused olid sama imelikud ja arusaamatud kui sakste omad. Ja absoluutset, täielikku kurjust ei osanud maarahvas kujutleda. Isegi Kurat protestib mõnes loos selle vastu, et kõik õnnetused ja hädad tema süüks pannakse. Kui mees näeb surnud kitse ja ütleb, et näe, Kurat kitse ära käigistanud, kostab võsast hää: "Minu süda on sellest teost küll puhas."

Kuradil on palju tegemist usuasjadega ja üks eesti rahva tuimuse ja vaimupimeduse põhjusi paljude misjonäride meelest on kindlasti see, et see rahvas ei usu Kuradit. Täpsemi—ta kaldub Kuradi asemel uskuma Vanapaganat ja see on kahtlaselt lähedane origeneslikule ketserlusele. Muidugi on mõlemal tegelasel—ja usul nendes—oma tähtis osa ka poliitikas. Sellest hakkasin mõtlema kord, kui üks mu toonane tuttav, kes ei olnud eestlane ja oli korralik kristlane, kord rääkis riigist, milles me siis mõlemad elasime, ja nimetas seda "gosudarstvo absoljutnogo zla"—absoluutse kurjuse riigiks. Ma ei saanud aru, misasi see absoluutne kurjus on ja ega saa ausalt öelda praegugi. Meie keeles on kuri näiteks koer, kui ta kipub hammustama. Kas absoluutselt kuri koer on see, kes hammustab absoluutselt kõiki, või avaldub see absoluutus kuidagi teisiti, seda mina ei tea. Aga kui

üks riik saab olla absoluutselt kuri, saab ehk koer ka seda olla. Või ei saa, sest koeral pole hinge. Aga kas riigil on? Või olene mõlemad jälle langenud Origenese eksiöpetusse, kes arvas, et kõigel on hing ja kõik saab kord lunastatud. Küllap siis ka riigid ja koerad.

Asi on ikka ilmselt selles, et Kurat on sündinud Eestimaalt kaugel ja pole siinsetes ökosüsteemides ja mõtteviisides veel päriselt kohanenud. Tal näib see võtvat rohkem aega kui näiteks piisamrotil. Ameerika naaritsal ja kährikul. Kaks esimest on pärit Põhja-Ameerikast, kolmas Jaapanist Hokaido saarelt, see-ga parasvöötme metsa-alalt. Kurat seevastu on pärit Iraani steppidest, hoopis teistsugustest maastikutest ja teistsugusest kliimast.

Kuradi sünnilugu on küllalt hämar. Aga uskuda võib, et dualism ja vastandlikkus on omased inimõtlemisele algusest peale ja mütoloogias tuleb see dualism välja igal pool. Aga see ei ole inimlik hea ja kurja dualism, vaid midagi üldisemat—maa ja taeva, valguse ja pimeduse, ülemise ja alumise, vee ja tule, laskuva ja tõusva, sündiva ja sureva dualism.

Nii muistsetes iraani pühades raamatutes—Avestas kui hilisemates Iraani pinnalt võrsunud religioonides oli see dualism keskne ja määrav. Meie maailm oli tekkinud kahe ürgjõu—he ja kurja, valguse ja pimeduse võitluse tulemusena. Maailm oligi see võitlus ise, omavahel heitlevate alprintsipide—jumalate Ormuzdi (Ahura Mazda) ja Ahrimani ja nende käsilaste taplusväli. Inimene pidi selles võitluses kaasa lööma, valima, kummal poolel ta on. Kolmandat teed ei olnud. Ühes iraani algupära religioonis—mitraismis, mis Rooma riigi langusajal laialt levis—oli inimese osavõttu kosmilisest hea ja kurja võitlusest vaadatud eriti militaristlikult. Mitralastele oli inimene tingimata sõdur ühes kahest leerist, kas Ahrimani või Ormuzdi väes. Sellest võitlusest võtsid osa kõik asjad ja olendid. Näiteks olid loomad jagunenud headeks ja kurjadeks, pimeduse ja valguse leeri kuuluvateks. Õige mitralane (ja väidetavalt ka õige pars) pidi hävitama Ahrimani loomi, see on madusid, skorpione, hunte.

Dualistlik oli ka iraani eshatoloogia, õpetus maailma lõpuaegadest. Usuti, et algselt oli maailm vaimne, kerge, helendav, puhas; ta koosnes valgusest ja valgusolenditest. Aegamööda hakkas maailm aga degradeeruma,

temasse tungis pimedus, kõik muutus raske-maks, tumedamaks, aga ka vigasemaks, kaduvamaks, ilmusid haigused, roojus, surm. Kasvasid valskus ja kurjus. Maailma allakäik jätkub, maailm muutub aina pimedamaks ning viletsamaks, pimeduse jõud saavad ta ikka rohkem oma võimu alla ja valguse lastel läheb siin ikka raskemaks. Siis tuleb aga pööre. Tulevad viimased, kohutavad sõjad pimeduse ja valguse vägede vahel. Esimesi juhatab Ahriman, pimeduse valitseja ise, teisi taas siia ilma tulev lunastaja Šaošyant. Sõda tuleb kohutav, valguse väed aga võidavad selle ja loovad maailma uueks; kõik roojus ja pimedus hävitatakse, üle maailma voolab sulametalli voog, milles halb hävib, nii et taastub algne puhtus ja headus. Järelejäänud õiged jäävad elama uueks sündinud valgusmaailmas, kus pole pimedust, raskust, muutumist, rääkimata kadumisest ja surmast. Kõik on täiuslik, helendav, muutumatu, isegi päike ei liigu taevas. Ühe pärimuse järgi ühinevad algse täiusliku inimese pooled—mees ja naine—taas üheks helendavaks sfäärikujuiseks täiuslikuks olendiks.

See kõik on meile kindlasti tuttav. Kajas-tusi sellest iraani eshatoloogiast on täis Uus Testament ja neid on veel rohkem mitmesugustes apokrüüfilistes tekstides. Kristuse eluajal tegutses Palestiinas juudi sekte, kelle usk oli kristlusest tunduvalt iraanlikum, dualistlikum. Ühe sellise sekti raamatukogu leiti Qumrani-nimelisest kohast ja on saanud nüüd tuntuks Qumrani käsikirjadena, millest osa on koiraldatud ja avaldatud. Qumrani sektandid elasid oma asundustes rangete reeglite järgi, hoides puhtust ja tehes sõjaväelist drilli. Nad pidasid end valguse lasteks ja uskusid, et nende ülesanne on kaasa lüüa peatselt algavas viimases sõjas. Seda sõda ja oma osa selles kujutlesid nad õige realistlikuna ning on võimalik, et neil või nende järglastel on oma osa ka juutide vabadusvõitluses Rooma võimu vastu 67. aastal p. Kr.

Judaismis algselt iraanlikku tüüpi dualism puudus, see imbus sinna ja sealt edasi kristlusesse alles hiljem, siis kui juudid puutusid kokku iraani religiooniga. Hellenistlikus maailmas levisid iraani mõjud edasi ja kuskil Lähis-Idas asendus iraani päritolu kreeka-keelne sõna *Arimanios* juudi päritolu sõnaga *Satanas*. Juudi sõna *šatan* tähendas varemalt

lihtsalt vastuolijat, juriidilises väitluses vastasseisukoha esindajat. Kurjusejõudude pealik sai Saatanast hiljem ja selleks on ta jäänud tänini.

Saatana kujutelm evolutsioon võiks öelda meile midagi inimpsüühika evolutsiooni kohta. Selles evolutsioonis on kaks minu meelest olulist momenti. Üks on loobumine tasakaalu-ideaalist, teine huumorimeele taandareng. Vanas judaismis nagu vist suures enamikus muistsetest maailmavaadetest oli ideaaliks tasakaal. Maailmas oli mitmesuguseid jõudusid, kes püüdesid oma eesmärkide poole, mõned neist jõududest olid omavahel ka vastuolus, kuid hästi korraldatud maailmas valitses nende vahel tasakaal. Selle tasakaalu jaoks oli oluline, et kõik jõud toimiksid, ideaaliks ei saanud olla osa jõudude (jumalate, vaimude jne) ärakaotamine. Ükski jõududest ei olnud päriselt, absoluutselt kuri, halb. Halb oli see, kui kadus tasakaal, kui üks jõud saavutas ülekaalu. Seksuaalne himu või viha ei ole Vana Testamendi maailmas iseenestast halvad, halb on see, kui nad hakkavad inimese käitumist täiesti valitsema, panevad inimese rikkuma Jahve antud seadusi.

Vanades müütides ja lugudes on ka palju huumorit. Olulised sangarid ja jumaladki teevad mõnikord hulle tempe ja käituvad naljakalt. Jälgi sellest on jäänud ka õpetlaste poolt korralikult redigeeritud Vanasse Testamenti näiteks lugu sellest, kuidas Jumal õhtuvilus jalutama läks.

Ameerika põliselanike müütides kohtame tegelast nimega Trickster, kes on ühtpidi demiurg, looja ja seaduste andja, teiselt poolt vigurivänt, kes teeb tempe, aga ka loll, kes oma lihtsameelsuse tõttu satub tobedatesse olukordadesse. Otsest kurjust, tahtmist teha kellelegi paha Tricksteris ei ole. Omal kombel võiks öelda, et temas on koos Jumal ja Vanapagan ja need kaks isikut, persooni on omavahel seotud nagu Kristuses inimlik ja jumalik, ühendamatult ja lahutamatu korraga.

Selline kujutelm oli kindlasti ka vanadel eestlastel, kellele inimesed ja loodus ei jagunenud mustadeks ega valgeteks, kurjadeks ega headeks jõududeks. Ei jagunenud sel kombel ka inimesed. Näib, et ka siin maal oli muiste moraali aluseks tasakaalu-ideaal. Paha oli see, mis rikkus tasakaalu, ilmakorda.

Selle ilmakorra hoidjatena olid omal kohal nii head kui kurjad, nii Vanajumal ja Jeesuke kui Vanapagan.

Suurem oht ilmakorrale tuli muidugi inimese ahnusest ja õelusest, aga ka lollusest, mis vahel võis esineda headusena, valmisolekuna teha halvale head ja kaitsta kadeda karja. Valimatu headus kõigi vastu oli võõras rahvatarkusele nii Eestis kui mujal.

Tõnn Sarv juhtis kord tähelepanu sellele, et eesti vana rahvamuusika on osa keskaegsest Euroopa rahvamuusikast. Muidugi ei ole keskaegsel Euroopal selgeid piire, vähemalt ida suunas mitte ja Euroopa rahvaraamatud on täis India ja Lähis-Ida algupära lugusid. Nii oleks ehk õigem öelda, et vana Eesti oli osa vanast Euraasiast, kus nii jutud, uskumused kui kombed liikusid valdavalt idast läände ja lõunast põhja. Sel kombel liikus Põhja-Euroopasse ka Iraanist pärit kujutelm kahest kosmilisest algväest–heast Ormuzdist ja kurjast Ahrimanist.

Iraanis toimus Zarathustra ajal usuline revolutsioon, mis on jätnud jälje ka enamikusse teistesse religioonidesse, eriti aga kristluses ja islamisse. Nüüd ei olnud ideaaliks enam tasakaal, vaid vastupidi–ühe kosmilise jõu toetamine ja teise vastu võitlemine. Hea ei olnud enam parandatud ja tasakaalustatud maailm, vaid midagi sellest maailmast täiesti erinevat, midagi, mis saabub siis, kui see maailm on hävitatud või vähemalt põhjalikult muudetud. Kuri on midagi, mille vastu inimene peab võitlema, kurjaga ei saa olla mingit leppimist, kuri ei saa mitte kuidagi muuta maailma paremaks.

Selline vaimsus mõjutas sügavalt judaismi, nagu tunnistab nii Uus Testament, kus Kurat on juba oluline negatiivne tegelane, kui Qumranist leitud dokumendid, mis tunnistavad, et oli juutide rühmi, kes tõemeeli valmisid "Valguse laste võitluseks pimeduse laste vastu".

Iraanist pärit dualism tungis kristlusesse ilmselt algusest peale. Ilmselt olid nii Kristus kui tema õpilased Kuradi olemasolus ja vägevuses veendunud ja uskused, et see maailm on mingis mõttes tema valitsuse all: Kuradi nimetatakse "Selle maailma vürstiks".

Iraanlik on ka algkristlik kujutelm viimsest kohtupäevast. Kohtupäeval leiab Kuri karistuse ja hukatuse, maailm puhastatakse

saastast, umbrohi põletatakse, kurjad heidetakse igavesse pimedusse. Iraani eshatoloogias heidetakse olematusse ka Ahriman ja tema vägi. Oluline on, et mitte mingil juhul ei ole Ahrimani ülesanne inimeste üle kohut mõista ja neid karistada. Kurat, absoluutse kurjuse kandja, ei saa tegutseda headuse hvides. Usk sellesse, et Kuradil on maailmas täita mingi tasakaalu, ilmakorda või õiguskorda hoidev funktsioon, on tegelikult juba järeleandmine vanemale tasakaalu-ideaalile, selle tagasitoomine absoluutse dualismi asemele, mis valitses iraani teoloogias. Kuidas oli rahvauskumustes, on meil raske otsustada, võib aga arvata, et ka zoroastrism ei olnud homogeenne ja preestrite poolt rangelt ortodokssena hoitud religioon kui kristluski.

Keskaegses rahvakristluses pääses tegelikult taas võidule arhailine tasakaalu-kujutelm. Kuigi Kurat formaalselt oli ikka absoluutse kurjuse kandja, täitis ta maailmas ometi olulist funktsiooni. Kurat oli kohtutäitur, vangivalvur ja timukas ja tema olemasoluks olid veenvad põhjused ja õigustused. Nagu linn ei saanud hakkama türmi, piinakambri ja timukata, ei saanud maailm läbi põrgu ja Kuradita. Kuigi Kuradiga ei tohtinud tege mist teha, ta väär is vaid põlgust, oli temaga umbes nagu timukaga ja vangivalvuriga nendestki tuli eemale hoida, sest kokkupuude nendega ei toonud inimesele midagi head. Kuradilt võis sama vähe oodata halastust ja mõistmist kui timukalt, halastuse asjus tuli pöörduda Jumala ja tema asemikkude poole, kes siis Kuradile lihtsalt ei andnud voli inimese kallale asuda. Kuradi absoluutne kurjus oli pigem absoluutne agarus: Kurat armastas oma tööd-inimeste piinamist ja karistamist ning tal puudus kaastunne. Kurat oli valmis piinama ja karistama kõiki. Selleks ei olnud tal aga voli: voli kellegi kallale asuda sai ta ainult Jumala ja kiriku käest. Niisiis ei sõltunud inimese saatus otse Kuradist, vaid nii tema ise kui Kurat sõltusid kirikust ja inimese valmisolekust kiriku õpetuse järele käia.

Kristlusele oli kujutelm põrgust kui ilmakorra olulisest elemendist ilmselt alguses võõras, ta imbus aga edukalt läänemaisesse religiooni ja sai selle lahutamatuks osaks. See tähendas eemaldumist algsest eshatoloogilisest maailmanägemisest, kus maailma ja tema elanikkude üle mõistetakse kohut siis,

kui maailm otsa saab. Nüüd oli eshatoloogia toodud olevikku, kohtupidamine ja karistamine toimusid kogu aeg siinsamas. Nii oli maailm saanud jälle täielikumaks, isegi täiuslikumaks konstruktsiooniks kui Kristuse või Pauluse nägemuses, kus ta oli selgelt poolik ja ajutine. Seegi on joon, mis ühendab kesk-aegset maailmapilti arhailisemate kujutelmadega, kus kõik meile oluline toimub siin, selles maailmas, ja teispoosusel, sellel, mis ajas ja ruumis jääb maailmast väljapoole, ei ole erilist tähtsust.

Kristlus ja mitmed teised uued suured religioonid nagu buddhism ja islam on püüdnud sellist maailmakesksust kõigutada, rõhutades transtsendentaalset, teispoosel asuvat, olgu see siis Jumal või miski muu, ja rohkem või vähem alahinnates seda elu ja seda maailma. Mõnel puhul, nagu gnoosises, ulatus see täieliku maailmapõlguseni. Maailm oli õnnetus, arusaamatus, inimene oli siin vang ja kannataja ja kõige õigem, mis ta võis teha, oli püüda sellest vanglast välja pääseda, leida oma tõeline vaimne kodu, kontakt tõelise Jumalaga, kes on täielikult transtsendentaalne, kellega meid aga ometi ühendab meis olev sädemeke, hinge kõige sügavamas sügavuses olev ebamaine, teispoolt pärinev minavalgus.

Gnostikute peamine filosoofiline probleem oli loomulikult see, kuidas see jumaliku valguse sädemeke on sattunud siia läbinisti halba, äpardunud maailma. Mõnede meelest oli tegemist unustuse, une, arusaamatusega, mõnede, dualistlikumalt mõtlejate meelest aga kellegi kurja tahtega. Nende dualistlikute gnostikute meelest oli Jumal, kes on selle maailma loonud, tegelikult ise Kurat, halb vaim, kes Jumalat matkides või tema vastu mässates on loonud pseudomaailma. See pseudomaailm on õieti vangla ja piinakamber, kus valgushingekesed meeletult vaevlevad, kuni tõelise Jumala saadik tuleb ja neile meelde tuletab, kes nad on ja kust nad on pärit. End ainsaks Jumalaks ja loojaks tituleeriv Jahve oli neile gnostikutele valelik kuri vaim, keda ei tohtinud austada ja kummardada, vaid kelle riigist tuli välja pääseda.

Kurat on kristluses ikka olnud üks olulisemaid tegelasi ja suhtumise järgi temasse võib seal eristada mitmeid voolusid. Mõned ekstermistid on võtnud omaks enam-vähem

gnostilise dualismi, peavad seda maailma ja elu lootusetult armetuks ja roojaseks ning näevad kõiges Kuradi septsusi. Kuradist võivad olla nii linnud kui loomad, inimese soovid-kired ja loomulikult kõik teiseusulised, olgu siis tegemist "paganatega" või inimestega, kes ütlevad usutunnistuses mõne sõna teistmoodi või saavad teistmoodi aru sellest, kuidas Isa ja Poeg on üks. Nende põhiaktiivsus ongi suunatud võitlusele Kuradi ja tema käsilaste vastu, olgu vaimu- või muu mõõduga. See kristluse suund on agressiivne ja tihitepeale revolutsiooniline, ta taotleb radikaalseid muutusi, kuigi tõlgendades neid tagasipöördumisenähtena (*revolutio*) puhta algkristluse või õige evangeeliumi mõistmise juurde.

Teine ja inimlikult hoopis meeldivam äärmus on need kristlased, kellele kristlus on osa traditsiooni, mis kindlustab maailma ja ühiskonna stabiilsuse. Sedamoodi mõtlevad preestrid ristivad lapsi, matavad surnuid ja peavad jutlust, sest see kuulub maailmakorra juurde. Maailmakorras pole Kuradil suurt tegemist, targemad inimesed ei võta teda tõsiselt, rumalamatele on teda hirmutiseks tarvis. Targematele ei ole Kurat, vaid pigem Vanapagan. Sellist kristlust kannab usk maailmakorra pühadusse ja taotlus, et kõik püsiks enamvähem nii, nagu on. Arusaam, et vana peab kaduma ja selle asemele tulema uus, et maailm, nagu ta on, pole midagi väärt, et sinne elu on vaid ettevalmistus tõeliseks eluks teispool, on sellisele traditsionalistlikule kristlusele võõras.

Kristluse ajalugu võib vaadelda kõikumisenähtena nende kahe suuna vahel. Algselt on kristlus revolutsiooniline ja maailma ning traditsiooni eitav: kõik vana peab hävima ja saama uueks. Algkristlus kuulutab radikaalset inimese ja maailma uuestisündi, mis saab aga toimuda ainult surma ja katastroofide läbi. Et tera idaneks, peab ta enne surema. Seda, et idanenud taim kord jälle teri kannab ja siis ise kuivab ning sureb, see metafoor ei haara. Looduse ringkäigus näeb ta vaid üht poolt, ei näe seda ringkäiguna. Sellises ideoloogias on absoluutselt kurjal oma koht ja temagi figureerib tähendamissõnadega, olgu vaenlasena, kes külvab vilja hulka umbrohtu, või hundina, kes himustab lambaid.

Vanapaganal ei ole algkristluses kohta: sellele on hõivanud Kurat. Ja nagu niisugusel

puhul ikka, ei ole seal kohta ka huumoril. Algkristlase jaoks ei olnud maailmas nähtavasti midagi naljakat, midagi, mille üle võis naerda, mille peale muiata. Algkristlased elasid teises, eshatoloogilises ajas, "viimsete asjade" tuleku ootel. Nende jaoks ei saanud kordumine, kordumisel põhinev stabiilsus olla väärtus, sest kordumiseks ei olnud enam aega, aeg oli otsa saamas.

Huumoril, naljal on koht ainult stabiilses maailmas. Seal, kus valvatakse, sest lõpp võib saabuda iga hetk, on kõik väga tõsine ja iga inimese tegu on väga positiivne või väga negatiivne, miski ei ole tühine. Eshatoloogiline luup suurendab pisipatudki ohtlikult suurteks ja ohtlikuteks, sest me ei tea, kas meile antakse aega neid kahetseda.

Kui kristlaskonnas hakkas taanduma usk viimsepäeva lähedusse, kui eshatoloogiline aeg jälle paigutati kaugesse ja ebamäärasesse tulevikku, taastus tava-aeg, milles oli võimalik kordumine, looduse ringkäik, inimese rahulik elu sünnist surmani, põlvkondade vaheldumine. Kristlus suutis säilida vaid kohanedes muistse tsükli ajatunnusega. See tähendas ka loobumist jäigast dualismist ja tõsimeelsusest. Kui aega on palju, ei pruugi kõike võtta tõsiselt, ei pea istuma ja valvama vaenlase tuleku ootel. Maailm ei jagune kahte sõjaleeri, vaid on üks tervik, kus kõigel on oma koht ja funktsioon, ka kurjal. Sellises maailmas ei ole kuri absoluutne, nagu ta ei ole seda tänini eesti keeles. Kuri koer on vahel hea majavalvur ja kuri õpetaja paneb lapsed paremini õppima. Kurja ei saa võtta ainult kurjana, teda ei saa võtta ka päris tõsiselt nagu headki. Nii kurjas kui heas on midagi naljakat.

Sellises maailmas peab põhiliste jõudude ja asjade vahel olema tasakaal: tasakaal hea ja kurja, Jumala ja Kuradi, valguse ja pimeduse, tõsise ja naljaka, naeru ja pisarate vahel. Tegelikult on siin ka tasakaal kahe religioosuse tüübi, radikaalsele muutusele orienteeritud usu ja traditsioonile ning stabiilsusele orienteeritud usu vahel. Ning *last not least*, selles maailmas ei saa olla Kuradit, vaid Vanapagan. Maailma tasakaalus on oma osa karnevalil, maailma naljakaspöörämisel, millest on oma klassikalise uurimuse kirjutanud Mihhail Bahtin. Keskajal, kus esines palju ülepingutatud, karmi ja äärmuslikku reli-

gioossust, vajas inimene selle tasakaalustamiseks midagi vastupidist, kus kõik, mis tavaliselt on tõsine, jändiks pöörati.

Täendusrikas on nn Lääne tsivilisatsioon ja kristluse seos. Lääne tsivilisatsioon paisab silma uuendusmeelsusega, revolutsioonilisusega, kus uus on omaette väärtus ja uue tulek tähendab vana hävimist, isegi vajadust vana hävitada. See on joon, mis arvata vasti pärineb iraani zoroastriitlikust kujutelmadest, mis põhjalikult muutsid nii judaismi kui antiigis valitsevat harmooniale ja tasakaalule põhinevat maailmapilti. Ka kristluses ei ole peamine tasakaal, vaid hea ja kurja võitlus, mis peab lõppema hea võiduga. Kristlusele ei ole võõras aga ka kujutelm kasvust kui omaette väärtusest. See kasvu väärtustamine (seeme annab heal maal palju vilja, hea teener paneb isanda raha protsente kandma) viib mõttele sellest, et uuenduslik-revolutsiooniline ideoloogia peaks olema iseloomulik noortele ühiskondadele, mis on kasvu faasis, kus stabiilsus ja tasakaal ei ole saanud välja kujuneda.

Nii nagu liik *homo sapiens* erineb enamikust teistest liikidest sellega, et ta pidevalt areneb, ei ole saavutanud evolutsioonilist ega ökoloogilist stabiilsust, erineb Lääne tsivilisatsioon teistest sellega, et ka tema on pidevas arenemises ja kasvus. Bioloogilist võrdlust kasutades võib öelda, et Lääne tsivilisatsioon on neoteeniline, eksisteerib täiskasvanuks saamata, stabiilseks kujunemata. Psühholoogiliselt võib Lääne tsivilisatsiooni taas iseloomustada infantiilsena: see on laste ja noorte tsivilisatsioon vastandina enamikule teistele, kus valitsesid vanemad inimesed ja nende väärtused. Nagu noor inimene on Lääs pidevas muutumises, käitub tasakaalult, on orienteeritud võitlusele ja võistlusele. Võitlus tähendab vaenlase olemasolu ja nii sobib Läände väga hästi eetilise dualism, kujutelm Hea ja Kurja lakkamatust võitlusest, milles igäüks peab kaasa lööma. Selline kujutelm on iseloomulik paljudele kristlikutele kirikutele ja sektidele, aga ka ilmalikule ideoloogiale nii endises Nõukogude Liidus kui endises Läänes.

Hea ja Kurja võitlus oli nõukogude populaarkirjanduse, eriti lastekirjanduse ja lastefilmide põhimotiiv. Sama põhimotiiv valitseb aga ka Ameerika filmitööstust. Vahe on

vaid selles, et nõukogude raamatus ja filmis oli Hea Kangelane enamasti sõdur või revolutsionäär, Ameerikas on ta politseinik või üksinda õiguse eest võitlev inimene, *lone ranger*. Iseloomulik Lääne tsivilisatsioonile on ka usk, et uus on ikka parem kui vana ja soov vana uuega asendada. See uuenduslikkus valitseb praegust Lääne tarbimisühiskonda. Siin on oskus toota ning reklaamida uusi asju vältimatu edu celtingimus ettevõtjale, nagu oskus esitada uusi ideid on edu celtingimus poliitikule. Uuendamisele olid orienteeritud ka kommunistlikud ühiskonnad, siin aga avaldus see messianistlikumalt ja militantsemalt: võitlus uue ja vana vahel oli sama mis võitlus Hea ja Kurja vahel, selles ei saanud olla crapoletust ega halastust.

Kultuuris, mis on orienteeritud võitlusele, on vaenlane loomulikult Kurja ja Kuradi teener, ta tuleb hävitada, et Hea pääseks võidule. Vana tuleb maha lõhkuda, et uus saaks tulla. Ühiskonnas, kus valitseb pidev võitlus ja muutumine on väärtuseks, ei saa välja kujuneda stabiilseid ja keerukaid sotsiaalseid struktuure. Ainult suhteliselt lihtne ja primitiivne saab pidevalt muutuda ja areneda. Nii iseloomustabki Lääne tsivilisatsiooni tegelikult tema sotsiaalne ja ideoloogiline primitiivsus. Läänemaailma mütoloogia ja sotsiaalsed struktuurid on hoopis lihtsamad kui näiteks Austraalia aborigeenidel või Aasoonia indiaanlastel, kellel on olnud piisavalt aega jõuda keerulise ja stabiilse inimsuhete süsteemi ja maailmavaateni. Niinimetatud loodusrahvaste ühiskonnakorralduse ja maailmanägemise erakordset keerukust on sel sajandil näidanud mitmete etnograafide nagu Claude Lévi-Straussi, Reichel-Dolmatoffi või Paul Radini uurimused. Võrreldes Austraalia murnginidega on meie sugulussüsteemid elementaarselt lihtsad, võrreldes Aasoonia nõidadega on meie massikultuuri tegijad täiesti lapsikud.

See lapsikus ja primitiivsus tähendab aga õppimis- ja kohanemisvõimet, mida stabiilsetel ühiskondadel enamasti ei ole. Lääne tsivilisatsiooni kokkupõrked teiste tsivilisatsioonidega on seni lõppenud teiste kaotusega ja tihti ka hävimisega. Maailmas ei ole säilinud õigupoolest ühtegi kultuuri, mida Lääs ei oleks oluliselt muutnud või vähemasti mõjutanud. See kehtib nii loodusrahvaste kohta

Siberis, Lõuna-Ameerikas ja Indoneesias kui islami rahvaste, Hiina ja India kohta. Mitmel pool on kokkupõrge Läänega sünnitanud kohapeal Lääne-vastaseid nativistlikke liikumisi. Huvitav on aga see, et need liikumised on enamasti võtnud Läänelt üle just dualismi ja võitleva hoiaku. Me muutume tihti selle sarnaseks, kelle vastu me võitleme. See kehtib näiteks Hiina suurte Lääne-vastaste rahvaliidkumiste kohta, kellest tuntumaid on taipingid eelmise sajandi keskpaigas. See kehtib aga ka Iraani islamirevolutsiooni kohta, mille ideoloogia on laenanud palju Läänest, sealhulgas näsidelt.

Meile on oluline, et igal pool, kus sellised Lääne-vastased liikumised tekivad, saab nende ideoloogias oluliseks Kurat või muud kurjad jõud. Homeinismis on Saatan palju keskem tegelane kui traditsioonilises islamis. Traditsioonilises Hiinas on Kurat olnud täiesti tundmatu, ta ilmub esimest korda välja taipingide õpetuses. Lääne-vaenulikus maosismis on "poliitilise Saatana" otsimine ja leidmine põhimotiive.

Nii on Kurat olevus, kes ilmub inimeste teadvusse Kuradina või mingi muu Kuratliku vastasena suurte muutuste ja võitluste ajal. Stabiilse ühiskonna ideoloogias ei ole tal õieti kohta. Ühiskonna stabiliseerudes kaldub Kurat arenema Vanapaganaks, olevuseks, keda enam ei iseloomusta absoluutne kurjus, vaid rumaluse ja vägevuse omamoodi kombinatsioon. Kui ühiskonna stabiilsus lõõb kõikuma sise- ja välispingete mõjul, hakkab Vanapagan taas muutuma Kuradiks, olgu religioosseks või poliitiliseks.

Kurat on lahutamatu oma kahvatumast, kuigi vägevamast kaaslasest–ainujumalast, kelle nimi võib olla Jahve, Ahura Mazda või Allah. Monoteismis on alati militantsust, monoteism on samuti tekkinud suurte muutuste ja konfliktide ajal. Me oleme harjunud pidama monoteismi religiooni kõige kõrgemaks arengustaadiumiks, millele eelnevad primitiivsemad animism ja polüteism. Selline arusaam ise reedab tegelikult seda, et me elame kiirete muutuste ja suurte konfliktide perioodil, mille ideoloogiasse monoteism enamasti kuulub. Stabiilsemate ühiskondade religioon ei ole aga olnud monoteistlik.

Kuradi jätkuva olemasolu tagab muidugi vajadus temaga samastada oma vaenlasi. Ku-

rat on absoluutne vaenlase *image* ja tema *image*'i järgi on loodud tuhandeid teisi, väikesi kuradeid, olgu need siis väärusulised, punased, valged, natsionalistid, šoviniistid, kapitalistid või vabamüürlased. Jumal jälle on absoluutne positiivne *image*. Õiged on otsustavas võitluses Jumala poolel ja Jumal annab neile võidu. Nii arvasid Münsteri anabaptistid, nii arvasid taipingid, nii arvavad islami militantid, kellel on Lähis-Idas olemas isegi "Jumala partei"—Hizbullah.

Jumal ja Kurat on ka absoluutsed argumendid väitluses. Kui Jumal on minuga, on minu töö ja õigus väljaspool kahtlust ja vaidlust. Ja see, kes mind ei usu või usub midagi muud kui mina, on Kuradist. Selline suhtumine on olnud iseloomulik religioossetele konfliktidele ja on nüüd iseloomulik poliitilistele konfliktidele. Oluline on siin lihtne loogiline skeem: kui mina olen Jumalaga, on minu vastane Kuradiga. Kuna Kuradiga leppida ei saa, tuleb võidelda võiduka lõpuni, mille ainus õige Jumal on garanteerinud.

Suurte konfliktide aeg inimkonna ajaloos on siiski olnud suhteliselt lühike. Enamuse oma olemasolust on inimsugu elanud üsna stabiilsetes oludes, seega ka ilma ainujumalata ja ainukuradita. Need olevused ilmusid välja paarikesi Iraani steppides ja levisid sealt üle kogu maailma. Nad ei ole aga suutnud päriselt kohaneda kuskil ja rahulikumatel ning harmoonilisematel aegadel on nad hakanud arenema teistsugusteks kujudeks. Kurat on muutunud Vanapaganaks ja Jumal jumalateks ja pühakuteks. Selline tendents oli selgelt olemas keskajal, mis on Lääne tsivilisatsiooni kõige stabiilsem ajastu. Võime öelda, et keskajal olid nii inimesed kui Jumal ja Kurat saamas täiskasvanuteks. See täiskasvanu saamine jäi aga poolikuks ja põgusaks. Keskaja Euroopa ei pidanud vastu oma pingetele.

Hoolimata niisuguste inimeste nagu Erasmus vaimsest avarusest ning tolerantsist said ülekaalu revolutsioonilised (ja nendega lahutamatult seotud kontrrevolutsioonilised) jõud. Reformaatorid alustasid võitlust monoteismi eest, Kuradi vastu. Nende dualismi ja sallimatuse võttis olulisel määral omaks ka vastureformatsioon. Euroopas pääses võidule triviaalne religioosus, millega ei saanud leppida avarama mõtlemisega inimesed, kes

kirikutest ja ametlikust religioonist vähehaaval eemalduma hakkasid. Calvinile ja Lutherile ning nende järgijatele on Kurat hoopis reaalsem ja tõsisem suurus kui renessansiaja haritud vaimulikkudele ja külainimestele. Muidugi eelnes reformatsioonile palju dualistlik-militantseid liikumisi ja kirglikke Kuradi vastu võitlejaid oli ka kirikumeeste hulgas palju. Ometi ei värvi Kuradi kartus näiteks Assisi Franciscuse usku ja ka Dante maailmapildis ei ole Kurat absoluutne Kurat, vaid üks oluline tegelane maailma masinavärgis. Katoliku kirik tunnistas nõidade olemasolu ja seost Kuradiga alles XV sajandi lõpul, varasematel aegadel oli kirik usku nõidusse pidanud lihtsalt ebausuks.

Jumal personifitseerib absoluutset turvalisust, kõikvõimsat Isa, kes meid kaitseb kõigi ohtude eest. Neid ohtusid personifitseerib Kurat. Jumal on absoluutse usu ja kindluse, Kurat absoluutse ohu ja ebakindluse sümbol. Nende tähtsus inimese maailmapildis näitab, et inimesel on puudu turvalisusest. End turvalisena tundev inimene ei vaja nii võimsat kaitsjat ja ei näe maailmas nii absoluutset ohtu oma olemasolule. Küsimus ei ole muidugi ohtude ja turvavajaduse olemasolus üldse, vaid selle määras. Ainujumal ja Kurat ilmuvad välja siis, kui traditsioonilised mehhanismid, mis aitasid inimesel end maailmas turvalisemalt tunda, enam ei toimi ja ohtunne ja ebakindlus kasvavad talumatult suureks.

Kui ühiskond stabiliseerub, pinged vähenevad ja inimeste turvatunne kasvab, ei vaja nad enam nii väga Jumalat ja Kuradi ning mõlemad teevad läbi olulisi metamorfoose, nagu ülalpool nimetatud. Metamorfoosi teeb läbi ka inimene, kes lapsest saab täiskasvanu, ning tema kultuur, kus lihtlased dualistlikud struktuurid asenduvad keerulisematega.

Midagi analoogset kehtib meie ajal ilmalikkudes ideoloogiates. Stabiilsemates ühiskondades ei ole olemas poliitilist Jumalat või Kuradi, absoluutset Kurja või Head, absoluutset tõe. Tõdesid on palju, kurja ja head on olemas meis kõigis. Selline arusaam viib tolerantsile ja pluralismile, mis on praegu teinud Läänest midagi muud, kui ta oli endistel aegadel.

Oleks aga ekslik arvata, et sõjakas dualism kas religioosel või ilmalikul kujul ei saa tulla tagasi ka praegu tolerantsesse ja pluralistlikku Läände. Pika vihaga ainujumal ja tema lahutamatu kaaslane Kurat on olemas meis ja ühiskonnas ning ootavad oma aega ja võimalust tagasi tulla ja võim jälle enda kätte võtta. Neid toetavad mitmesugused religioossed ja poliitilised fundamentalistid. Fundamentalismi ja äärmuslust toetab omalt poolt ebakindlus, mida on ka rikkas Läänes piisavalt.

Eestis, Euroopa ääremaal, ei ole jäik dualism kunagi saavutanud sellist edu nagu Euroopa südames. Siin ei ole Vanapagan kunagi saanud päriselt Kuradiks ja usk ainujumalasse ei ole surunud kõrvale vanemat religioosust, skeptilist hardust, mida on nii teadlases kui talupojas. Kuigi ka meile on imbunud religiooset fundamentalismi, ei näi see juurduvat nii kergesti kui muil maadel, kus tal on tugevam traditsioon. See ei kehti aga poliitilise fundamentalismi kohta, mida Eestis kohtab praegusel ajal ohtrasti. Meie taaselustunud poliitilises elus on dualism tavaline ja Jumalal ja Kuradil päris kindel positsioon. Poliitilised jõud kalduvad polariseeruma, nägema endas absoluutse tõe kandjat ja vastases Kuradi käsilast. Kuradi rolli mängivad muidugi kommunism, sotsialism, KGB ja Venemaa. Vahel seostub niisuguse hoiakuga ka kirikumeeslus ja üldine konservatism. Euroopat peetakse liiga liberaalseks ja eestlastes nähakse õigemate, kristlikumate ja vanameelsemate väärtuste kandjat, kelle tõest ja õigusest äraheitatud ja liigtolerantne Lääs veel päriselt aru ei saa.

Miks sellised tendentsid meil on nii tugevad? Usun, et selle põhjus on ühelt poolt meie tugevates sise- ja välisvastuoludes, ent ka meie assimileerumises kommunistliku ideoloogiaga, millele vastu seistes tema põhiskeemid siiski omaks võtsime. Kommunistlikule ideoloogiale oli sarnane ka võitlev antikommunism, mis meieni jõudis põhiliselt "Ameerika Hääle" ja "Vaba Euroopa" saadete kaudu. Lühikesed raadiosaated ei ole hea vahend selleks, et teha inimestele mõistetavaks maailma probleemide tõeline ulatus ja komplitseeritus. Eriti siis, kui saadete tegijate eesmärk on rohkem oma valitsuse poliitika propaganda kui täie tõe rääkimine maailmast. Propagandistlikud mallid kuuluvad võitluse

ja konfliktide juurde ning nendes on Jumala-Kuradi vastandusel oma koht. On loomulik, et viimased viiskümmend aastat on meid õpetanud mõtlema rohkem propaganda ja vastupropaganda kategooriates kui vabalt ja objektivistlikult.

Eesti nüüdiskultuur on Lääne neoteenilises kultuuris üks nooremaid ja kujunematu- maid. Oleme lapselikust Läänest veel lapsemad ja see seletab ka meie kalduvust mõelda Läänest dualistlikumalt, näha sagedamini Kuradi ja tema septsusi. Meie kultuuri lapselikkus koos lähimineviku traumadega ja turvatunde puudumisega on sünnitanud selle sõjaka sallimatuse vaimu, mis viimastel aastatel Eesti poliitikas on nii määrav olnud.

Inimkultuuril on ökoloogiaga kahe- sused seosed. Ühelt poolt on loodus meie keskkond ja kultuur kujuneb sõltuvuses ökosüsteemist, milles ta asub. Teiselt poolt on kultuur ise nagu ökosüsteem. On stabiilseid ja ebastabiilseid kultuure ning ökosüsteeme, on noori ja vanu, suksessiooni algstaadiumis ja väljakujunenud, kliimaksis kultuure ning ökosüsteeme. Kurat on olevus, kes elab hästi noores ökosüsteemis, mis tekib pärast küpse süsteemi hävimist. Kurat kuulub suksessiooni esimesse etappi.

Põllumajandus tähendab ökoloogilist seda, et inimene hävitab olemasoleva ökosüsteemi, sellest jäänud pinnasel hakkavad kasvama tema külvatud kultuurtaimed ja umbrohud, millel on ühesugused nõuded keskkonnale. Luste ja teravili on väliseltki sarnased. Nii peabki inimene nägema vaeva, et tema põllul ei kasvaks see, mis looduslikult seal kasvama tahab hakata, vaid ainult tema külvatu. Inimene püüab hävitada loodusliku taimestiku, luues niimoodi tehiskoosluse ja säilitades seda aastast aastasse. Kui põld jätta sööti, hakkab seal samm-sammult taastuma algne kooslus. Esimesel aastal lokkavad põllul umbrohud, siis ilmuvad mitmeaastased taimed ja edaspidi juba lepa- ning kasevõsa. Põld võsastub. Edaspidi saab võsast mets, meie oludes enamasti kuusik. Põllumees ei lase seda protsessi toimuda. Pole ime, et ta näeb tagasituleva looduse eelväes-umbrohtudes-vacnlasi, kelle vastu tuleb võidelda, et ta näeb vaenlast ka loomades-hiirtes ja putukates-, kes kogunevad osa saama saagist. Siit on pärit kultuuri ja looduse vastandus sellisel

kujul, nagu ta esineb näiteks Uues Testamen- dis, kus vaenlane käib öösi nisu sekka lustet külvas ja halval maal ohakad lämmatavad tärnanud vilja. Põllundusega muutus inimese loodussesuhtumine ja maailmasuhtumine. Kultuuri tuli kujutelm vaenlasest ja vajadu- sest tema vastu võidelda. See tähendas mui- dugi dualismi, mis võis olla leebem või kurjem. Võitlus võis olla lihtsalt vaevanäge- mine, maaharimine ja taimede eest hoolitse- mine või sõda umbrohtude ja kahjurite ning selle vastu, kes neid külvab ja põldudele saa- dab. Mahedam agraarideoloogia valitses Hiinas, militantsem Iraanis ja tema mõju alla sattunud piirkondades, sealhulgas ka Palestii- nas, kus tegutses Jeesuse-nimeline prohvet.

Kaug-Ida ideoloogia põhierinevusi Lähis- Ida omast ongi see, et seal ei ole Kuradi. Hiinas on tuntud taevast üljumalat, kuid mit- te tema vastast, negatiivset jumalat, kes on nii oluline tegelane läänemaailmas. Miks see on nii? Kas sõltub hiinlaste leebus sellest, et nad on olnud valdavalt riisikasvatajad, vastandi- na Lähis-Ida rahvastele, kelle peamine kul- tuurtaim oli nisu? Riis on sootaim, teda kasvatatakse pooleldi vees, taimed istutata- se ühekaupa ja nii on riisiviljelus midagi muud kui viljakasvatus parasvöötmes. Riisi- kasvatuses on midagi naiselikumat: taim tär- kab siin vees otsekui loode emaihus, siis istutatakse ta põllule-traditsiooniline riisi- kasvatus on midagi aianduse ja põllunduse vahepealset. Põhivaev läheb siin taime eest hoolitsemisele, mitte niipalju umbrohtude vastu võitlemisele. Siit ehk ka mõned erine- vused riisikasvatajate ja aednike ideoloogias võrreldes nisukasvatajate ideoloogiaga.

On siiski riskantne teha sellest, et hiinla- sed ja teised Kagu-Aasia rahvad kultiveerisid rohkem sootaimi kui põuaste alade taimi, väga suuri üldistusi nende maailmavaate ja ajaloo kohta. Nii ei oska ma seostada riisikul- tuuriga Hiina üht peamist tunnusjoont-lääne- maisest radikaalselt erinevat suhtumist uue ja vana vahekorda, püüet sobitada uut vanaga, mitte vana uue vastu vahetada. Hiina kultuur on olnud erakordselt konservatiivne, ta on säilitanud hieroglüüfikirja, šamanismi, esiva- nemate kultuse, kirjanduse tiheda sideme folklooriga ja palju muud. Hiina kultuuri võib võrrelda küpse ökosüsteemiga, kliimaks- kooslusega, mis uueneb ja muutub väga aeg-

laselt, on liigi- ja seosterikas ning säästlik. Ning loomulikult ei ole selles koosluses ruumi Kuradi-taolisele olevusele, kes, nagu umbrohi ja võsa, kuulub noorde kooslusse, põllule, aeda või mujale, kus looduslik taimestik on hävinud, looduslik tasakaal rikutud.

Hiina kujutelmades valitsebki tasakaal, harmoonia. Kui midagi on halvasti, ei ole süüdi mingi loomu poolest kuri ja inimvaelulik jõud, vaid looduse tasakaal on rikutud. Kurje vaime ja olendeid on olemas, kuid mitte kosmilisel tasandil, universaalsete jõudude või printsiipidena. Universaalsed on küll kaks algväge—*yin* ja *yang*, vari ja valgus, naiselik ja mehlik, passiivne ja aktiivne. Kuid need jõud ei kanna endas eetilist alget nagu iraani Ahriman ja Ormuzd. Ei *yin* ega *yang* ole iseendast halvad või head, halb on, kui nende tasakaal on rikutud, kui üht on liiga palju ja teist liiga vähe.

Sellise maailmanägemise on hiinlased võtnud kaasa kaugest minevikust, see on neil sarnane ja ehk ühinegi loodusrahvastega, kes elasid Lõuna-Aasia kliimaskooslustes ja kelle kujutlusi see pidev kokkupuude küpsete, keeruliste ökosüsteemidega pidi tugevasti mõjutama. Kas see tähendab, et Kagu-Aasia rahvaste maailmanägemist on rohkem kujundanud nende looduskeskkond, liigirikkad põlismetsad, mille jõuväljast on hoopis raskem välja pääseda kui rohulate ja kõrbede omast?

Hiina kultuur on nii konservatiivne kui järjepidev. Ka tavaliste inimeste genealoogiad ulatuvad seal üle tuhande aasta tagasi ja ajaloomälus ei ole olulisi katkestusi. Sellises järjepidevuses on saanud kujuneda keerulised sotsiaalsed vahekorrad, kombed ja kultuurinähtused, millele Euroopas ei ole õigeid paralleele. Revolutsioonilist ühe kultuurimalli asendamist teisega, nagu Euroopas oli kristluse tulek, reformatsioon või revolutsioonid, Hiina ajalugu ei tunne. Kui Euroopa kultuuri võrdpildiks võiks olla põld või aed, siis Hiina kultuuri võrdpilt on põlismets, midagi, mille kujunemine võtab aega aastasadu või isegi aastatuhandeid. Sellisena on või oli Hiina kultuur ainus muistne kultuur, mis suutis uue aja maailmas püsida ja kohaneda. Oma keerukuses on ta lähedane mitmesuguste loodusrahvaste kultuuridele, mis olid aga hoopis õhemad kui tema. Kui palju on vanast

Hiinast veel säilinud? Sellele vastavad eri autorid erinevalt. Loomulikult on väga palju hävinud, kuid oluline on siiski, et hiinlased on tänini säilitanud muistse kirja, genealoogilise teadvuse ja religiooni, mis on lähemal muistsete eestlaste, kreeklaste või keltide omale kui kristlusele ja islamile. Kujutelm Kuradist ja ainujumalast on hiinlaste suurele enamusele nüüdki võõras.

Viimase kahesaja aasta jooksul on Lääne kultuur olnud võidukas ja tõrjunud kõrvale, assimileerinud ja hävitanud suurema osa teisi, millega ta on kokku puutunud. Eriti kehtib see religiooni vallas. Jumala, Kuradi ja nende teenrite-misjonäride eest on pidanud taganema esivanemad, mägede, vete ja metsade vaimumud, jumalad ja haldjad, hiied, pühad puud ja kivid. Kui sellele Kuradi ja Jumala võidukäigule pakkuda ökoloogilist paralleeli, siis see oleks põlismetsa raadamine põllumaaks, kus ei kasva muud kui vili ja umbrohi. Ning Lääne inimeste, eriti muidugi misjonäride hulgas on küllalt neid, kelle meelest igasugune loodustaimestik, kõik, mis ei ole vili, on umbrohi. Siiski ei arva kõik Läänes nii, isegi mitte kõik misjonärid. Kokkupuuted teiste kultuuridega on Läänes midagi muutnud ja Jumala-Kuradi kaksikvõimu kõigutanud. On ju Läänes olnud arengut küpsema kultuuri, keerulisema maailmapildi poole. Kui mõtlemis arengule, mille on läbi teinud sellised vanad katoliku ja ortodoksi kirikud, mõistame, et nende teenrite hulgas on küllalt inimesi, kes ei pea kõiki muid religioone saatana-kummardamiseks ja metsataimi umbrohuks. Neid inimesi võib võrrelda maastikukujundajatega, kes oleksid valmis säilitama looduslikke metsi teatud tingimustel, puhastatuna ja kujundatuna. On aga neidki, kelle meelest maailma päästmine sõltub metsiku looduse säilitamisest, ja neid, kes peavad monoteistlikku misjonitööd kultuurigenotsiidiks.

Lääne mõjuvõimsus ja tema kultuurimallide edukus mujal maailmas sõltusid tema majanduslikust ja sõjalisest võimsusest. On aga tõenäoline, et selleski suhtes pilt järgmise aastatuhande algul muutub. On ennustatud, et siis saavutavad Kaug-Ida ja Kagu-Aasia maailmas majandusliku juhtpositsiooni. Selle juures tuleb arvestada ka demograafiat: Hiinas elab praegu peaaegu viiendik maailma elanikest, Indias varsti umbes samapalju.

Mõlemal maal on kristlased väike vähemus nagu Jaapaniski. Ainult Korea on olulisel määral kristianiseeritud, Indoneesias ja Malaisias valitseb islam. Igatahes muutuvad nende maade tõusuga religioonide-vahelised jõuvahekorrad maailmas. Kristluse edu on seni soodustanud valgete inimeste edu. Kui kollased inimesed valgetele järele jõuavad ja neist mööda lähevad, nagu jaapanlased mitmes suhtes juba teinud on, kaob üks oluline kristluse levimist soodustav tegur.

Kas olukord võib hakata arenema vastupidises suunas, kas võib Ida alustada edukat misjonitööd Läänes? Arvatavasti suureneb Läänes tõepoolest inimeste hulk, kes peavad end buddhistideks, hinduistideks ja ehk ka šintoistideks ja taoistideks. Kuid niisama kui kliimakskoosluse liigid ei kaldu kiiresti levima ja uusi territooriume vallutama, ei ole seda kalduvust ka Kaug-Ida ja Lõuna-Aasia vanadel religioonidel. On aga võimalus, et need religioonid võivad moodustada Lääne omadega hübriide, et tekivad sünkretistlikud religioonid, mis võtavad Idast osa oma jumalatest ning metafüüsikast ning Läänest mõned lihtsustatud kujutelmad, näiteks ka kujutelma Kuradist ja Jumalast. Esimesi selliseid religioone oli taipingide oma möödu-

nud sajandi Hiinas, praegu on kõige tuntum ehk Korea pastori Mooni religioon.

Selliste religioonide maastikul saavad Jumal ja Kurat nähtavasti edasi elada. On aga siiski raske uskuda, et sünkretism saaks Idas domineerivaks. Hiina religioon on tegelikult juba ise nii sünkretistlik, et seda on väga raske muuta. Hiina ajalugu tunneb kõikvõimalikke sekte ja usuliikumisi, mis aga ei ole üldpilti enam oluliselt muutnud. Paljude muude rühmade ja liikumiste hulka kaovad tõenäoliktult Idas ära nii kristlikud kirikud, islam kui mitmesugused sünkretistlikud liikumised. Hiina religioosne ökosüsteem on suuteline vastu võtma ja assimileerima ka kaugemalt Läänest tulnu, nagu ta omal ajal võttis vastu ja assimileeris buddhismi.

Loomulikult suudab Kaug-Ida ja Lõuna-Aasia assimileerida ka Jumala ja Kuradi. Mis saab Jumalast, kui ta kohaneb sealsetes põlis-tes ökosüsteemides, on raske öelda. Indias igatahes on tal ammu koht valmis ja ka Hiina buddhistidele ei tee raskust Jahvele sobiva ökoniši leidmine. Kuradi saatust on minu meelest aga kergem ennustada. Kaug-Idas nagu Eestis ja mujal keskaegses Euroopas saab Kuradist lihtsalt Vanapagan.

ÜLO VALK

KUST TULI ILMALIND? II

Läänemeresoome loomisloo päritolust

Hiina ja Kagu-Aasia loomislood

Kosmilise muna usu võib Hiinas dateerida niisama kaugele kui Indiaski: hiljemalt 7. sajandisse e. Kr. Hiinlaste loomisloo järgi pole algselt taevast ega maad, ka ürgjõud *yin* ja *yang* pole veel eraldunud. Maailm kujutab endast üleüldist kaost, mis meenutab määratu suurt kanamuna. Selles sünnib esiisa **P'an-ku**, kes aina kasvab, magab ja ärkab alles 18 000 aasta pärast. Nähes ümberringi ainult pimedust, purustab P'an-ku maakoore kõmahtava kirvelöögiga. Kõik kerge ja puhas kerkib üles ja moodustab taeva, raske ning tihke vajub alla maapinnaks. Needki eraldab P'an-ku kirvehoobiga ja et hoida munakoori uuesti ühinemast, toetab ta jalad maha ning hakkab taevast kergitama. Nii seisab algjumaal 18 000 aastat ja taevavõlv tõuseb ning maapind pakseneb iga päevaga. Lõpuks on P'an-ku kasvanud 9000 *lii* pikkuseks hiiglaseks. Pärast surma saab tema hingamisest tuul, häälest kõuemürin, kehast ja jäsemetest saavad neli ilmakaart ja mäed, soontest teed, silmadest päike ja kuu, lihast saab muld, juustest tähed, nahast ja ihukarvadest rohi, lilled ja puud, hammastest, luudest ja üdist metallid, kivid ja pärlid, higist kaste ja vihm. Mõnikord on P'an-ku kirjeldatud ka lohe pea ning mao kehaga, kuid ikka on inimesed teda austanud kui algmunast sündinud esivanemat, hiidu, kes eraldas taeva ja maa. (Yuan Ke 1965:41 – 42.)

Lõuna-Hiina põliskasukate *miaode* pärimuse kohaselt algab praeguse maailma teke sellest, et pilv ja udu hauduvad munade korbelt. Neist sünnivad kaks hiidlindu, kes omakorda hauvad välja taeva ning maa. **Jii** rahva epose järgi on ürgajal vaid udu ja niiskus. Siis muneb jumal **Heailuobosai** muna, mille koorest saab taevas, rebust maa, valgest sünnivad päike, kuu ning tähed. (Jia Zhi 1987:374.) Birmas on usutud jumalate sündi linnunadest. Katšinite loomisluu jutus-

tab ääretust ookeanist, milles ujub tohutu kala (kala asemel võib olla ka krabi või krokodill). Tema selga puistab looja **Mutum** mulda ning haldjatar muneb tekkinud maale hiiglasliku muna. See pooldub ning muna alaosa jääb maapinnale, ülaosa saab taevavõlviks. Katšinite ülikusuguvõsad uskusid end põlvnevat hiidmuna purunenud koore tükkidest. (Mifol.sl. 1991:380, Haavio 1952:58.)

Tiibeti kosmogoonia

Tiibeti pärimused, mis põhinevad kosmilise muna usul, on seni suurema tähelepanuta jäänud, kuna lood ei kuulu Läänes rohkem uuritud budistlikku traditsiooni. Pa-ris' piirkonnast pärineva loomislaulu järgi saab maailm alguse niiskusest ning tulest, millest sünnivad 5 erinevat muna. Tumepunasest sardooniüksmunast tekib tuul, punasest vaskmunast leek, sinisest raudmunast vesi, kollasest kuldmunast maa ning valgest rannakarbit ilmavalgus ja vikerkaar. (Haavio 1952:57–58.)

Eriti põhjaliku ning omapärase kosmogoonilise õpetuse pakub paganlusest lähtuv budismile vastandunud kõrgreligioon *bön*, mille uurimine on Läänes alles algjärgus. *Böni* loomis müütides on kesksel kohal idee kosmilisest munast, ehkki arvukate variantide lahkuminekul on suured. Tunnuslik neile on usk, et mune on rohkem kui üks, kõige sagedasemad arvud on 2, 5 ja 9. Munade arv võib kõikuda isegi ühe teose piirides.

Alljärgnevalt vaatleme algusosa *böni* pühakirja kuuluvast teosest "Olemise varakamber" (*Srid-pa'i mdzod-phug*), mida peetakse usundi müütilise rajaja **Šen-rab Mi-bo** õpetuseks. Algtekst on värssides ja väidetavalt ammune tõlge väljasurnud Žang-Žungi keelest. Siin pakutu on õigege lihtsustatud esitus sellest keerukast, detailide- ja nimerohkest loomisloost, mida vaimulikud on sajandite

vältel lihvinud. *Böni* muna-kosmogoonia on originaalne, otsesid vasteid sellele ei näi kuskil olevat. Silmatorkav dualism arvatakse olevat Iraani-mõjuline, kuid usk kosmilistes- se munadesse näib kuuluvat Tiibeti põlisesse pärimusse.

Kõige alguses on vaid Jumal-absoluut *Nam-mkha'-stong-ldan-phyodsum*¹, personifitseeritud ruum, kelle valduses on viis nimetatut ürgalust. Temalt saab need looja *gShen-lha'od-dkar* ('valge šen-jumal'), kelle lausutud sõnast "ha" tekib tuulekeeris, mis hakkab helendama ja nii sünnib tuli. Palavast leegist ja külmast tuulest tekivad udupiisad ja neist algosakesed, mida tuul ringi ajab. Üksteisega kokku puutudes liituvad need ja moodustavad üha suuremaid kehi.

Viiest ürgalusest tulevad ilmale kuubikujuline valguse- ja püramiidjas pimedusemuna. *gShen-lha'od-dkar* purustab valgusemuna ja laiali lennanud sädemetest sünnib jumalaid. Munarebust saab valge mees türkiissiniste juustega-oleva maailma kuningas *Srid-pa sangs-po 'bum khri*. Tema on looja selles mõttes, et ta annab isetekkivale maailmale lõpliku kuju.

Valgele looja-jumalale vastukaaluks te- gutseb must jõud *bsKal-pa med-'bum nag-po*. Ta purustab pimeduse muna ja sellest lahvatavad välja pimedusekiired. Nii sünni- vad ilma rumalus, uduhämu, loidus ja meeletus. Munarebust saab musta valguse mees, antimaaailma kuningas *Mun-pa zer-ldan nag-po* ('must pimeduskiirgaja'). Nimetatud kaks kuningat on jumalate ja deemonite isad.

Koguilmal iseeneslik kujunemine jätkub. Ürgalustest tulevad esile kaste ja vihm, neist sugenevad ookeanid. Lõõtsuv tuul hoiab vee pidevas liikumises ning selle põhjast kerkib pinnale mull, mille sees on sinine valgusemu- na. Selle koor prakstab katki ja välja tuleb türkiissinine naine *Chu-lcam rgyal-mo* ('ku- ninganna vee-emand'). Tema ning oleva maailma kuninga järglastena sünnivad es- malt loomad ja linnud, seejärel tulevad ilmale 9 poega ja 9 tütar, kellest igaühel on tähtis osa maailma kujundamisel. Kõik 18 kujusta- vad endale abikaasad ja nende arvukatest las- test saavad *böni* jumalad ning üleloomulike olendite suguvõsade alusepanijad.

Järglaste seas on taeva-, maa- ja mäe- jumalate esivanemad, salaõpetuste kaitsjad, maailma korra kindlustajad, esimesed elu- jumalad, hobuste, jakkide, lammaste, kitsede, lehmade ja eluasemete kaitschaldjad, samuti Tiibeti kuningate esivanem. Oleva maailma kuninga kolmanda tütre *Mi-mkhan ma-mo* ('inimestetundja emake') lastena sünnivad 8 esimest inimest, kel on nendes genealoogia- tes üsnagi kõrvaline koht.

Ent ka antimaaailma must kuningas *Mun- pa zer-ldan nag-po* loob endale oma varjust naise. See pimeduse kuninganna astub ellu kuuvalguseta ööl ja toob hiljem ilmale 8 poe- ga ning 8 tütar, kes niisamuti kujustavad endale abikaasad. Nende järglastest saavad deemonite suguvõsade esivanemad. (Kar- may 1975:peat. 5.)

Malai saarestiku, Okeania ja Austraalia loomismüüte

Kui usk algmunasse on kuskil olnud üldine, siis on selleks piirkonnaks vist Vaikse ookea- ni saared. Paljud sealsed põlisrahvad on ju- tustanud seesugusel ideel põhinevaid loom- mislugusid, mis osalt näivad Aasia pärimus- tega suguluses olevat. Teema-arendused on selles piirkonnas mitmekülgsed. Tuntud on ka taevakehade, maa ja esimeste inimeste linnumunadest tekkimise, samuti demiurgi kosmilisest algmunast pärinemise motiivid.

Kalimantani saare kirdeosas tuleb esile ka sukeldumismotiiv: kõige alguses lendavad ürgookeani kohal kaks lindu, kes toovad vee- sügavikust välja kaks erinevat muna, millest loovad taeva ja maa. (Luquet 1987:457.) Su- matral usuti tähtede ja universumi sündi alg- munast, Jaaval kõneldi, et jumal lõi sellest tähed. Havai saared olevat pärimuse kohaselt tekkinud muna koorest, mille jumalik lind vette munes. (Haavio 1952:59; Enc. of Rel. V 1987:36.)

Fidžil peeti inimsoo loojaks maokujulist jumalust *Ngendeid*, kes mõnede müütide jär- gi haudus nad välja munast. Admiraliteedi saartel on räägitud kilpkonnast või tuvist, kelle arvukatest munadest kooruvad loomad ja inimesed. (Luquet 1987:449; 469.) Ka

1 Osa nimedest on tõlgitavad, sel juhul on tähendused toodud sulgudes.

Munast sündinud piiritu valguse jumal Phanes ja Mithra on mõnikord samastatud. Sel Inglismaalt Housesteadsist pärit liivakivireljeefil on kaljust sündiv Mithra kujutatud soodiaagiringist ümbritsetud munakooses.

Mindanao ja Lihavõttesaare põlisisasukad, samuti Kesk-Ameerika indiaanlased on tundnud algmuna-ideel põhinevaid muistendeid, mis seletavad inimkonna päritolu. Ühe Peruu inkade pärimuse järgi sünnivad taevast saadetud kuldsest munast ülikud, hõbedasest nende naised ja vasksest lihtinimesed oma naiste ja lastega. (Haavio 1952:59.)

Austraalia pärismaalaste lugudes süttib päike taevasse visatud emumunast. Kagu-Austraalia euahlahi-hõimu loomisloo järgi valitseb alguses hämarus, sest taevakehadest on vaid kuu ja tähed. Kord tulitseb mees oma sõbra emuga, haarab tema pesast ühe muna ja virutab täiest jõust taevasse. Muna puruneb seal vastu puuvirna, mis kohe süttib.

Olles hämarusega harjunud, on maaelanikud esmalt väga hämmastunud ja eredast val-

gusest pimestatud. Nõnda seletatakse päikese teket. ¹(Luquet 1987:464.)

Polüneesias ja Mikroneesias on üks tuntu- maid jumalaid taevane looja **Tangaroa** (*Tangaloa, Taaroa*), kes mitmel pool usuti olevat sündinud munast või merekarbist. 1822. aastal kirjutati Tahiti paganlike Porapora preestrite suust üles loomisloogu, mille kokkuvõtte alljärgnevalt esitame.

Enne maailma loomist elab Tangaroa kaua aega oma karbis, mis on ümmargune nagu muna ja pöörleb pimedas tühjuses. Ei ole veel päikest, kuud, maad, vett ega ühtki elusolendit. Lõpuks nipsutab Tangaroa koore katki ja paneb alumise poole taevakupliks, andes sellele nime "*Rumia*", mis tähendab "kummulipööratud". Olles vangistusest väsinud, astub jumal välja teda katva koore alt ja teeb sellest kaljud ning liiva. Oma selgroo seab Tangaroa mäeahelikuks, ribid laugjateks nõlvakuteks ja sisikonna hõljuvateks pilvedeks. Tema lihast saab muld oma rammu ning kätelt ja jalgadelt maapind oma tugevuse. Oma sulgedest teeb Tangaroa puud, põõsad ja taimed, sõrme- ja varbaküüned paneb ta kalasoomusteks ning merekarpideks, soolikatest saavad kalad ja vähid. Tangaroa verest on sündinud kõik, mis on punane, ja tema veri hõljub ka taevapunaks ning vikerkaarreks. Lõpuks jääb loojale alles vaid pea ning osa kehast. Siis kutsub ta ellu jumalad ning viimaks inimese. Nii nagu Tangaroal oli koor, on see ka kõigel muul olemasoleval. Koor on taevas, mis on lõputu ruum, kuhu jumalad seadsid päikese, kuu ja tähed. Maa on kivide, vee ja kasvavate taimede koor. Mehe koor on naine, kuna naisest tuleb ta ilmale. Niisamuti on naine naise koor. Mitte keegi ei suuda nimetada kõigi maailma asjade koori. (Alpers 1970:51-54.)

Läänemeresoome loomisloo algupärast

On ilmselge, et Lõunamere saarte põlisisukate ja läänemeresoomlaste loomisloogude vahel ei saa olla laenusugulust, kuid ometi leiame just neid kõrvutades rohkelt ühisjooni. Alg-

¹ Samal motiivil põhineva pikema austraalia loo pakub Julius E. Lipsi "Asjade algusest. Inimese kultuuriajalugu". Tallinn, 1968, lk 378-379. Vt ka "Päikese sünd" Ch.P. Montfordi raamatust "Unenägude aegadest" (Muinaslugusid kogu maailmast). Tallinn, 1990, lk 8 - 10.

muna(de) kõrval pole nii siin kui seal unustatud lindu, ühine on ürgmeri ja inimeste sünnimunast (meil tuleb ette veel nt "Tähemõrsja" laulus). Eesti "Loomislaul", mille järgi koppel ja põõsad on enne olemas kui taevakehad, mõjub oma ebaloomilisuses eriti arhailiselt ja meenutab austraalia müüte, kus maailm on samuti müüdi valmis, ainult päike puudub. Ent kokkulangevused läänemeresoome ja okeania loomislugude vahel ei ole ainult sisulised. Mõlemal pool torkab silma redaktsoonide rohkus, mis kõneleb müüdi ürgsusest neis piirkondades. Sarnane on seegi, et tegemist ei ole kirjalikult fikseeritud ja kanooniseeritud püha õpetusega, vaid elava rahvaluulega.

On tõenäoline, et kunagi oli läänemeresoomlaste "Loomislaulul" teiste, aina sündivate ja ununevate laulude seas eriline koht. Küllap kujutas ta endast püha pärimust, ehk isegi esoteerilist tarkuseluulet, mille tähendus muinaseestlase jaoks võis olla võrreldav Piibli loomislooga omaga kristlastele. Olemuselt on "Loomislaul" lähedane sünnisõnadele-maagilistele lauludele, mis seletavad nähtuste, asjade ja elusolendite päritolu ja otsivad nende algpõhjust, et neid valitseda ja mõjutada. Sellistest lauludest kiirgab tugevat salateadmise jõudu.² Sajandite jooksul on "Loomislaulu" sõnumi pühadus kadunud ning mütoloogiline alus on varju jäänud. Ega kiigel laulvad neid vist ise ei teadvustanudki, et tegelikult seletavad nad maailma sünni. Sadakond aastat tagasi muutus laul lõpuks ringmängulauluks: noored ja lapsedki hakkasid loomislooga laulu saatel läbi mängima. Siin on tegemist ainulaadse juhtumiga, mis väliselt meenutab müüdi esitamist rituaali vormis, aga on siiski pelk meeletlahutus.

Oma sisult ja hoiakult väljendab eesti "Loomislaul" ürgset animistlikku maailmavaadet, kus kogu ümbritsevat loodust tajutakse hingestatuna. Kui päike, kuu ja täht on sünninud linnunadest, on nemadki ju elus-

Muinasegiptuse demiurg ning käsitöölise kaitsja jumal Ptah pottsepa kedral maailmamuna vormimas.

olendid, kuigi eestlased vist ei ole neid kui jumalaid kummardanud. Kust on aga pärit usk muna kosmogoonilisse funktsiooni? Linnupoja nähtamatu areng ja koorumine muna näilikult elutust ainest ainult soojuse mõjul on iseenesest imepärane. Eks ole vastav müütki sellise sünni projitseerimine kosmilisele tasandile ümbermõtestatud kujul. Seega on algmuna kujutelm lähisuguluses muna kui elujõu kandja ja viljakuse sümboliga. Selline tähendus ilmneb ka eesti rahvapärastes unenäoennetes: kui noorik leiab unes kanapesa, ennustab see palju lapsi (Karksi), linnupesa nägemine unes tähendab lapse sünni (Rakvere) või abielu (Kursi). Muna katkilöömine unenäos kuulutab ette pulmi (Vigala), muna-de saamine palju lapsi (Ambla).

Mitmel pool Lõuna-Eestis on muna nägemine unes ennustanud põrsaste sünni.³

- 1 Vaevalt on juhus, et just linnupojast kasvanud neiule tulevad eesti rahvalaulus kosja päike, kuu ja täht. Usuti ju nemadki olevat munast sünninud.
- 2 Sünnisõnade näiteid vt "Kanteletar I. Soome rahva kangelaslugusid, ballaade ja legende". Tlk A. Anni. Tartu, 1930, lk 349–360. (Sünnisõnu leiab ka "Kalevalast".)
- 3 Tõsi, muna unenäos ei seostu ainult viljakusega, vaid on laialt ennustanud ka tüli ja pahandust. (Toodud näidete viited: H II 58, 745 (9); E 42182 (18); ERA II 130, 618 (30); H III 23, 769; E 1144 (5).)

Ühendusest viljakusega kõneleb ka sõna *muna* "testiikuli"-täendus nii eesti kui mitmetes teistes soome-ugri ja samojeedi keeltes. Sõna ise ja mõlemad tähendused ulatuvad tagasi uurali algkeelde. (Rédei 1986:285.) Läänemeresoome lihavõttekombestikus esineb muna ka ülestõusmis-sümbolina.

On võimalik, et meie loomislugu, mis on Euroopas nii haruldane, tekkis läänepoolsete soomeugrilaste seas iseseisvalt, võõraste kultuuride traditsioonidest täiesti sõltumatult. Ilmselge on, et vaadeldava müüdi juured ulatuvad väga kaugemale muinasaega. Ent millised on pidepunktid selle umbkaudseks dateerimiseks? Eestlaste, soomlaste ja karjalaste ühist "Loomislaulu" võib julgesti pidada kahe aastatuhande vanuseks. Et "Kalevala"-mööduline rahvalaul hakkas kujunema juba I aastatuhandel e. Kr., võib seegi laulutüüp ulatuda ajas kaugemale. Kindlasti pidi vähemalt kujutelm ammu enne värsivormi valamist tuntud olema. Teise pidepunkti pakuvad Äänisjärve kaljujoonised, mille seas leidub üks, mida on peetud kosmilise muna kajastuseks. K. Lauškini meelest on kujutise aluseks müüt linnust, kes muneb imemuna, millest tulevad ilmale päike ja tähed. (Lauškin 1962:277–280.) J. Savvatejev on neid petroglüüfe dateerinud perioodi III at. keskpaik–1850 e. Kr. (Savvatejev 1984:119.) Kolmandaks ei saa olla juhus, et munal on oma koht komide ja mordvalaste kosmogoonias. Kui soome-ugri rahvaste kosmilise muna motiivil põhinevad loomislood on tõesti geneetiliselt suguluses (ja pole põhjust selles kahelda), ulatub see ühispärimus vähemalt III aastatuhandesse e. Kr., mil praeguste läänemeresoomlaste ja permi rahvaste esivanemate keeleühendus veel püsis. Need ajamääratlused annavad aga ainult ülemise piiri ega tähenda müüdi tekkeaga.

lgatahes võib otsustavalt kõrvale heita väite, nagu oleks tegemist indoeurooplastelt saadud laenuga. Ajal, mil maailmamunapõpetus näiteks aaria braahmanitel alles kujunes, oli vastav müüt meil juba kindlasti tuntud. Võib arvata, et meie balti, slaavi ja germaani naabrid pole sellist kujutelm tundnudki ega saa seetõttu olla läänemeresoome "Loomislaulu" inspiraatorid. Kui oletada, et müüt on jõudnud meile Lõuna-Aasiast, jääb seletamatuks, miks ei tunta seda vahetpealse-

tes kultuuripiirkondades. India vastavad müüdid on meile ka sisult õige kauged: nende põhimotiiviks on aegade alguses spontaanselt tekkiv kosmiline muna, millest sünnib demiurg. Läänemeresoome loomislugu seletab eelkõige taevakehade teket, mune on arvukamalt ja need muneb lind. Jumalate sünni leiame vaid volga ja permi variantidest. Nii samuti pole mõtet otsida vahendajaid siiditee rändurite seast, kuna need kontaktid Hiina ja Euroopa vahel algasid alles paar sajandit enne Kristust. Seega on kaugete Aasia paralleelide puhul õigem rääkida vaid nende tüpoloogilisest lähedusest meie pärimusele.

On loomulik, et kui kõne all on aastatuhandete-vanused kultuurinähtused ja -suhetud, on riskantne midagi surmkindlalt väita. Ehk on aga läänemeresoome loomislugu mingi sugulus Vahemere piirkonna traditsiooniga, kus samuti on juttu jumalikust linnust. Uku Masing on osutanud ürgsetele ühismotiividele Euroopa ääremaade folklooris, mis ulatuvad tõenäoliselt indoeurooplaste sissetungile eelnenud aega. (Vt Masing 1985; Napolskihh 1991:33–36.) Ehk kuulub siia ka käsitletud loomislugu.

Marija Gimbutase arheoloogiale tugineval hinnangul kuulub kosmilise muna kujutelm Doonau-äärsete ja Balkani poolsaare vanade põllunduskultuuride mütoloogiasse. Seal elasid tundmatuid paleoeuroopa keeli kõnelenud rahvad, kelle V–III at e. Kr. pärinev keraamika ja pisiplastika näib kajastavat loomislugu jumalannast, kes mao või veelinnu kujul muneb ürgmerre muna ning poolitab selle maaks ja taevaks. (Gimbutas 1974. Tsit. Napolskihh 1991:33–34.) Need kadunud rahvad jätsid oma jälje hilisemate Vahemere-äärsete kultuuride mütoloogiasse.

Ka Eesti ala esimesed asukad pärast jääaega polnud soomeugrilased, vaid mingit väljasumud paleoeuroopa keelt kõnelnud rahvas. Oleme nende kadunud hõimude järeltulijad, kelle sõnavara elab osalt edasi meie tänapäevaseski keeles. Ehk on ka läänemeresoome loomislugu üle võetud siinsetelt põliskasukatelt ja selle juured on meie jaoks täiesti tundmatu Euroopa kultuuris, ammu unustatud kiviaegses mütoloogias. Kui ümberringi pealetulnud rahvad ei pidanud lugu ilmalinnust ja tema imemunadest meelepidamise vääri- liseks, oleme meie pärimust niivõrd tähtsaks

pidanud, et seda on edasi antud läbi aastatuhandete.

"Loomislaulu" sõnum on pärit inimestelt, kel polnud veel aimugi, et kauges tulevikus sünnib Jeesus Kristus või et kunagi räägitakse nende maal cesti keelt, kus on sellised uhked sõnad nagu "religioon", "mütoloogia", "kosmogoonia" või "transsendentaalne meditatsioon". Ei pidanud nad vajalikuks eristada ka objektiivset ja subjektiivset reaalsust, tege likkust ja unenägu. Kuid nemad olid loomisele lähemal ja küllap teadsid maailma päritolu meist paremini. Ehk teadsid nad sedagi, kust tuli ilmalind, kui peale ulgumere ei olnud midagi.

Kirjandust

Ajkhenvald jt 1989 = A. Ajkhenvald, E. Helimski, Vl. Petrukhin, On Earliest Finno-Ugrian Mythologic Beliefs: Comparative and Historical Considerations for Reconstruction. Rmt: Uralic Mythology and Folklore. Ethnologica Uralica I. Budapest, Helsinki, 1989.

Alpers 1970 = A. Alpers, Legends of the South Sea. The World of the Polynesians seen through their Myths and Legends, Poetry and Art. London, 1970.

Bianchi 1987 = U. Bianchi, The Ideal Foundation of Greek Cosmogonical Thought. Rmt: Mythology and Cosmic Order. Studia Fennica 32. Helsinki, 1987.

Delaporte 1987 = L. Delaporte, Phoenician Mythology. Rmt: New Larousse Encyclopedia of Mythology. New York, 1987.

Eisen 1926 = M. J. Eisen, Eesti vana usk. (Eesti mütoloogia IV). Tartu, 1926.

Enc. of Rel. V = The Encyclopedia of Religion. Vol. V. New York, London, 1987.

Erman 1980 = V. G. Erman, Otšerk istorii vediiskoi literaturõ. Moskva, 1980.

Fragmentõ 1989 = Fragmentõ rannih gretšeskkih filosofov. I. Ot epitšeskkih teokosmogonii do vozniknovenija atomistiki. Moskva, 1989.

Gesenius 1915 = W. Gesenius, Hebräisches und Aramäisches Handwörterbuch über das Alte Testament. Leipzig, 1915.

Gimbutas 1974 = M. Gimbutas, The Gods and Goddesses of Old Europe. Berkeley, Los Angeles, 1974.

Grassmann 1873 = H. Grassmann, Wörterbuch zum Rig-Veda. Leipzig, 1873.

Haavio 1952 = M. Haavio, Väinämöinen. Eternal Sage. FFC 144. Porvoo, Helsinki, 1952.

Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens II. Berlin, Leipzig, 1929/1930.

Hiemäe 1981 = Eesti rahvakalender II. Koost. M. Hiemäe. Tallinn, 1981.

Jia Zhi 1987 = Jia Zhi, Kiinan eepokset. Rmt: Kalevala ja maailman eepokset. Kalevalaseuran vuosikirja 65. Helsinki, 1987.

Karmay 1975 = S. G. Karmay, A. General Introduction to the History and Doctrines of Bon. Rmt: Memoirs of the Research Department of the Toyo Bunko No. 33. Tokyo, 1975.

Kemppinen 1960 = I. Kemppinen, Suomalainen mytologia. Helsinki, 1960.

Kuiper 1986 = F. B. J. Kuiper, Trudõ po vediiskoi mifologii. Moskva, 1986.

Kuusi 1956 = Virolais-suomalainen maailmansyntyruno. Rmt: Kalevala-seuran vuosikirja 36. Porvoo, Helsinki, 1956.

Kuusi 1963 = Esisuomalainen runous. Rmt: Suomen kirjallisuus I. Kirjoittamaton kirjallisuus. Keuruu, 1963.

Lang 1913 = A. Lang, Myth, Ritual and Religion. Vol. I. London, New York, Bombay, Calcutta, 1913.

Lauškin 1962 = K. D. Lauškin, Onežskoe svjatilštše. II (Opõt novoi rasšifrovki nekotorõh petroglifov Karelii). Rmt: Skandinaavia kogumik V. Tallinn, 1962.

Loorits 1949 = O. Loorits, Grundzüge des estnischen Volksglaubens I. Lund, 1949.

Luquet 1987 = G. H. Luquet, Oceanic Mythology. Rmt: New Larousse Encyclopedia of Mythology. New York, 1987.

Lönnrot 1990 = E. Lönnrot, Valitut teokset 2. Mehiläinen. Helsinki, 1990.

Masing 1985 = U. Masing, Mõnedest paralleelidest Kaukaasia ja Eesti folklooris. Rmt: Rahvausust kirjapanekuni. Tallinn, 1985.

Mifol sl = Mifologišeski slovar. Moskva, 1991.

Mifõ 1987; 1988 = Mifõ narodov mira I-II. Moskva, 1987; 1988.

Napolskih 1991 = V. V. Napolskih, Drevneiše etapõ proishozdenija narodov uralskoi jazõkovoï semi: dannõje mifologitšeskoi rekonstruktsii (prauralskii kosmogonitšeskii mif) Materialõ k serii "Narodõ Sovetskogo Sojuza". Võp. 5. Narodõ Ural-skoi jazõkovoï semi. Moskva, 1991.

Ogibenin 1968 = B. L. Ogibenin, Struktura mifologitšeskikh tekstov "Rigvedõ" (vediiiskaja kosmogonija). Moskva, 1968.

Paasio 1976 = Synnyt. Toim. M. Paasio. Forssa, 1976.

Paladino 1987 = I. Paladino, Cosmic Order according to an Orphic Theogony: Damascius, *de. princ.* 123 bis (Kern *O. F.* 54). Rmt: Mythology and Cosmic Order. Studia Fennica 32. Helsinki, 1987.

Pentikäinen 1986 = J. Pentikäinen, The Background to the Finnish Creation Myth. Rmt: Traces of the Central Asian Culture in the North. Suomalais-ugrilaisen seuran toimituksia 194. Helsinki, 1986.

Pentikäinen 1989 = J. Y. Pentikäinen, Kalevala Mythology. Bloomington, Indianapolis, 1989.

Puhvel 1988 = J. Puhvel, Comparative Mythology. Baltimore, London, 1988.

Rédei 1986 = K. Rédei, Uralisches etymologisches Wörterbuch 3. Budapest, 1986.

Roth, Böhtlingk = Sanskrit Wörterbuch. V; VII. O. Böhtlingk, R. Roth. St. Petersburg, 1868; 1875.

Savvatejev 1984 = J. A. Sawvatejev, Karrelische Felsbilder. Leipzig, 1984.

SKVR I:1 = Suomen kansan vanhat runot I:1. Vienan läänin runot. Helsinki, 1908.

Tedre 1969 = Eesti rahvalaulud. Antoloogia I:1. Toim. Ü. Tedre. Tallinn, 1969.

Toporov 1967 = V. N. Toporov, K rekonstruktsii mifa o mirovom jaitse (na materiale russkikh skazok). Rmt: Trudõ po znakovõm sistemam 3. Tartu, 1967.

Viaud 1987 = J. Viaud, Egyptian Mythology. Rmt: New Larousse Encyclopedia of Mythology. New York, 1987.

Winternitz 1972 = M. Winternitz, A History of Indian Literature I. New York, 1972.

Yuan Ke 1965 = Juan Ke, Mifõ drevnego Kitaja. Moskva, 1965.

MAIE KALDA

JACOB JOHANN MALM JA MAKAROONILINE LUULE

I

Die oberpalsche Freundschaft

Von J. J. Malm
Zweite Auflage. ¹ Reval, 1870. Verlag von F.
Wassermann. 116 lk./ 1818

Vart', tenkt' ich mal in meine Sinn,
Willst wahren toch heinmal
Su Wreind nach Oberpalen in!
Und ging nu in tas Tall,

Und nehmt tas Wuchs mit lange Wanz
Und pannt tas wor tas Saan¹;
Tann nehmt' ich meine Mütz und Ans
Und wangt' su jagen an;

Und nu katsait turch Tuchk und Tolm²
Ich tuhhat neljad³ wort,
Und wie tas Wind war üks, kaks, kolm⁴
Ich an tas Tell und Ort.

Vart', tenkt ich, willst toch machen Pass
Mit oberpalse Wreind!
Tu willst ihm trehen lange Nas';
Lass sehn, was tas toch meint!

So tenkte ich tenn nu pei mir
Und ging aus Warwad⁵ tann
Wor oberpalse Wreind sein Thür
Und pompste krimmig an.

"Ver ta?" ruft' oberpalse Wreind. -
""Busti mene Turak!""
Ruft' ich und tenkt: Aha! ter meint,
Ich sei ein kross Russack! -

Nu ruft' mein Wreind auf russ mir su:
"To tam? ti mne skasi!" -
""Malzi!"" ruft' ich, ""tebe skasu,
""Ti dolko mne busti!""

Kott weiss woturch tas Wreind es sah,
Ich sei kein russe Mann!
Er ruft': "Was pompst tenn tu Suchna
"Tas Thür so krimmig an!

"Tas Thür ist nicht in Sloss! komm hein
"Tu teiwels-krosse Russ! -
"Tu seinst mir so ein Kerl su sein,
"Tas Paslid⁶ at an Wuss!" -

Wie Arrakas⁷ so prank ich tann
Auf palse Wreind nu su,
Und ruft', ta wix wransches ich kann:
"Kommang wu porse wu?" -

"O mögst tu toch kus kurrad⁸ gehn
"Mit tein wransches Geblarr!
"Man kann ja nicht ein Wort verstehn;
"Tu pist te wahre Narr!"

So prach mein Wreind und nöthigt' mich
Auf Bank su sitzen in;
Tann kriegt' mit krosse Napsklas ich
Ach brächtigt Prostoi wiin!

Und nu ersälten wir alstann
Uns allerlei Gesicht:
Won tas, wie Kassiane-Ann⁹
Won Präutkam Vams gekriegt;

Und won tas Vurst und won tas Keck¹⁰
Was Wreind sein Wrau gemacht,
Und wieviel tas gekriegt at Peck
Won Wein, was tas geslacht;

Und won te Wogeln Arrakad,
Was aus tas Kusoks-Paum¹¹
Ich hunterwegs geschen at,
Man konnt sie sählen kaum;

1 Korrektsem oleks tsiteerida autori eluajal ilmunud 1. trükki (1861), aga siinkirjutaja ei leidnud seda Tallinna teaduslikes raamatukogudes. Võin kinnitada, et 2. trükk ei erine milleski olulisel varaseimast autoriseeritud (1855 kalendrilisa-) redaktsioonist. Küll on mitut moodi trükitud luuletuse pealkirja.

Und won mein Emmis¹², was ich ab,
Wieviel tas Porsad¹³ at,
Und wie mein Wuchs wix lauft in Drab
Und thut nicht werden matt.

So redten wir tenn unter uns
Mehr nurrige Gesicht; -
Ta wragt tas Wreind: "Trinkst tu auch
Puns?"
""Tu Narr, warum tenn nicht?"

1) Schlitten 2) Asche und Staub 3) mit grosser
Schnelligkeit 4) ein, zwei, drei 5) auf den Zehen
6) Bauerschuhe 7) Elster 8) zum Teufel 9) Kat-
zenhofs Anne 10) Blutkuchen 11) Tannenbaum
12) Sau 13) Ferkel.

Edasi läheb "Pölsamaa sõprus" niiviisi, et
majaperemees segabki punši, rüüpad,
mängivad kaarti, peremees võidab kogu aeg.
Külaline märkab, et valemänguga, ja tõstab
häält. Peremees kargab talle kallale, lööb ja
tirib patsipidi uksest välja. Nii uljalt kehkvel,
kui oli külaline siia sõites, nõnda lontis on ta
tagasiteel:

...Tas ast tu arme Jaan
Won oberpalse Wreind!

Jacob Johann Malmi (1796–1862) maka-
roonilise värssloo esimene, 1818 dateeritud
osa levis paar aastakümnet ainult käsikirja-
listes koopiates, ja et tema loojal "näikse ol-
nud üpris vähe autoriedevust",¹ siis ka
anonüümselt. Autoriks arvati üht kui teist
omaaegset literaati. Krahv Mannteuffeli
nime hakkas kerge sulega Dr. Bertram (ko-
danikunimi Georg² Julius v. Schultz) trüki-
mustas levitama³ koguni pärast seda, kui
Malmi oli oma autorsuse avalikustanud.

Malmi oopuse publitseeris esimesena
tema kaasaegne tuntud reisimees ja -kirjanik
Johann Georg Kohl oma korpulentse teose
"Die deutsch-russischen Ostseeprovinzen
oder Natur- und Völkerleben in Kur-, Liv-

und Esthland" II osas (Dresden und Leipzig,
1841, lk 400–403) näitena, missugust saksa
keelt rääkisid sellal Liivimaa saksastunud
eestlased "die verdeutschen Esthen in
Livland". Pealkiri on antud kujul "The Ober-
palse Wreindsaft (Freundschaft)", tekst eri-
neb autoriseeritud trükist vaid pisiasjades.
Autori isiku suhtes oli aga Kohlgi valejälge-
del, mainides, et luuletuse on kirjutanud "ein
Livländer in Dorpat" (tegelik autor oli elupõ-
line tallinlane).

J. J. Malm ise avaldas oma jätkuvalt popu-
laarse töö ja selle värskelt valminud järje
kõigepealt kalendris "Illustrierter Revalscher
Almanach", vastavalt 1855 ja 1858.

"Die oberpahlsche Freundschaft 'i" II osa
on dateeritud 1857 ja algab tagasivaatega I
osa lõpetanud riiele.

Minakangelane kurdab kodus, kui pahasti
teda sõber kohelnud. Naine pragab ja häbis-
tab, krahmab omakorda mehe patsi peosse ja
lõikab selle maha—"taß man te Kuh / An Vanz
nicht wieder packt".

Taß ich werloren meine Sopp
Krämt' ich mich nicht su Tod;
Ein jeder atte klatte Kopp
Und Sopp war nicht mehr Mod! –

ja selles oli kannatajapoolel õigus. Mitte liht-
salt moest läinud, vaid koguni tagurliku vai-
mu sümboliks oli pats saanud baltisaksagi
haritlase meelest juba 19. sajandi alguses.³

Monologiseerija hääldus, artiklite ja muu-
tevormide kasutus ning kõike seda truult pee-
geldav kirjaviis on enam-vähem samad mis
I osas.

Rohkenenud on saksa fraseologismide
(*braun und blau schlagen, klein und groß*
'kõik inimesed', *läßt dir auf der Nase herum-
tanzen* jpm) ja vähenenud cesti sõnade resp

1 Das Baltische Dichterbuch. Herausgegeben von Jeannot Emil Freiherr v. Grotthuß. 2. Auflage. Reval, 1895, lk 431.

2 Vt Dr. Bertram, Baltische Skizzen oder Fünfzig Jahre zurück. Zweites Bändchen. Zweite vermehrte Auflage. Berlin, 1857, lk 127, samuti tema värsivihiku "Erzählungen in Halbdeutschen und in gebundener Rede" eessõnas (selle viimane, 5. tr ilmus 1900). Seda eksoletust on fakti pähe võetud veel praegusajalgi – vt eessõna Dr. Bertrami tõlkevalimikule "Kolm Tartu balli", Tallinn, 1990, lk 6.

3 Dr. Bertram, Kolm Tartu balli, lk 13, 22.

baltisaksa keelde adapteeritud eesti laenude¹ tarvitus (*Toß, Mock, Tilk*). Tuleb ette efektset instrumentatsiooni (*vor Wut fuchsrot*, riimid *Sopp-Kopp, Tod-Mod*), aga ka rohkem amputeeritud sõnu ja muid minnalaskmisi rütmil nimel. Võrreldes I osaga on Malmi "makaron" saksa keele poole nihkunud, olgu selle tingijaks siis muutused autori suhtluskonnas või keelekasutuse laiemal taustal.

II osa peegeldab oma aja sündmusi ja ühiskondlikku teadvustki konkreetsemalt kui I. Minaisik on vahepeal Tallinna kolinud, "in Aus in Katzenwanz", sealt Krimmi sõja ajal pagejate lainega tagasi sisemaale tulnud ja kohtub nüüd uuesti oma kunagise põltsamaalase viha- ning sõbramehega. Linnaelu on teda palju peenemaks teinud: punši asemel tahab grokki, kiidab oma keelteoskust (prantsuse, inglise), haritust ja silmaringi. Miks sõda algas, selle on talle selgeks teinud üks Kassisaba trahteri tüvikulastaja, väga tark mees ("So precht' er wie hein Puch!"):

""Siehst tu; ter Turk nehmt' von te Ruß

""Te Kirchenlüssel weg,

""Und at gegeben an Wranzus;

""Nu ging tas Fried' hum Eck!

Kui t e m a l t keegi nõu küsiks, ütleks ta kohe türklasele: "Mach noch hein Lüssel su!" Põltsamaalane pilkab ja narrib, tema on teelikult neist kahest arukam ning haritum, loeb Tallinna kodaniku sõjareportaažegi. "In hestnisch Prach ist tas! / Tas lest ja Pauer ploß," põlastab linnamees. Lahkarvamused on võtmas põhimõttelist ilmet. Vastastikust lugupidamatust pigem toonitatakse kui varjatakse. Ometi, ei mingit teisele kallalekargamist enam, ei kaardimängugi. Ja väljenduskultuur: tallinlasele teeb küll peavalu, et "halte Krobian" ei pea midagi tema peenemast asjatundmisest,

Toch weil ich mich penehme wein,
Senirt er hetwas sich;
Nicht so wie sonst Hochs, Hesel, Swein, –
Answurst nur ruft er mich. –

Peab aina kiitma autorit, et ta ei sega vahele nende kahe eduka eesti mehe vaidlustele, vaid on taandunud märkamatu ja väga tähelepaneliku kuulaja ossa.

"Die oberpahlische Freundschaft'i" edukäik jätkus sajandi teisel poolel. Eri väljaanne tehti sellest kõigepealt Tallinna kubermanguvalitsuse trükikojas 1861. aastal. 2. – 8. trükk on kirjastatud 1870 – 1905 Ferdinand Wassermanni firmamärgi all samuti Tallinnas. Täielikult toob "Põltsamaa sõpruse" ära suur ning luksuslik baltisaksa luule antoloogia "Das Baltische Dichterbuch", millest ilmus järjest kaks trükki (Reval, 1894, 1895). Selle koostaja ning saatematerjalide kirjutaja J. E. vabahärra von Grotthuß ei ole kokku hoidnud häid sõnu J. J. Malmi luuleande kiituseks ja tema teose erakordse populaarsuse põhjendamisel. Veel üks (teistsugune) redaktsioon ilmus 1881 Leipzigis, varustatud väljaandja Paul Theodor Falcki pika "lingvistilis-kirjanudusloolise sissejuhatusega".

Ajavahemik luuletuse kirjutamisest kuni viimase trükini on seega 87 aastat – üsna võrreldav makaroonilise luule ca saja-aastase põhistsükliga selle emamaal Itaalias (algus 1490ndail); Saksamaal algas see veidi hiljem, kuid püsis viljeldavana koguni kaks sajandit. Aga enne kaugema tausta juurde minekut veidi perekonnaloolist J. J. Malmist.

Tallinna tolliametnikul, "Die oberpahlische Freundschaft'i" autoril Jacob Johann Malmil oli poeg Carl (Karl) Eduard Malm (1837-1901), kellest sai Rapla pastor, tunnustatud koolikirjanik ja eesti esimene professionaalsel tasemel luuletõlkija. C. E. Malm kasutas eesti keelt vabalt ja täielikult, nagu oleks ta seda osanud lapsest peale. Rapla rahvas pidaski teda eestlaseks – suurest austusest ja ekslikult nime tõttu. Villem Reiman aga kinnitab mingi tema käes olnud dokumendi alusel C. E. Malmi rootsi päritolu; lisada võib siinkohal, et tema poeg Karl Malm oli Vormsis rootsi koguduse pastor. V. Reiman teeb samas kirjutises n-õ paikapaneva korrigeeriva ka C. E. Malmi eesti keele õppimise ja isakodu keelekeskkonna kohta:

1 Vt J a a n U n d u s k, Saksa-eesti kirjandussuhete tüpoloogია. "Keel ja Kirjandus" 1992, nr 10, lk 586 jj-d.

criti viimane on siinse teema seisukohast huvipakkuv: "...tähendand veel, et sellesama hallika järele Karl /Eduard/ Malm noorespõlves ainult puudulikult Eesti keelt tundnud, sest et vanemate majas enamasti Vene ehk Saksa (?) teenijaid peetud. "Saksa" tähendab siin visticisti Tallinna "Eesti" teenijaid tüdrukuid, kes pisut Saksa keelt purssisivad. /---/ Alles ülikooli pääl hakanud Malm hoolega Eesti keelt õppima ja uurima. Sinna juhatanud teda tema loomulikud anded ja hoogu andnud kohuse tundmus, et ta selles keeles kord oma ametit peab." ¹

Mis allikas Reimanil kasutada oli, seda ta ei ütle, ja siinkirjutajal on see leidmata jäänud. Otsingud Tallinna ja Rapla kirikuraamatuis ning baltisaksa teatmeteostes ei toonud päevavalgele midagi kinnitavat ega välistavat rootsi või eesti substraadi olemasolust Malmide peres. Ilmnesid aga veidrad segadused "Die oberpahlische Freundschafti" autori sünniaastaga. Neid on kolm—1795, 1796 ja 1798 —, kusjuures mitte ükski pole üles kirjutatud sünkroonselt. Puudub ka täiskindlus selles, kes oli ta ema. Isa suhtes ei peaks kahtlusi olema: Jacob Johann Malm vanem (? — 1809) oli tolliametnik Tallinnas nagu tema samanimeline luule- ja kunstiaandeline poegki.

Isa Jacob Johann abiellus 1782 Anna Maria Lillieniga, nõunik Büssingi kauaaegse truue virtinaga, kelle kadunud isa Thomas Heinrich Lillien oli olnud 'Amtmann' ('opmann'? — M.K.). Nõnda kinnitab Niguliste abielumeetrika. ² Anna Maria Malm, neiu-na Lillien, suri 1794, maeti 27. augustil. ³ Kolm aastat hiljem laulatati Olevistes J. J. Malm vanem ja Anna Maria Normann, tema-

gi õndsas 'Amtmanni' seaduslik tütar. ⁴ Jacob Johann noorem ehk "Põltsamaa sõpruse" autor pidi sellal olema 1 aasta 7 kuu vanune või, vähem tõenäostel andmetel, 7kuine, aga tema sünni fakti Oleviste meetrikad ega registrid kätte ei andnud. Samal ajal on seal kirjas tema isa ja Anna Maria Normanni laulatuse kuupäev 2. august 1797, nende abielust 28. septembril 1797 sündinud tütar Anna Maria, kaksikute laste Johann Friedrichi ja Caroline Amalie lühikese elu daatumid — 8. aprillist 20. maini 1800 — ja isa Jacob Johanni surma kuupäev 31. mai 1809. ⁵ Varaseim leitud dokumentaalne kirje Jacob Johann noorema kohta on revisjoninimistus 14. märtsist 1816, Tallinna sadama ametnike loetelus: J. J. Malm, Besucher, vanus 19 aastat, vallaline. ⁶ St sünniaasta peaks olema 1796 või 1797. 26. dets 1796 annabki Niguliste personaalraamatu sissekanne 1830ndaist aastaist-sinna kogudusse näikse Malm üle läinud abiellumisel; leeris käis ta veel Olevistes. ⁷ Täpselt aasta võrra ettepoole, 26. detsembrile 1795, on ta sünniaeg lükatud aga Niguliste surnameetrikas ⁸, ja selle kuupäeva andis poeg Carl Eduard hiljem oma isa biograafiale P. Th. Falckile, kelle kirjutisest ⁹ võttis selle üle Grotthuß ja mida on aktsepteeritud ka A. Vinkel ¹⁰. Igatahes kui pidada J. J. Malm juniori emaks ta isa teist abikaasat Anna Maria Normanni, siis paigutub detsember 1795 reaalselt nende järglaste kronoloogiasse. Hradetzky teatmeteoses trükitud 26. dets 1798 ¹¹ ei taha hoopiski sobida J. J. Malmi hilisemate elufaktidega, nt pidanuks ta sel juhul 11aastaselt leeri ja 14aastaselt tolliametisse tööle minema. Jääb teha ümberarvestus vanast kalendrist uude: vkj 26. detsember

1 W. R., Karl Ed. Malmi rahvus. "Postimees" 11. II 1902, nr 35.

2 Tallinna Linnaarhiiv, f 31, nim 2, sü 11, l 110.

3 TLA, f 236, nim 1, arh 3, lk 2188.

4 TLA, f 236, nim 1, toimik 19.

5 EAA, f 4378, nim 1, sü 7, lk 586.

6 TLA, f 168, nim 1, arh 433.

7 TLA, f 31, nim 1, toimik 48, lk 175.

8 EV Perekonnaseisuamet, arh 3527, kanne 33.

9 Die Oberpahlische Freundschaft. Ein Gedicht in deutsch-estnischer Mundart von Jacob Johann Malm. Mit einer linguistisch- und literar-historischen Einleitung zum ersten Male herausgegeben von Paul Theodor Falck. Leipzig, 1881, lk 26.

10 "Keel ja Kirjandus" 1975, nr 5, lk 302.

11 H. Hradetzky, Schüler-Verzeichnis des Revalschen Gouvernements-Gymnasiums 1805 — 1890. Reval, 1931, lk 27.

1795 = ukj 6. jaanuar ehk kolmekuningapäev
1796 = kõige tõenäosem J. J. Malm noorema
ilmaletuleku päev.

Nii paksu ürikute tolmusse, kui on mattunud selle tähelepanuväärse isiksuse teekonna lähe, nõndasama sirgelt ja sündmusvaeselt näib sujunud ta väline elulugu edaspidi. Tallinlane sünnist surmani, õppis ta kreiskoolis, 1811–1813 kubermangugümnaasiumis, lahkus sekundast, et asuda tööle tolliametis. Seal hoolas ja võimekas, tõsis ameti- ning tiitli-redelil mõnda korda. Samas, kui uskuda Falcki, olnud ta väga vaikne, nõnda et ainult vähesed sõbrad tundnud ta huumorivaimu ja teravat tähelepanu. Tema tehtud portreed (akvarellis, tuši, kriidi ja pliiatsiga) olnud väga karakterseid ning koomilised ja sõbrad hoidnud neid kui reliikviaid.¹

J. J. Malmi äi, tolliametnik Johann Mattias Lützens (1768–1842) oli Hamburgist 1788 Tallinna ümber asunud; Malmi noor abikaasa Minna Lützens (1812–1865) ei pärinenud seega mitte baltisaksa perekonnast.² Nad abiellusid 10. veebruaril 1833. Poeg Carl Eduard sündis 10. (ukj 22.) veebruaril 1837, ristiti 14. märtsil, vaderid olid "Hr. Ältester C. Fr. Mewes, Colleg.-Rath u. Ritter v. Koch ja Mad/ame/ Bienert".³ C. E. Malm õppis nagu isagi Tallinna kubermangugümnaasiumis, edasi Tartu ülikoolis, mille lõpetas 23. jaanuaril 1862 teoloogiakandidaadi astmega, olles omandanud ühtlasi usuõpetuse ning kreeka ja heebrea keele ülemkooliõpetaja kutse ja sooritanud ka vene keele eksami.⁴ Sama, 1862. aasta 11. (ukj 23.) mail suri isa Jacob Johann Malm, kellest oli selleks ajaks saanud "Titularrath u. Ritter, Berechner beim hies. Zollamte", neurasteenia tagajärjel 'an Nervenschwäche' ja maeti 15. mail Niguliste kiriku juurde.⁵ Teda kujutav väike puulõikeportree, mis on publitsceritud Grotthuüsi antoloogias (lk 143) ja "Die oberpahlsche Freundschaft'i" viimastes trükkides, näitab

tugeva näoplaani ja krässus Puškini-soenguga meesterahvast–Puškini kaasaegne ta ju oligi.

Edasi lähemalt Malmi luuletuse retseptisioonist.

J. G. Kohli juba mainitud teose peatükis "Die deutsche Mundart in Kur-, Liv- und Esthland"⁶ on kirjeldatud eestlaste saksa keele häälduse erinevusi sakslaste omast nagu $f > w$, $sch > s$, sõnaalgulised $d > t$, $b > p$, h ärakadumine ja vokaaliga algavaile sõnadele lisamine, s ja sch kadumine konsonantühendi algusest (nt $spr > pr$, $schw > w$) jne – kõike sellist, mida "Die oberpahlsche Freundschaft'i" lugeja saab ka ise kontrollida ja tuletada. Malmi luuletuse pealkirja kommenteerib Kohl joone all: Oberpahlen on Tartu lähedal asuv väga tuntud mõisakoht 'Gutsherrschaft'.

Miks just Pö l t s a m a a sõprus, võikski nüüd kohe küsida. Osutada saaks alevi majanduslikule ja kultuurilisele väljapaistvusele kogu Põhja-Liivimaal 18. sajandi teisel poolel kulminatsiooniga 1760ndail–J. Peegli sõnutsi Pö l t s a m a a "lühikesele hiilgeajale", mil lossiomaniku W. J. v. Lauw' rajatud manufaktuuritööstus koondas sinna meistreid ja muud arenenumat rahvast, mil asutati haigla ja apteek, samuti trükikoda, kus energiline dr. P. E. Wilde andis pastor A. W. Hupeli tõlki-jaabiga välja esimest eestikeelset (tervishoiulist) ajakirja, mil lossis ja kirikus korraldati süvamuusika kontserpte ning asjaarmastajad proovisid teatrit teha.⁷ Paikkonna majanduslikku edukäiku jätkas 1790ndaist aastaist Rõika-Meleski peegli- ja klaasivabrik, mis oli 19. sajandi algul koguni Eesti suurim, ka ekspordiks tootev käitis. Iseasi muidugi, kui palju seesugune Pö l t s a m a a maine J. J. Malmini ulatus. Tema kaasaeglase "Die oberpahlsche Freundschaft'ist" korduvalt kirjutatud ja segakeelset värssi ka ise viljel-

1 P. T h. F a l c k, op cit, lk 26.

2 EAA, f 1864, nim A1, sü V:1, lk 127; TLA, f 31, nim 1, toimik 48, lk 152; EVP, arh 2810, lk 20.

3 EVP, arh 3524, kanne 13.

4 EAA, f 402, nim 2, sü 15797, 115.

5 EVP, arh 3527, kanne 33.

6 J. G. K o h l i, Die deutsch-russischen Ostseeprovinzen oder Natur- und Völkerleben in Kur-, Liv- und Esthland. Zweiter Theil. Dresden und Leipzig, 1841, lk 367 – 403.

7 J. P e e g e l, Saatesõnu.–Lühike õppetuse... Tallinn, 1976, lk I – II.

nud Dr. Bertrami Põltsamaa-"nägemus" sihhib pigemini väikekodanlikule vaikelule: see olevat lahtine (kindlustamata) alev või õigemini väike grupp kodanike majakesi, mis on kogunenud ümber lossi nagu tibud ümber kanaema või varblased ümber hobuse. Põltsamaa täpse asukoha suhtes polevat temal isiklikult õnnestunud täit selgust saada, kindel olevat vaid, et Liivimaal, Kohanimi Oberpahlen aga—"millisele omamaalasele ei tooks see otsekohe meelde "Die oberpahlische Freundschaft'i", seda eht-liivimaist võrset 'Gewächs', mida igaüks peaaegu peast teab ja milles oma petisest sõbrale külla tulnud pooltsiviliseeritud eestlase kuju taga varjub satiir kellegi härra v. W., krahv Babryeski Põltsamaa mõisa valitseja või rentniku aadressil. "See on mees," jätkab Bertram, "der sich durch allerlei Geschicklichkeiten ein großes Vermögen erwarb und der Stammvater einer adligen geachteten Familie wurde!"¹ Samas lk127–133 avaldas Bertram ära "Die oberpahlische Freundschaft'i" I osa, eestipärast diktsiooni paksult toonitavas kirjaviisis ja rohketes sõna- ning hääldussetustega.

Dr. Bertrami mõtelend ei katke selle ainsama prototüübi juures. "Eine Menge von jetzt vollkommen germanisirten Familien stammt von aborigenen Ehsten und Letten ab, und ihre Großväter vielleicht waren solche Leute, von welchen es in der Oberpahlen Freundschaft heißt:

Tu Beinst mich so taß Kerl Bu Bein,
Was Passeln att an Wuhß,

kirjutas ta nagu tiivustuseks *Halbdeutsch*'idele, tema vaimukas võrdluses nahkhiiretaoliste olevustele, keda ei tunnista omaks ei hiired ega linnud, s.o ei eestlased ega sakslased.

"Need inimesed tunnevad nimelt juba oma rahva alaväärsust, ja igatsus õilsamate suhete järele on nende tegevuse juhtimpulss."²

Tagasi tulles Malmi juurde: tema andis oma kangelasele dr. Bertrami oletatud prototüübist märksa tagasihoidlikuma karjääri (maja Kassisabas). Aadlitiitli sihtimisest pole poolt sõna, küll aga teeb see kangelane kõik, mida oskab, et välja anda haritud inimese mõdotu. Nii võib olla tegemist esimese eurooplaseks rühkiva eestlasega kirjanduspeegliis. Küsimus sellest, kellele (peale J. J. Malmi) või millele võlgnes toponüüm *Oberpahlen* oma teise hülgeaja, luuledimensioonis, jääb siinkohal vastuseta.

Dr. Bertram oli niisiis teine populaarsem segakeeles värsistaja: tema tsükkel "Erzählungen im Halbdeutschen und in gebundener Rede. Hallerlei nurrige Sichten und soterkleichen", ilmunud algselt kalendrilis ("Neuer Dorpater Kalender für 1869"), jõudis 1900. aastal 5. trükini. Selle tsükli saatesõnas on Bertram *Halbdeutsch*'i suhtes õhetavalt entusiastlik: "Poolsaksa keel on tänini põlatud laps, bastard. Mina aga tahaksin seda last tervitada: ära häbene, rüägi nagu oskad ja pead. Ja kes teab, milline tulevik ootab seda last? Kui kord kaovad vanemate keeled, võib-olla tõuseb siis see dialekt valitsema Läänemereproovintides. Oma s e l l e s, praeguses vormis oleks see halb! Aga ta on arenguvõimeline, tal on tulevikku."³ Samas vastandab Bertram oma taotlusi "Die oberpahlische Freundschaft'i" autori omadele (kelleks ta ekslikult pidas Mannteuffelit). Kui selle eesmärgiks olevat kirjeldada kadakasaksa ja demonstreerida selle keelt koomilises valguses, siis tema, Bertram, esitavat *Halbdeutsch*'i kui midagi looduslikku 'als etwas naturwüchsiges'. "Sprachcorrupierung und Mangel an Schulbildung lächerlich zu finden"⁴ olevat liiga odav lõbu, pörutab ta lõpuks, millest peab järeldama, et Bertrami lahedas loomuses peitus siiski ka loojakadedust.

Dr. Schultz-Bertrami kirjasõber Võrust dr. Kreutzwald reageeris tema *Halbdeutsch*'i harrastusele kohe pärast mainitud kalendrilisa lugemist ennustusega, et "tõesti haritud

1 Dr. Bertram, Baltische Skizzen oder Fünzig Jahre zurück. Zweites Bändchen. Zweite vermehrte Auflage. Berlin, 1857, lk 126–127.

2 Dr. Bertram, Baltische Skizzen. Erstes Bändchen. Fünzig Jahre zurück. Dorpat – St. Petersburg, 1853, lk 17.

3 Dr. Bertram's Gesammelte Schriften. 1. Band. Dorpat, 1875, lk 146.

4 Sealsamas, lk 145.

inimesed pööravad Sulle küll selja, kui Sa selles laadis edasi tahad lõõritada". Ka põhjendab ta samas 13. detsembri 1868 kirjas oma veendumust, miks Halbdeutsch mitte iialgi raamatukeeleks ei saa: "See, kes aja jooksul on õppinud ennast eestlaseks pidama, räägib tulevikus oma emakeelt, kuna teine nii kaua oma segakeelt pursib, kuni ta võõra keele selgeks on õppinud." ¹ Veel aasta hiljem pilkab ta "dr. Bertrami "Läänemereprovintside tulevikukeelt"" kirjas akadeemik Schiefnerilegi. ² Malmi luuletuse kohta leidub Lauluisa kirjapärandis ainult väike humoorikas viibe: kord Tallinnas läbisõidul olles püüdnud ta sisse pääseda sugulase majja Niguliste tänavas, ent "kuskil ei kübetki valgust, niisama vähe võis elavat hinge leida; kätega kobades leian siin ja seal mõne ukse, kuid ei ühtki kellanööri, ma põrutan vihasele nagu "oberpahlsche Freund"!—lootuses selle põrgulärmiga ometi kedagi äratada". ³

P. Th. Falck, kes pühendas J. J. Malmile terve väikese raamatu (vt viide 14), järgib poolsaksa keele ja seda rääkiva rahvakihi suhtes täielikult dr. Bertrami kontseptsiooni. Ta on "Kreuzungi" tempo suhtes tegelikult optimistlikumgi, eriti mis puutub käsitöölis seisuse "kiiduväärt pürgimust end Balti ühiskonna eliiti üles töötada". ⁴ Et see paljas baltisaksa literaadi soovunelm ei olnud, kinnitab kas või A. Kitzbergi "Veli Henu" (esmailmunud 1901) peenema rahva makarooniline dialoog, kus aga erinevalt Malmist on osa saksa sõnu viidud eesti muutmisüsteemi (*à la* "kui herrad rauchivad, siis Mückid ei stechi" ⁵). Kultuuriloole tegi Falck teene J. J. Malmi elulooandmete hankimisega C. E. Malmilt ning "Põltsamaa sõpruse" uue autoripoolse, 1861. aastast pärineva redaktsiooni äratrükkimisega. Kirjutusviisi on siin n-ö fonetiline—ceestipärasalt hääldust üritatakse edasi anda viimse finessini. Kogu tekst on liigendatud vahepealkirjadega ja varustatud väljaandja-poolse reaalse tõlkega. Sinna- paika, Falcki raamatusse, see redaktsioon aga

jäigi. Kordustrukid tulid ka edaspidi ikka algsele vastupandamatult populaarsel kujul.

J. J. Malmi ja tema luuletööd tutvustav krestomaatne tekst on ülalpool korduvalt mainitud J. E. vabahärra v. Grotthuüi sulest. ⁶ Antoloogiast võeti see üle, koguni samas trükipildis, "Die oberpahlsche Freundschaft" i viimastesse trükkidesse. Grotthuüi väljendus on elegantne, valitud ja pidulikku komplimentsusse kalduv; Malmi puhul annab ta ka oma tõlgendavale mõttele vabajooksu. Nõnda võib seda kirjutist nimetada väikeseks esseeks.

Grotthuü, asetanud luuletuse keele *Halbdeutsch* i taustale, kuid ilma Bertrami-Falcki tulevikuvisionita, keskendub Malmi personaazidele kui kahele e e s t l a s e l e , ja see on üpris rahvuskriitiline vaatlus. Luuletuse erakordne populaarsus ja tugev mõju põhineb sisu tüüpilisusel—loomu truult kirjeldatud eesti poolsakslase karakteril, nagu seda jutustajaisik endast kogu elutäiuses kujutab, alustab Grotthuü. Konkreetsemalt, ta on "omapärane segu süütust heatahtlikkusest, ennasttäis-olekust, rumalkavalusest, kergeusklikkusest, ausameelsusest ja vastupandamatust alkoholilembusest". Eriti karakterseks peab tõlgendaja selle olevuse sügavat põlgust oma juurte vastu ja ebaõnnestunud püüdu etendada haritud inimest. Niisugusena on ta välja teeninud Grotthuüi suhtelise sümpaatiat. Seevastu suhtumine "põltsamaalasse" on erapoolik, alates valikulisest karakteristikast: "kalduvus mefistofelilikuks sarkasmiks ja eesti rahvuslikule karakterile hoopiski mitte võõras õelus "Tücke" taandatakse valemile "ihn schuf aus gröber'm Stoffe die Natur".

Jättes lähemalt arutlemata rahvus- ja seissuhete nihked sajandivahetusel Läänemere provintsidest kui selle erapoolikuse võimaliku ajaloolise tagamaa: on üldine ja tavaline kriitika komme näha ning rõhutada seda, mida tahetakse näha. Lausa vale ei ole ükski tõlgendus, samas ka mitte midagi ena-

- 1 Fr. R. Kreutzwaldi kirjavahetus IV. Tallinn, 1959, lk 199.
- 2 Fr. R. Kreutzwaldi kirjavahetus III. Tallinn, 1953, lk 447.
- 3 Sealsamas, lk 469.
- 4 P. Th. Falck, op cit, lk 6.
- 5 A. Kitzberg, Külajutud III. 1915, lk 41.
- 6 Das Baltische Dichterbuch, lk 431—432.

mat kui ük s võimalus. Malmi teose teeb neist, tõlgendustest, vastupidavamaks kõrge objektiveerituse aste (pluss sugestiivne nägelikkus).

Luuletuse koomika ütleb Grotthuß olevat küll jämeda, aga see-cest jõulise, ürgse ning seda tugevamini toimiva, mida sundimatu- malt ta liigub kirjeldatava tüübi arusaamade ja huvide ringis. Kui uskuda käibetõde, et saksa rahvuslik karakter ei hiilgavat huumori ega üldse koomika poolest, siis annaks "Die oberpahlsche Freundschaft'i" püsivat menu (balti)saksa seltskonnas põhjendada ka tema sellekohase haruldusega.

Arthur Behrsing ei kasuta oma kirjandus- loos "eestimaalase" J. J. Malmi puhul enam *Halbdeutsch*'i mõistet—oli ju ka nähtus ise minevikuks saanud —, vaid mainib lühidalt tema humoristliku, *estoniseeritud saksa keeles* 'in estonisiertem Deutsch' kirjutatud luuletuse populaarsust "kõigis kol- mes provintsis".¹ Siit ei ole enam palju maad

"Die oberpahlsche Freundschaft'i" määratle- miseni *makaroonilise* luuletusena. Ometi tähendaks see samm üleminekut ling- vistika mõistevarealt poetika omale ja vajab niisiis ajaloolis-teoreetilist argumenteerimist laiema alusel. Vajab kindlasti ka sellel J. Unduski osutatud põhjusel, et vähemalt osa *Halbdeutsch*-luulet ei tarvitse olla midagi muud kui "lihtsalt" baltisaksakeelne.² Arvan siiski, et nii oli/on see puht-historistlikult, ühes kindla- ja kitsapiirilises keelelises aegruumis, kuna mingilt teisel- vaate- punktilt, olgu eesti keele või "päris"-saksa keele omalt (millelt ongi tehtud joonealused eesti sõnade seletused kõigis Malmi luuletuse trükkides ja redaktsioonides), eriti kui mõle- male lisaks ei tunta baltisaksa keelt, või ka teisel ajalisel, nt tänapäeva taustal tekib või tõuseb esiplaanile makarooniline efekt.

(Järgneb)

¹ A. Behrsing, Grundriß einer Geschichte der baltischen Dichtung. Leipzig, 1928, lk 55, 84.

² J. Undusk, *op. cit.*, lk 589.

HEINO ARUMÄE

75 AASTAT JÜRI VILMSI JA TEMA KAASLASTE TRAAGILISEST HUKKUMISEST

Äsja jõudis lugejateni Jaan Krossi järjekord- ne teos "Tabamatus. Jüri Vilmsi romaan", mille peategelasteks on taas ajaloolised isi- kud. Nimelt tõuseb romaanis nimikangelase kõrval minategelasena esile veel üks mees, kelle prototüübiks on kunagine Tartu Ülikoo- li juuraõppejõud Aleksander Looring. Viima- ne uuris 1930. aastatel tõepoolest Jüri Vilmsi elu ja tööd, aga ka tema traagilise hukkumise lugu. A. Looringu tegevus 1940.—41. aastal andis põhjust süüdistusteks kommunistliku

režiimi toetamises ja 1942. aasta aprillis lasti ta maha.

Nagu ikka, on kirjanik ka seekord lausa imetusväärse põhjalikkusega süvenenud ro- maanis käsiteldavasse perioodi ja problee- mistikku. Ta suudab tabavalt iseloomustada ka arvukaid ehtsate nimede all esinevaid kõr- valtegelasi.

Kuna käesoleva aasta 13. aprillil täitub 75 aastat Jüri Vilmsi ja tema kolme kaaslase hukkumisest, siis on põhjust publitseerida

Jüri Vilmsi rollist Eesti poliitikas vt: H. Walter, Jüri Vilms — Eesti iseseisvuse "grand young man". "Looming" 1988, nr 10, lk 1405 — 1415.

mõningaid arhiiviürikuid, mida ka J. Kross oma romaanis on kasutanud.

Kõigepealt aga veidi kommentaare.

Meenutagem, et aastavahetuseks 1917–1918 jõudsid kõik rahvuslikult meelestatud poliitilised parteid veendumusele Eesti riikliku iseseisvuse väljakuulutamise vajalikkuses. Eesti olukorra ja rahva taotluste selgitamiseks välismaailmale saadeti piiri taha spetsiaalne Eesti välisdelegatsioon.

Pärast seda, kui Saksa väed olid kogu Eesti territooriumi okupeerinud ja lõplikult selgus, et okupatsioonivõimud ei taha Eesti iseseisvusest kuulda, otsustati välismaale saata ka Ajutise Valitsuse peaministri asetäitja ja kohtuminister Jüri Vilms ning raha- ja riigivaranuduste minister Juhan Kukk. Neile mõlemale anti ajutise valitsuse peaministri ja välisministri allkirjaga prantsuskeelsed volitused lahkoonilise tekstiga, et kõnesolevad isikud "on nimetatud valitsuse esindajaks välismaal". Volitused olid dateeritud 1918. a 3. märtsiga.

Mõningate asjaolude tõttu ei läinud J. Kukk J. Vilmsiga kaasa, vaid siirdus veidi hiljem Venemaale.

Ametlikult oli J. Vilmsi ülesandeks Eesti välisdelegatsiooni töö korraldamine, s.o suhete arendamine välisriikidega nii, et Eesti Vabariik esimesel võimalusel muutuks tegelelikkuseks. Lisaks sai J. Vilms kaasa vägagi kaugeleulatuvad volitused – kuni uue Eesti ajutise valitsuse moodustamiseni välismaal, kui selleks peaks vajadus tekkima.

25. märtsil sõitis J. Vilms Tallinnast Käsmusse kapten Tiedemanni juurde. Töötati välja teekonna kava: sõita hobuse ja reega Vaindloo (Stenskäri) ja Kõrgessaare kaudu Kotkasse. Reisikaaslasteks olid Arnold Jürgens, Johannes Peistik ja Aleksei Rünk.

A. Jürgens oli sündinud 3. oktoobril 1892 Rakkes külakoolmeistri pojana. Pärast Riia polütehnikumi lõpetamist kaubanduse erialal töötas ühes Tallinna pangas, paistis silma ühiskonnategelasena mitmes organisatsioonis ja 1917. aastal Eesti rahvusväeosade organiseerimisel.

J. Peistik oli sündinud 19. mail 1894. aastal Tallinnas käsitöölise pojana, kaotas aastaseks isa. Ta töötas aastaid Maieri keemiafabrikus, 1918. aastal aga Tallinna toiduskomitees. Ka J. Peistik oli aktiivne kaasalõoja

rahvuslikes üritustes, eriti spordiseltsis "Kalev".

Teejuhina läks kaasa Viru randlane Aleksei Rünk, tookord 33 aastat vana, kes eluski poliitikaga polnud tegelema.

27. märtsil asusid mehed teele ja samast päevast kadusid neist kauaks ajaks igasugused jäljed.

Eesti Vabariigis asuti esimesel võimalusel J. Vilmsi ja tema kaaslaste salapärase kadumise lugu uurima. Sellega tegelesid politsei-võimud, hiljem asutati spetsiaalne komisjon eesotsas Asutava Kogu liikme T. Kalbusega. Esialgu arenesid otsingud visalt. Näiteks 24. veebruaril 1919 kirjutati ajakirjanduses pikemalt J. Vilmsi missioonist, kuid tema viimaste elupäevade osas tuli piirduda vaid oletustega.

Aegapidi siiski ühte-teist selgus. Nii saadi teada, et Vaindloo tuletorni vaht oli ühel hommikul näinud mõnda meest rege lükkamas. (Teeliste hobune oli jääpraos jala murdunud ja tuli maha jätta. Vaindloole polnud võimalik minna suurte jääpragude tõttu.) Järgnevalt saadi teada, et J. Vilmsi koos kaaslastega oli nähtud Suursaarel, kus aga nende jäljed taas kadusid. Oletati juba, et mehed langesid röövkallaletungi ohvriks.

Alles 1920. aasta teisel poolel selgus tõde. 10.–11. detsembril 1920 avati u 5 km kaugusel Helsingist Huopalahtis metsaserval ühis-haud, kuhu oli maetud 32 laipa. Haa põhjas lebasid eestlaste surnukehad.

15. detsembril toimetas sõjalaev "Lennuk" märtrite maised jäänused Tallinna ning järgmisel päeval toimus Estonia kontserdisaalis pidulik matusetalitus. J. Vilmsi macti Pelistverre, A. Jürgens Simunasse, J. Peistik ja A. Rünk Tallinna.

Küsimustele, kuidas õieti J. Vilms ja tema kaaslased hukkusid ning kes ja kuidas kõnesoleva saladuse lahendas, ei antud omal ajal rahuldavat vastust. Siin-seal viidati, et kõigi faktide esitamiseks ja nimede nimetamiseks pole veel saanud õige aeg. Nüüd, kus kõnesolevast sündmusest on möödunud kolmveerand sajandit, ei tohiks ka mõningate nimede mainimiseks takistusi olla.

Arhiividokumendid kinnitavad, et oluline osa Eesti iseseisvuse märtrite traagilise surmaga seotud asjaolude selgitamisel kuulus mehele nimega Peter Matz. Too mõneti sala-

pärane härra Matz (Mats?), kes oma nime kirjutas tavaliselt Peter, kuid mõnikord ka Pecter ning ise nimetas end agronoomiks ja leitnandiks, oli sündinud 13. novembril 1888 Võrumaal Põlva kandis. Ta lõpetas kohaliku kihelkonnakooli, mõni aeg hiljem Venemaal üheaastase põllutöökooli ja seejärel õppis kahes samaeriala koolis Soomes. 1917. aasta kevadel võeti P. Matz sõjaväkke ja ta teenis Viiburis 42. korpuse intendantuuris. 1917. aasta sügise segastel aegadel põgenes Eestisse ja järgneva aasta kevadel siirdus taas Soome. Tema enda andmetel olevat ta mõnda aega võidelnud Soome sõjaväes punaste vastu, saanud leitnandiks ja seejärel töötanud abivalitsejana Hista mõisas Helsingi lähedal.

1918. aasta lõpul osales ta Eestisse vabatahtlike väeosade saatmise kampaanias ja järgneva aasta jaanuaris sai teenistuskoha intendandi abiliseks Soome abivägede staapi. Peagi võeti ta tööle Eesti Sõjaministeeriumi süsteemi, teenis varustusvalitsuse esindajana Soome abivägede staabis ning oli ühtlasi Ekströmi väeosa majandusülemaks.

Kui Soome vabatahtlike väeosad Eestist lahkusid, esitas P. Matz 1919. aasta mais Eesti Välisministeeriumile avalduse ametikoha saamiseks "kuhugile Soomemaal" kas kaubanduslikuks esindajaks või mõnele muule ametikohale. Kõnesolevale avaldusele kirjutas tookordne välisministri abi J. Tõnisson resolutsiooni: "Eesti saatkonnale ja konsulaadile Soomes küsimine ette panna, kas neil Soome keele oskajat etc võimalik on ära kasutada."

Juuni algul esitas P. Matz välisministrile uue avalduse konkreetse sooviga, et ta nimetataks Viiburisse Eesti konsuli ametikohale. Avalduses oli rõhutatud, et ta tunneb hästi Soome maad ja rahvast, et ta abikaasa on soomlanna ning oma laia tutvusringkonna tõttu loodab ta Eesti riigile kasulik olla. Pealegi lubas ta esialgu konsulaati omal kulul ülal pidada. Avaldusele oli lisatud vägagi positiivseid soovitusi ooberst Ekströmilt, Eesti sõjakooli ülemalt kapten Simonilt jt isikutelt.

Välisministeeriumis otsustati siiski P. Matzi kohta ka Soomest lähemaid andmeid koguda. Tulemused olid üllatavad. Selgus, et ta polnud isegi keskastme põllutöökooli lõpetanud ning seega polnud ta mingi agronoom.

Ka hinnang tema iseloomule ja käitumisele osutus negatiivseks.

Pealegi kinnitas üks Eesti kõrgem sõjaväelane, et P. Matzil pole mingit alust end leitnandiks nimetada. Soomes viibides tekkis tal arusaamatusi nii sealsete ametivõimudega kui Eesti esindusega Helsingis. Teated tema osalemisest piirituse salaveol jõudsid isegi Soome ajakirjandusse. Seetõttu on mõistetav Eesti esindaja O. Kallase meelepaha ning tema korduvad kinnitused Välisministeeriumile, et P. Matzi nimetamine konsuliks või mõnele teisele ametikohale ei saa kõne alla tulla.

Küll aga jäi P. Matz edasi Eesti riigiasutuste teenistusse ning ühe temale antud ülesandega-välja selgitada J. Vilmsi ja tema kaaslaste hukkamisega seotud asjaolud-tuli ta hästi toime. Tal õnnestus Soomes leida isikuid, kes olid ohvritega enne mahalaskmist vestelnud ja nende hukkamist pealt näinud, kes teadsid kätte juhatada täpse matmispaiga jne.

Järgnevad dokumendid heidavad valgust kõnesolevale traagilisele sündmusele. J. Kross on juba põhjendatult juhtinud tähelepanu ka nendes leiduvatele küsitavustele. Nii on Soome ohvitseri nimi Joll (Juel) pseudonüüm. Kõige olulisem on muidugi see, et J. Vilmsi ja tema kaaslaste polnud ilmselt võimalik Suursaarelt Kotka kaudu Helsingisse toimetada, kuna Kotka oli mai alguseni punaste käes.

Ja lõpuks. Kirjanikul on mõistagi kergem kui ajaloolasel vastata sellistele küsimustele, nagu: millisel tasandil langetati surmaotsus? Kes seda tegi? Ja kõigepealt – miks seda tehti?

SOOME OHVITSERI MAJOR JOLL'I SELETUS J. VILMSI JA TEMA KAASLASTE TAPMISEST

Reedel, 12. IV 1918. a kell 7 hommikul tuli minu juurde proua Eja von Hertzen-Tengström abi paluma Pietari uul. 5-le, mis punaste poolt oli ümber piiratud. Lahing kestis kuni kl 4-ni õhtu poole, mis järel punased põgenesid, teada saades, et sakslased olivad tulnud linna Eira kaudu. Punaste põgenemise järel saadeti mind kaitseliitlastega Fredriki

turgu kaitsma. Öösel ei juhtunud midagi iseäralikku, kuid hommikul kl 6 ajal, laupäeva hommikul, lasti meie peale paarkümmend pauku, Punavuoren uulitsa poolt. Tegime ümberpiiramise Kivihakaja ja Sepa uul. mööda ja saime vangiks 18 venelast ja 2 soomlast. Vangid paigutasime esiteks 2-se politsei jaoskonda, kust nad hiljem viidi kinematografi Fredriki uulitsale. Küsisin adv. Souronderilt, kes oli sõjakohtu uurijaks 2-ses politsei jaoskonnas, mis mina vangidega pidin tege-ma, ja sain vastuseks, et meie ei või venelaste üle kohut mõista sellepärast, et sakslased oli-vad kuulutanud kõik Vene alamad neutralse-teks Bresti rahulepingu järele Nõukogude Venemaa ja Saksamaa vahel. Selle järele pöörasin peastaabi poole sellesama küsimu-sega, kust minule käsk anti viia venelased Saksa peastaabi Töölö Suhkru vabrikusse uurimiseks.

Võtsin 8 kaitseliitlast ja leitnant A. B. ¹ ja lipnik A. S. ühes. Töölö Suhkru vabriku juu-res küsisin vahisoldati käest lähema ülemuse järele ja tema juhatas mind leitn. Giers'i juu-re. Giers küsis minult, kas venelased võtsivad osa lahingust soomlaste vastu ja kas nemad on mässu tõstnud Soome Valitsuse vastu. Selle küsimuse peale vastasin, et venelased võeti vangiks sõjariistadega ja lahingu järele. Selle peale ütles Giers: "Siin on meil juba enne neli eestlast, kes on valmistanud meie vastu mässu Eestis ja nii võime meie kõik ühes ära ekspedeerida." Selle järele toodi eestlased kuurist välja ja pandi sellesama rea otsa seisma, kus venelased seisisid.

Eestlasi on neli meest. Et mina natukene Eesti keelt oskasin, nii küsisin nendelt, kust nemad pärit on. Üks eestlastest, kellel olivad prillid ja spordi müts peas, jutustas minule järgmist: Et nemad on põgenenud sakslaste cest Eestimaalt ja et nemad on Eesti riigime-hed. Üks oli mingisugune peaminister või midagi sellesarnast. Reis oli olnud alguses õnnelik, kuid kui hobune oli mahakukkunud ja jala murdnud, olivad nemad sunnitud ol-nud Suuresaarele maale minema, kus oli sakslaste patrull, kes mehed kinni võttis. Suursaarel kuulas neid üle keegi ober-jäger der Feld-Polizei **Stilnitz**. Suursaarelt viidi nad Kotkasse ja Kotkast Pellingisse. See sün-

dis aprilli alguses. Pellingist viidi nad Helsin-gisse sõjalaeva "Regina"-ga 13. aprillil 1918. a. ja viidi Töölö Suhkru vabrikusse sakslaste peastaabi, kus neid uuesti ülekuula-ti, inkvisitsioneeriti. Uurimist ja ülekuula-mist toimetas leitnant Giers, kes oli saadetud sellepärast Eestist siia. Mehed palusivad mind teatada omakstele omast kurvast saatu-sest. Rohkem ei saanud küsida, sellepärast et Giers meie juure tuli ja mind palus abiks tõlkima, uurimisele venelaste üle.

Kuid leitnant A. B. ja lipn. A. S. jäivad rääkima eestlastega ja sellepärast teavad ne-mad rohkem kui mina.

Venelaste ülekuulamine võttis tunni aega, mille järele nemad õue peale komandeeriti, kuhu ka eestlased toodi ja maha lasti kella 11–12 ajal 13. aprillil 1918. aastal.

Mina läksin leitn. Giersiga ühes Saksa peastaabi kantseleisse, kus jutuajamise üle protokoll kokku seati ja see saadeti leitn. Detmann'ile, kes oli Saksa etapi komandan-diks siin Helsingis. Äramines ei saanud mina leitnant A. B. ja lipn. A. S-ga kokku, kuid paari päeva pärast sain nendelt kuulda, et nemad eestlastega veel kauemat aega rää-kinud olivad ja olivad ka ühes olnud, kui sakslased surnukehad äraviisivad. Enne ma-hamatmist olivad sakslased surnukehad pal-jaks röövitud, nagu riided, sõrmused, taskukellad jne. Leitn. A. B. teab, kus nende haud on. Üks kaitseliitlastest on teinud eest-laste mahalaskmise üle päevapildi ja lisan mina siia juure koopia sellest.

Lisaks võin mälestusest kirjutada eestlaste nimes ja riided, niipalju kui mäletan:

Ühel oli seljas tume hall ülikond, valgete täppidega, saapad jalas, rohekas shall kaelas ja prillidega.

Teisel, nii kui mäletan Vilms'i nimelisel, oli seljas triibuline ülikond, rohekas spordi-sirk (pikk lihav mees), lühikesed vurrud, val-ge nägu.

Kolmas oli vanem mees, harvad tumedad juuksed, Amerika saapad jalas.

Neljandalal oli tume pruun ülikond.

Nimes on minu mälestuse järele järgmi-sed:

Jürgens (prillidega),
Vilms,

1 Leitnant A. Belostotsky-vt järgmine dokument.

Neistell või Neistyk,
Rynk.

Rohkem ei või siia juure lisada sellel korral, kuid kui mäletan midagi uut, nii annan hea meelega Teile teada.

Kõik ülevalpool ettetoodud teated kinnitan ausõnaga ja vandega õigeks minu sellest ajast pärit olevate mälestustega.

Joll (allkiri)

Major.

Helsingis, 2. juunil 1920. a.

ERA, f957, n 11, s 106, l 187-188. Ärakiri.

SOOME OHVITSERI ALEKSANDER BELOSTOTSKY ÜLEKUULAMISE PRO- TOKOLL

17. september 1920

Ülekuulamine puutub Soome lahel kevadest 1918 jäljeta kaduma läinud Eesti valitsuse liikmetesse. Ülekuulamist toimetas H-gis leitn. Peter Matz. Ülekuulatud sai selles asjas endine Soome peastaabi ülemleitnant Aleksander Belostotsky, sündinud Helsingis 1894. Vene õiget usku, kiriku nimekirjas. Helsingi kubermangus, Tuusula kihelkonnas, naisemees, Soome alam, jutustas selles asjas järgmist:

(...) Töölö suhkru vabrikusse tulles küsisin lähema ülemuse järele ja minule näidati Saksa leitnant Giersi, kes oli seal Saksa väeosas staabi ülemaks. Giers ütles minule, et "tooge kõik vangid siia, minul on siin juba neli niisugust, et võiks nad siis kõik ühes teha kahjutaks". Minu ülem läks ühes Giersiga Saksa staabimajasse sisse, kuid mina viisin omad vangid sellesse kuuri, kus need neli meest kinni olivad. Mina rääkisin nendega esiteks Vene keelt, kuid et nemad rääkisid halvasti Vene keelt, siis hakkasin nendega Saksa keelt rääkima. Kuid nende Saksa keele väljarääkiminegi oli murdeline, sellepärast küsisin: "Kes Teie siis õieti olete?" Vastuseks sain, et nemad on Eesti riigimehed, põgenenud sakslaste eest Eestimaalt Suursaare kaudu, kust nemad aga Bellinge'sse toodi. Suursaare peal võttis neid vangi Saksa sõjaväe patrull, kes oli juba enne neid sinna jõudnud. Patrulli ülemaks oli olnud keegi Ober-L. Feld-Polizei-st Stilnitz või umbes selle nimeline (hästi ei mäleta). Bellinge'st olivad toodud nende

üteluse järele "Regina"-nimelise laevaga Helsingisse Saksa peastaapi. Bellinge's aga oli neid piinatud ja katsutud vägivallega saada teateid Eesti valitsuse asjus, niisama ka teiste riigimeeste asukohtade kohta. Nemad aga ei ole annud mingisuguseid teateid, vaid lubasid surra kannatajatena (martyreina) oma isamaa eest, enne kui seletada ja ära anda oma rahvast ja isamaad. Palusivad mind ärdasti teatada omast kurvast saatusest teistele Eesti riigimeestele ja sugulastele.

Teiste nimesi mina ei mäleta, on kaua aega juba. Kuid ühte mäletan hästi ja tema nimi oli Jürgens. Teised ei rääkinud minuga palju. See oli noor, umbes 20-25 aasta vahel olev iga, keskmise kasvuga mees. Kandis näpitsprilli. Hallis ülikonnas, jalas olid minu mälestuse järele sõjaväe saapad, seljas hall villane sporti särk ja kaelas kandis tumedat või tumerohekat shalli (ei mäleta enam hästi). Palitult ei mäleta näinud. Teisi tundemärkisi ja asju ei mäleta, et nägin. Teistel olivad niisama peal harilikud riided. Nimesi ei mäleta, ainult ühte veel ja see oli minu mälestuse järele keegi Ryekk(?) või umbes niisugune. Temal olivad suured mustad juuksed, ilma kübarata, tume pintsak, saapad jalas, püksid tumehallid, määrinud juba sedavõrt, et värvi oli raske eraldada. Üks oli nendest suur lihav mees, valge näoga, ilma kübarata temagi (juukste värvi ei mäleta), jalas nõorsaapad, seljas jooneline ülikond. Muud ei mäleta. Tema oli vait ega rääkinud palju midagi peale mõne lühikese vastuse minu küsimuse peale. Neljandal maal mehel oli minu mälestuse järele tume pruunikas ülikond, saapad jalas, valge nägu, keskmise kasvuga. Jürgens rääkis palju ja palus mind ülesotsida Helsingis kedagi Eesti kindrali Larka-t ja teatada nendest temale. Larka-t oli minul aga sel korral raske leida, sest et puudus ühendus linnajagude vahel. Kui minu ülemus oli saanud allkirja vangide üleandmisest sakslastele ja ise allakirjutanud protokollile nende mahalaskmise üle, komandeeriti kõik vangid Töölö suhkru vabriku taha õue peale ja lasti maha. Esiteks lasti eestlased ja korra järele venelased maha. Eestlased pandi eraldi vabrikus olevatele töövankritele ja viidi ära. Pärast koristati ka venelased. Olin kõik aeg ühes, kui nad maha maeti. Matmist toimetas keegi Saksa alamohvitser Pachek, tema oma sõnade järele, Bres-

laust Saksamaalt pärit. Seisin natukene kaugemal, kuid nägin selgesti, et eestlased pandi haua põhja, aga haud jäi lahti kui mina ära läksin. Ei tea, kas maeti sellesse hauda veel teisi, kuid arvan, et seda tehti, sest et haud oli liiga suur neljale inimesele (haua suurus 4 x 2 1/2 mtr.). Kuid eestlased on kindlasti haua põhjas, kust nad leiduvad lahti võttes.

Koha näitan Teile tunnistajate juuresolekul. Sellest asjast teavad väga hästi leitn. Detman ja Hauptmann Lieberich, kes saivad Tallinnast kõik määrused ja muud paberid selles asjas. Detman oli siin etapi komandandina ja Lieberich teadete kogumise osakonna ülem.

Kõike seda eestlaste asja juhti Tallinnast ja nende kinnivõtmine sündis rannavalve ülema Wolf'i (või Wulf'i) käsu järele, kes oli Tallinnas. Tallinnast juhtis peaasjalikult nende eestlaste asja keegi Saksa Rittmeister ("Feld-Polizei") nime ei mäleta (asukoht **Merrepuiestee**—"Marina" vastas, kantsleil pidi olema teise korra peal).

Kõike ülevalpool ettetoodud kinnitan ohvitseri ausõna ja vandega õigeks, rääkides sedasama, kui minult teine kord peaks küsitama.

A. Belostotsky (allkiri)

Helsingis, 17. IX 20.

ERA, f 957, n 1, s 32, l 11-12. Ärakiri.

EESTI SAADIK SOOMES EESTI VÄLISMINISTRILE. Kiri nr. 1938

20. oktoober 1920

Salajane.

Vilmsi uurimise asjus on mulle hra Matz nüüd teatanud, et temal nüüd nii Vilmsi haud kui ka mitmesugust tõendavat materjali käes olevat. Arvatavasti teatab ta ise Teile asjast pikemalt. Sellepärast on minu ettepanek: võtku välisministeerium kõik asja kohta käiv materjal kokku ja saatku minu kaudu Soome välisministeeriumile edasi, palvega lubada teatud haud lahti võtta.

Hra Matz tähendas veel, tarvilik olevat tema kogutud materjaali Soome Salapolitsei ja mõne eradetektiiv-büroo kaudu kontrollleerida. Minu tunde järele ei oleks seda tarvis, sest hra Matz on ometi pikemat aega asja ajanud ja kui ta juba ametliku volitusega esineb, peavad tal **kindlad** tõendused juba käepärast olema. Kui Soome ametivõimud soovivad meie poolt antud teateid kontrollleerida, võivad nad seda ju teha, kuid omal kulul (hra Matz tähendas nimelt, et oleks tarvis neile kontroll-uurimisteks raha anda).

O. Kallas

Eesti saadik Soomes.

ERA, f 957, n 11, s 106, l 198. Originaal.

ARNOLD HINNOM

SUUR HEITLUS

Mälestusi rahvusväeosade ajast ja vabadussõjast

Eesti rahvusväeosade sünd

Eesti rahvusväeosade loomise idee polnud vastuseismiste ja ebaõnnestumiste järel mitte kadunud, sest peale Vene 1917. a märtsirevolutsiooni kerkis eesti sõjaväelaste seas spontaanselt üles rahvusväeosade formeerimise küsimus. See ei kerkinud üles mitte meie poliitikategelaste nõuannete ega näpunäidete põhjal, vaid iseenesest, peaaegu ühel ajal kogu laia Venemaa ulatuses. Kus iganes Vene väes eesti sõjaväelasi oli, seal organiseeriti kohe komiteed ja nõuti üksmeelselt Eesti rahvusväeosade asutamist. Algatajateks olid nooremad sõjaväelased, kuna vanemad, elukutselised, olid väga leiged.

Juhtivamateks organisatsioonideks kujunesid Eesti Sõjaväelaste Büroo Tallinnas ja Petrogradi Eesti Sõjaväeosade Keskkomitee.

Petrogradi Keskkomitee omas esialgu suuremat perspektiivi kui Tallinna Büroo. Nii koostas ta ajutise Eesti väeosade põhikirja, millele saadi ka Vene ajutise valitsuse sõjaministri nõusolek. Põhikiri nägi ette Eesti diviiside loomist. See põhikiri oli esimene reaalne alus, kuigi mitte Eesti rahvusväeosade asutamiseks vajalik vormiline luba. Aga see oli siiski midagi, millele saadi tuge.

Tallinna garnisonis teenis nüüd ohtlalt eesti sõjaväelasi. Ka siinsed vene väeosad olid ebakindlad ja lagunemas. Tallinna Merekindluse komandant otsis teid, kuidas hankida endale korralikke väeosi. Kui eesti sõjaväelased ja seltskonnategelased pöördusid komandandi poole palvega, et lubataks asutada puhtesti üksus, siis kindluse komandant palus Petrogradis luba formeerida eestlastest kaks kindluspolku. See luba ka anti.

Tallinnas asuvate sõjaväelaste kava oli ainult kahe polgu loomiseks. Suuremaid kavasid ei üritatudki. See paistab ilmselt polkovnik S. Pindingu väljendustest ühel koosolekul, kus ta ütles:

"Härrad ohvitserid, kas teeme ühe rügemendi või isegi kaks rügementi?"

Vastavalt Tallinna Merekindluse komandandile antud loale, tegi Vene kindralstaap korralduse eesti sõdurite lähetamiseks teenistusse Tallinna. Sõdurite juurdevool oli väga suur.

12. aprillil 1917 hakkas polkovnik S. Pinding formeerima I polku, mitte kui kindluspolku, vaid kui Eesti rahvuspolku, kuigi veel puudus ametlik luba Eesti rahvusväeosa formeerimiseks.

Seni oli asutamistöö sujuvalt edenenud, kuid nüüd kerkis esile takistus ja vastutöötamisi. Osa kõrgemaid Vene väejuhte oli rahvusväeosade loomise vastu ja tegi omalt poolt kõik, et see üritus ära keelataks.

Palju aktiivsemad vastutõtjad olid kommunistid—eriti eesti kommunistid. Nende vastuaktioon, mida peeti kommunistliku ajalehe "Kiire" veergudel ning miitingute ja igasuguste kaebuste kaudu, kandis vilja.

Tallinna Tööliste ja Soldatite Saadikute Nõukogu, kus enamlased enamuses olid, otsustas, et Eesti polk kui kontrrevolutsiooniline väeosa, mis pealegi killustab Vene armeed, tuleb laiali saata ja ta juhtivad tegelased kohtu alla anda.

Oma otsuse esitas ta Petrogradi T. ja S. Saadikute Nõukogule, kes otsust omalt poolt soojalt toetades esitas selle sõjaministrile, kes ka siis eesti sõjaväelaste lähetamise Tallinna seisma pani.

Nõudis palju vaeva ja selgitust tõe jalule seadmiseks ja lõpuks maikuu saadi sõjaminister A. Kerenskilt ametlik luba ühe jalaväe polgu formeerimiseks ühes polgu Tallinnast ümberpaigutamisega Rakverre ja ümbruskonda. Ühes sellega määrati polguülemaks polkovnik Aleksander Tõnisson.

Polgu koosseis oli 3770 mehe peale kinnitatud, kuid tegelikult ületas koosseis üle 10 000 mehe! Oli suuri raskusi toitlustamise ja varustamisega. Kogu rahvas toetas oma

väcosa, asutati terve rida abistavaid organisatsioonide jne. Ka rahaline külg vajas korraldamist. Ilma kaugesõidu kapten Joh. Pitka abita poleks kuidagi edasi saanud rahvusvägesid organiseerida. Pitka andis oma raha, muretses laenusid ja organiseeris korjandusi, mis võimaldaski organiseerimist lõpule viia.

Oli ilmne, et ilma keskse juhtiva organita ei saa organiseerimist läbi viia. 1917. a juuni alguses peeti organisatsioonide konverents ja moodustati Eesti Sõjaväelaste Keskbüroo ning otsustati kokku kutsuda I Eesti sõjaväelaste kongress.

Viimane leidis aset juuli alguses Tallinnas. Konverentsil oli esindatud üle 50 000 eesti sõjaväelase. Kongress valis 24-liikmelise Eesti Sõjaväelaste Ülemkomitee, mille esimehiks valiti lipnik Konstantin Päts. Hiljem tuli koopteerimise teel Ülemkomiteesse lipnik August Rei ja sai abiesimehiks (oktoobrist esimees).

Kuna pidevalt saabus uusi sõdureid, siis osutus hädavajaliseks luba saada uute polkude formeerimiseks. Korduvad palved jäid tagajärjeta, aga ega see kedagi ei heidutanud, ikka ja ikka esineti uute palvetega, ettekannetega ja seletustega.

Peab arvama, et jälle Saksa vägede edasitung murdis viimased takistused organiseerimise teelt. Vene kõrgem väejuhatuse nägi nüüd, et Vene polgud on muutunud täiesti võitlusvõimetuks. I polk paisati Rakverest oktoobri esimestel päevadel Volmari ja seal mõne päeva pärast Haapsallu, sest sakslased olid teinud dessandi Saaremaale, kus lagunevad Vene väed ei osutanud mingit vastupanu.

I Eesti polk sai korralduse asuda Muhumaale ja võtta saare kaitsmine üle. Muhumaale jõuti paigutada aga osa polgust, sest Saksa laevastik oli juba võtnud Muhu väina oma kontrolli alla. Vene väejuhatuse, nähes lootusetu olukorda, lõpetas meeste saatmise Muhumaale ja käskis seal olevatel meestel end päästa kuis keegi suudab.

Juhuslikult saadud paatidega õnnestus paarisajal mehel mandrile tagasi pääseda, aga umbes 1600 meest rändasid sõjavangidena Saksamaale.

Polk koondati Haapsallu ning osaliselt paigutati laiali Läänemaale, kus nad olid rahvale otse õnnistuseks, sest lagunev Vene vägi oli rahvale lausa egiptuse nuhtluseks.

Polk oli kindla korruga ja ainuke väcosa, mis pälvis veel väcosa nimetust. See väcosa kindel kord soodustas omakorda loa saamist uute väcosade asutamiseks.

Oktoobri alguses saabus luba formeerida 1000-meheline tagavarapataljon asukohaga Tartus. Selle ülemaks tuli polkovnik Jakob Rosenbaum.

Peaaegu samal ajal saabus ka luba formeerida Tallinnas järgmine polk—Tallinna eraldi Eesti polk, mis hiljem ristiti ümber 3. Eesti polguks. Formeerimise järjes oli ta teine polk, et aga Petrogradi Keskkomitee oli omal initsiatiivil algatanud loa hankimist 2. Eesti Lembitu polgule, siis jäeti nr. 2 sellele. 2. polgu lõplikuks asukohaks jäi Viljandi ja ta asutamispäevaks loetakse 4. detsembrist.

Kuna oli ette näha, et uute väcosade asutamiseks oli väljavaateid, siis asuti ka suurema väekoondise asutamiseks luba nõutama. Kahjuks aga ei suudetud leida ühist keelt selle kava läbiviimiseks. Ilmnesid lahkeliidid ka Ülemkomitees eneses, kus osa liikmeid taotlesid parteipoliitilisi sihte ja isiklikke vägi-kaika vedamisi.

Ka organisatsioonide eneste vahel puudus tihe side. Tallinna Ülemkomitee esines palvega sõjaministri ees korpuse asutamise palvega, Petrogradi Keskkomitee aga diviisi loomise palvega ja Riia tegelased omakorda brigaadi loa palvega!

Viimane Vene ajutise valitsuse sõjaminister A. Verhovski pooldas rahvusvägesid, lootes nende kaudu Vene armeed taastada. Enne aga kui ta jõudis seks luba anda, kukutasid enamlased ajutise valitsuse ja tulid ise võimule. Enamlaste võimule tulek ei pidurdanud esialgu meie rahvusvägede organiseerimist. Neil oli algul oma positsiooni kindlustamise- ja tegemist, nii ei jätkunud neil muuks aega.

Kui novembri lõpupäevil saabus Eestisse al. polk. Jaan Soots. langes ta õlgadele diviisi formeerimise loa hankimine ja diviisi staabi formeerimine.

Soots sõitis kohe Vene vägede ülemjuhataja staabi, kus oli teada endise sõjaministri seisukoht ses asjas. Keeruliste ja segaste olude tõttu oli see toiming aeganõudev, kuid loa ta sai.

Tagasi saabunud, formeeris Soots diviisi staabi, olles ise diviisi ülema kohuste täitja kuni alampolk. J. Laidoneri saabumiseni 1.

jaanuaril 1918, kes oli diviisi ülemaks ette nähtud.

Nii oli siis viimasel minutil jõutud välja Eesti rahvusdiviisini. Diviisi ülema kt. al.polk. Sootsi korraldusel hakkas kapten H. Vahtramäe Rakveres formeerima 4. Eesti polku. Sellele järgnes suurtükiväe brigaadi formeerimine al.polk. A. Larka poolt. Olgu juurde lisatud, et suurtükid andsid meile üle ukraina päritoluga Vene suurtükiväelased, kes meisse suhtusid heatahtlikult ja venelasi põlgasid.

Ka ratsapolgule pandi siis alus, sest Vene väest oli saabunud ratsaväelasi, mõned isegi hobustega.

Enamline valitsus oli vahepeal jõudnud oma võimu kindlustada ja asus sõjaväge ümber korraldama. Kohalikud kommunistid leidsid, et nüüd on aeg saabunud, kus saadakse Eesti rahvusväeosad likvideerida. Nad olid kogu aeg püüdnud omameelseid mehi väeosadesse paigutada. Eriti kommunistliku kalakuga olid 3. polk ja tagavarapataljon.

Polkude osa roodused olid laiali mööda maad. Esiteks oli see vajalik korteriolude tõttu ja teiseks olid nad maal elanikkonna kaitseks, sest siis ei sõandanud laostunud vene sõdurid röövimisi ette võtta.

Kommunistlikult meeletatud sõdurid oskasid endid linna sokutada ja siis näis, et polgud on väga enamlustunud. Tegelikult oli kommuniste ja nende sabas sörkjajaid igas väeosas, aga nende arv polnud suur. Ka 3. polgus ja tagavarapataljonis olid nad arvuliselt vähemuses. Üldse tuleb öelda, et tol ajal oli käremeelne pahempoolsus ja üldse pahempoolsus väga moes.

Nii oli lühidalt Eesti rahvusvägede sünd. Kui võrrelda Läti rahvusvägede sündi, siis peab ütleva, et see sündis raskusteta. Ka meil oleks see kerge olnud, kui 1916. aasta alguses oleks sõandatud seda ette võtta.

Ainult 1. polk sai enam-vähem rahulikult formeeritud, mis kajastus kogu ta olemises. Teised formeeriti vaid nimeliselt, neil puudus sisemine liitumine.

MEIE INTERVJU

Vestlus Rein Saluriga

Rein Saluri, Te kuulute nende kirjanike hulka, keda alati on avaldatud. Ehkki leiaks põhjust arvata ka teisiti. Kas ka Te enda meelest on Teie loominguline tee kulgenud sujuvalt?

Mitte ainult Eestis, vaid kogu Ida-Euroopa kirjanduses peavad mõned kirjandustegelased või avaliku arvamuse kujundajad paari viimase aastakümne kirjandusest väärtuslikuks seda, mille retseptsooniahel vägivaldselt katkestati süsteemi poolt, st mis jäi ilmutamata, ilmus kärbitult või trükiti pörandal all. Meil oli, õnneks või õnnetuseks, siiski vähe teoseid, mis totaalselt ära keelati ja riulile seisma pandi. Mõned inimesed kirjutavad nüüd mälestusi ja räägivad sellest pikalt-laialt. Selline märtripoosi sissevõtmine on inimlikult arusaadav. Küllap oleneb väga palju inimesest, kes kõneleb. Ma usun, et argitasandil leiab igaüks meist fakte. Pole see ju

ainult minu nostalgiline arvamus, aga on imestatud nii Läänes kui Idas, kuidas küll Eesti kunst, muusika, teater, kirjandus sai olla mingil moel teistsugune, veidi avatum, vabam kui naabrite juures. Ei tea öelda, oli see tegijate teene, et nad oskasid nii või naa oma loomingut esitada, et hoiduti lauskonfliktidest või oli see lihtsalt juhus. Teema on rohkem kirjandusloolaste ja ajaloolaste asi. Ka ei mõista seletada, miks üks on näiliselt rohkem kannatanud, miks ühel on olnud näiliselt raskem end avaldada. Võib-olla sõltub see loomelaadist või iseloomust. Aga küsimust võib vaadata ka teisest küljest. Kogu oma aja loomingu võiks kui konjunktuurse maha kanda. Niisuguseid arvamusi on ju ka meil. Kas just kedagi on süüdistatud, ent noored terased mehed on märganud, et kirjanduse ja kirjaniiku roll on muutumas kogu maailmas (M. Väljataga, H. Krull). Olen nendega nõus, aga ei viitsi uut rolli mängida. Ja veel—Hasso Krull kõrvutas kusagil Foucault'd ja Suuma-

nit. Mina võrdleksin V. Vahingut ja soome-rootslast Jõm Donnerit. D. püsib kogu aeg tähelepanu keskmes, rabeleb mitmel rindel, reklaamib kunagisi masturbeerimisi ja musta naise magatamisi, on omamoodi pööbellikult irriteeriv. Ometi rõhutab ta jäärpäiselt, et on eelkõige kirjanik. Ja oma proosas ongi ta kõigest plärtsumistest hoolimata korralik kodanlane ja **enesekindel belletrist**. Vahing on oma avalikes esinemistes pigem mitterahvalik intellektuaal, kirjutab balletist ja psühhiaatriast, kirjanikuna on aga valuline enesepaljastaja, enesekeskne mittebelletrist. Kumb on kaasaegsele kirjanikutüübile **vastavam**? Õeldakse, kirjanduses valitseb kriis. Kui praegu on kriis, kas siis enne kriisi oli normaalne olukord? Kui praegu midagi ei ole, või on, või on hoopis tunne, et midagi pole, siis lõppude lõpuks oleneb palju sellest, millega võrreldakse. Kas "Noor-Eestiga", "Arbujatega" või 60. aastatega? Avalikku arvamust, et kõik oli kõnts, kokkuleplus, on väga kerge kujundada. Piisab paarist inimesest.

Ent kuidas Te arvate n-ö omast ajast välja pääsevat? Kas vaikimisega?

Mulle ei meeldi mõiste *põlvkond*. Üheks vaikimise põhjuseks võib olla mõnel kuldse keskea ületanud kirjanikul lihtsalt loominguline kriis. Poliitikasse läinuil aga hea võimalus end ka teisel alal proovida. Ma tuletan alati meelde oma sõbra Jaan Kruusvalli ütlemist—"mittekirjutamine on ka elamine". Ta pidas seitse aastat pausi, ammu enne Eesti Vabariigi taastulemist. Kõik pärisid, miks ta ei kirjuta. Ta ei teinud sellest probleemi ega võtnud sisse märtripoosi, aga nüüd kirjutab edasi.

Ma ei ole kunagi suur kirjutaja olnud ega oska siin traagikalt näha. Igasuguste muudatuste puhul, kui tekib palju vaikijaid või suundutakse teistele aladele, ollakse nõutud. Ma ei arva, et tsensuuri olemasolu alles hiljuti ja selle puudumine praegu oluliselt kellegi kirjutamist või vaikimist mõjutaks. Ma ei saa aru isikutest, kes avaldamisvõimaluste pärast halavad. Vastupidi, mind vaevab hoopis, et mul ei ole küsijaile midagi pakkuda. Aga võib-olla kestab ajakirjanduseaeg edasi.

Olite esimesi, kes Eestis kirjutas belletristilises vormis stalinismitundmustest. 1987 ilmus "5. 3. 53". Kas Te saite millestki painavast lahti, mis Teie lugudes ikka ja jälle kordub? Küll mitte avatult, ent lugejale siiski tajutavalt.

Tagantjärele on raske öelda, oli see painav või ei. Eks neid raskeid aegu on püütud ju belletriseerida, aga elu aeg ka ei viitsi sellest kirjutada ja rääkida.

Teie looming lubab kõnelda äärmiselt ratsionalistlikust inimesekäsitusest, mis ilmselt oli ka süsteemile raske materjal. Võib-olla isegi tundetusest ja hoolimatusest inimese vastu. Kas inimene on Teie meelest väga kole elukas?

Ma ei ütleks nii. Vahetevahel, kui olen mõnd tõeliselt vastikut, jälki tüüpi kujutanud, annan oma tekste tuttavatele lugeda. Ja nad arvavad, et pole ta nii kole sugugi. Pigem olen ma tahtnud kirjutada tõeliselt negatiivsetest tüüpidest. Aga siis hakkab mul neist hale. Igaühes on midagi pahelist ja midagi head. Ma ei tea, mida mõtlete ratsionalistliku all. Inimene on kõik. Kõik me oleme inimesed. Ma olen zooloog ja armastan loomi. Inimene on ka loom. Ma olen vist kusagil kirjutanud: "Inimene kui loom, see kõlab uhkelt."

Märksõnad aeg ja vastutus sobivad praegu õigustama nii kunsti, kirjandust kui ka inimese tehtud või tegemata tegusid. Miks Te astusite NLKPsse? Nõudis seda aeg või arvasite võivat endale ka osa vastutusest?

Ma astusin parteisse, kui olin n-ö noor andekas teadlane. Mul polnud siis aimugi, et ma hakkasin kirjutamisega elatist teenima.

Te siis ei mõelnud ülikooli ajal kirjutamisele?

Ei, ma tahtsin teadlaseks saada. Eks ma kirjutasin salmikesi muidugi juba algkoolis. Kuna Eestimaa on väike, siis iga kirjutav poiss või tüdruk, kes midagi avaldab, jääb ka silmade ette. 60ndate lõpus rääkisid mõned mitte minu tulekust kirjandusse, vaid taastulekust. See oli väga naljakas. Igal juhul oli tulek valutu. Ei, see polnud loobumine hiil-

gavast teaduslikust karjäärist. Mind võeti kergesti teistsugusesse seltskonda vastu. Eks ülikoolikaaslaste hulgas leidub neid, kes mind teadusest jalgalaskjaks peavad, aga see- gi on äraleierdatud teema. Mul on hea meel, et sain loodusteadusliku hariduse. Imelik oleks teha veel mingeid eksperimente. Jätta maha kirjutamine ning hakata maal loodus- teaduse õpetajaks. Kummalisel kombel arva- takse, et filoloogiharidusega inimse kir- jutamine on loomulik, arsti või keemiku pu- hul näib see aga dramaatiline. Lugejad oleme me kõik ja pole midagi erilist, kui mõni geo- loog tunneb lüürikat lüürikutest paremini.

Hirm pole Teie tegelastele võõras tunne. Suu- date ehk seletada, miks inimene, keda sageli surmahirm haarab, ei tunne aukartust elu ees?

Jälle üks igavene, eksistentsiaalne teema. Ülikooli professori hirmutunne on ju sama mis karjakrantsil. Inimene küll kardab oma lollusi, aga hoolimata kõigist oma vaimusaa- vutustest ei suuda ta neist lollustest üle olla. Siin oluliselt midagi ei muutu. Äkki inimes- tele meeldivad hirmud?

Tsiteerin K. Ristikivi, muidu näiks küsimuse asetus ehk kulununa. Niisiis "kas kuulub kir- janduse kui niisuguse olemise juurde, et tal peavad olema mingid ülesanded või mitte?" ("Mana", 1969, nr 1.)

Ei mina tea, mis ülesanne tal on. Sellest on lõputult kirjutatud. Miks inimesed kirjandust vajavad, või ei vaja? Igasuguste kultuuriteke- te puhul võib küsida, mis sundis koopaini- mest maalima. Tule ääres istudes räägiti ilmselt oma pisikestest rõõmudest ja suurtest hirmudest. Jutustamine on olnud kõikide hoi- mude juures au sees. Ent viimaks jõuab kõik sinnamaani, kus küsitakse—miks just mina maalin, miks mina kirjutatan?

Kas Te kirjutate seetõttu, et läbielatud pare- mini mõista, või...? Mis tunne on olla kirja- nik?

Ma ei oska niisugustele küsimustele elegant- selt vastata. Noorena on pürgimus, ambit- sioonid, edevus igal alal. Rääkides noore-

mate kolleegidega, kellel on taolised päeva- probleemid, olen öelnud, et psühholoogiliselt pole mingit vahet hea korstnategija ja hea kirjaniku vahel.

Mingil ajajärgul peetakse kirjanikku proh- vetiks, rahva ainuõigeks südametunnistu- seks. Teisel aga ajaviiteliseks, prostituudiks jne. Aga kirjanik pole mingi inimhingede insener. Nooremas eas me pilasime, et oleme inimhingede vaneminsenerid. Eestis ei muu- tuks midagi, kui poleks ühtegi kirjanikku, või kui neid leiduks siin võrratult rohkem. Tegel- likult on hea, et kirjanik kõrgustest maha tõstetakse. Ma ei põe seepärast. See annab mulle hoopis tuge. Kõige vähem meeldib ühiskonnale kõhklev kunstniku- või kirjani- kutüüp. Kui oled ise omadega hädas, kõhkled argipäevatasemel ja laiemaltki, ega siis *pub- licity*'t ei ole. Üks võib sind pidada igavaks, teine kuivaks. Küll olen enda arvates kogu kirjutamisaja jooksul väitnud, et kirjutav ini- mene ei pruugi olla targem inimesest, kes ei kirjuta.

Pöördugem kord veel vastutuse-teema juurde tagasi. Rakursi alt—miks meie, eestlased, ei taha hetkel oma elu, õigemini meie kõigi elu eest vastutust enda peale võtta?

Ma ei usu, et moonakamentaliteet kaob paari aastaga. See võtab mitu sugupõlve aega. Kuid kõigepealt vastutan ma iseenese eest. Mis on juba keerulisem küsimus ega sõltu ühiskondlikust struktuurist. Tõeline pähkel, mille peal inimkond on oma hambaid ürita- nud harjutada.

Tuleks ehk siinkohal mõtiskleda eestluse üle või ajada kõik lihtsalt eestlase iseloomu kae- la?

Müstiline, et inimene muutub kardinaalselt siis, kui ta kardinaalselt ühiskonnas oma rolli muudab. Tihti peale on see minu jaoks pent- sik. Lihtne on öelda, et poliitika on räpane värk ja on olnud niisugune alati. Meid on vähe ja me oleme harjunud arvama, et see mees on niisugune ja naasugune. Aga kui ta astub uude ossa, on ta meie ees sootu teistsu- gune. Eks mõni inimene on lihtsalt aldis rolli vahetama ja selles pole mingit traagikat. Usun ka, et võim lööb pähe. Tuletage korraks meel-

de Václav Haveli pihtimusi. Tšehhimaa on meist kaugel. Mis juhtuks aga, kui üks eesti kirjanik, kes olude, juhuse või saatuse sunnil on sattunud kõigi kaaskodanike silme alla, pihiks, kirjutaks midagi taolist. See oleks õhukesel jääl kõndimine. Jutujätuks ma kor-daksin 1974. a 9. augusti "Sirbile ja Vasarale" antud vastust: "Teie küsimuste ring, mis mind mingil määral on sundinud erksusele, on meie ühiskonna jätkuv noorenemine ja sellest tulenev tõik, et järjest rohkem noori mehi ja naisi poliitikas, teaduses, kirjanduses jm saab oma õlgadele järjest suurema vastutuse koor-ma, nad vahetavad välja endast vanemad pi-sikestel ja suurematel juhtkohtadel. Jälgides (küll juhuslikult) seda protsessi, mida kõne-pruugis karjääritegemiseks nimetatakse, olen mõnikord üllatunud iseenesest loomuliku sotsialiseerumise ("õige mees õigel kohal") puhul mõne indiviidi veidraste omadustest ("oli tore poiss, aga...")." Aga üks tuleb iga-ühel oma elukene ära elada.

Mida tähendab "elukene tuleb ära elada"?

Oleneb inimesest, kes seda ütleb. Siia alla mahub nii alatus kui headus kui vastutus. Tegelikult on see väga tõsine küsimus.

Te ütlete, et ma küsin väga tõsiseid küsimusi. Kuidas teisiti. Juba teiepoolne inimesenäge-mine on traagiline.

Mõnevõrra mind häirib, et igas teatmeteoses, kus mu nimi esineb, kas või kahelauselisena, on lisatud sõna *traagiline*. Pole ma nii traagi-line ühtigi. Võib-olla mõned minu kirjutatud tekstid on traagilisest ajast ja sündmustest ning niimoodi lugejale meelde jäänud. Peak-sin süüdistama pigem isennast, kuna olen ilmselt seda olemise tahku üle rõhutanud.

Kas Te võiksite teist laadi kirjandust kirjuta-da?

Eks igaüks laulab nii, kuidas nokk loodud.

Mida arvate mittetraditsioonilisest kirjandu-sest?

Ma olen traditsiooniline kirjutaja. Iga inime-ne võib olla kirjanik ja oma loo kirja panna.

Kirjanikud kirjutavad ju oma lugu, ehkki nad vaidlevad mõnikord sellele vastu.

Muidugi. Kui mina olen selle kirjutanud ja minu nimi on all, siis on lugu ka minu. Kõik kirjutavad endast, kuhu sa ikka pääsed.

Kirjanik vajab paratamatult ka arvustajaid, intervjuerijaid ja teisi seletajaid, keda võib nimetada lihtsamalt lugejateks. Kuidas Te neisse suhtute? Olete Te enda arvates kirju-tanud ridu, mis Teid vaevavad, või mida hoi-dute tegemast?

Ma ei ole oma tekstide ülalugeja. Mõnikord kui vaatan mõnd retsensiooni või käsitlust ja leian sealt enda jaoks kas negatiivses või positiivses mõttes üllatusi, siis olen küll end kontrollinud. Ma natuke pelgan vanu tekste üle lugeda. Mitte ainult enda tekste. Teatud ajamomendil väga olulisi raamatuid ja kirja-nikunimesid on parem mitte puutada. Las jääb kunagine vaimustus ja õhin alles. Niipal-ju muutub inimene küll, et üht ja sama teksti teisiti mõistab ning siis tuleb tal pettuda, ka iscendas. Näed, et võimas lugu, aga ikkagi pole enam see, mis varem. Kuid võib juhtuda vastupidiseidki asju. Omal ajal üritasin aru saada, kuidas mujal maailmas kirjutatakse. Mitte et keelatud vilja lugeda, vaid et olla kursis, mis juhtub siin või seal. Oleks ilmselt banaalne, kui küsiksite, millised kolm raama-tut ma üksikule saarele kaasa võtaksin, aga mida vanemaks saad, seda lihtsam on vastata. Selles küsimuses on midagi! Nii on ka ini-mestega lävides. Alguses on palju sõpru, hil-jem nende arv kahaneb, aga midagi jääb ikka alles.

Arvustus on mulle infoallikas nagu ent-süklopeedia ja leksikon.

Ent kuidas Te suhtusite nn pimastesse teos-tesse kakskümmend aastat tagasi?

Ehkki ENSV Kirjanike Liidus olid koos ab-soluutselt erinevad inimesed ja üksikisikuna võib mu kolleeg olla mulle sümpaatne või antipaadne, ei saa ma tsunftivaimu tõttu teda "sõnarelvaga hävitada". Kui tsunftivaimu ka ei ole, siis mis üldse on? Aga üks see on mingil moel oma liivakasti kaitsmine.

Kas Te sümboleid armastate?

Vist ei armasta. Olen oma tekstides alati võrdlused ja laused, kus esineb sõna *nagu*, maha tõmmanud.

Aga teatrit? Paljud eesti kirjanikud on olnud teatriga aegade jooksul seotud.

Ma ei ole küll kunagi teatritegijate töösse sekkunud ja lähen vaid siis kohale, kui mind kutsutakse, kuigi teater on palju avatum nähtus. Kunagi ma arvasin, et kino on enese müümine. Suhtusin skepsisega suurmeeste töösse Hollywoodis, aga nüüd olen ka ise, vahelduse huvides ning põnevusest, kinoga tutvust teinud, kuigi kino kõõgipoollest olen alati kõrvale hoidnud. See on mittemõistmist esile kutsunud. Ma teen muidugi käsikirja ümber, kui soovitakse, ehkki kõhklusega. Minu jaoks on hoopiski kõige huvitavam žanr kuuldemäng. Mängigu seal kui tahes suured näitlejad või olgu kes iganes lavastajaks, kõik oleneb siiski vastuvõtjast. Ma

mõistan vanade inimeste istumist raadio ääres. Jumal teab, mida nad mõtleavad.

Missugune aeg Teile meeldiks?

Valgustusaja mõtlejad olid vist sama mõnused inimesed kui praegu maarahvas. Aga mõttetu arutada, kas tänapäeva viieteistkümnendaastane on targem Diderot' st.

Mis küsimus Teid praegu vaevab?

Kuidas see kuradi kokkerspanjel maha rahustada, et ta mulle pähe ei roniks.

Vestles Maire Liivamets

P.S. Muidu südamlik ja intervjuud jälginud Sophie haugub Rein Saluri viimase ütluse peale äärmiselt solvunult. Vestlejale tuli sedamaid meelde, et kirjanik suhtub intervjuudesse skeptiliselt, ja jättis küsimata peaküsimuse—kes Te olete, Rein Saluri?

VAATENURK

JÜRITALVET
Meie ühine Moskva

OLEV REMSU. MOSKVA-MÄLESTUSED. I. "Wellesto", Haapsalu, 1991. 68 lk.
OLEV REMSU. TARTU- & PRAHA-MÄLESTUSED. II. "Wellesto", Haapsalu-Tartu, 1992. 48 lk.

Mis ka ei oleks esimese raamatukese pealkiri—kas see, mis seisab tanki all kaanel või hoopis "Elu Moskvast. (Memuaarid)", mida loeme tiitellehel; mis mõte ka ei oleks autori (või Ene Hölderlini) saatesõnakumardusel pealinna kumualteile kõmulehtedele; kes ka ei oleks Olev (kas Remsu või Remsujev) ja mis tal ka ei oleks pistmist Hölderliniga; ükskõik, kas Olev üldse Moskvast on käinud või ei, raamatu esimesed kolm pala ei kuulu avaldamishetkest peale enam autorile, vaid hak-

kavad elama oma elu, võivad kergesti üle elada autori endagi.

Sest need kolm—"Brežnev, demokraatia ja restoranikultuur", "Lõunajeemenlane Haled, tõeline kommunist" ja "Tapja Galja"—kuuluvad ühtsesse aega ja ruumi, mida ei märgista üksnes soov iga hinna eest ja võimalikult vabana öelda tõde, vaid vastupidi, neis on Tõde-vabadus piiratud esteetilise kohustusega, tänu millele (kujundi-takistusele) nii tõde kui vabadus on sügavamad, kuni selleni välja, et nad võiksid koos eralduda mitte ainult raamatu kaante vahel, vaid ka siinsest hägustunud ajast. Olev muidugi ei usu, et see nõukogulik pudipadi ja absurd mingis teises ajas ja ruumis ülepea kedagi võiks huvitada, kuid selles ongi, mulle näib, tema peamine ja ainuke puudus: ta otskui kirjutab oma kunagistele Moskva-sõpradele (et näe, lubasin teie sigadustest pajatada, ja pajatasingi, näete, mis mees ma õieti olen!) või kohaliku pealin-

na klatšihimulistele vaimu- või võimuseltsidele (näete, jõudsin esimesena kõik asjad südamele ära ja puhtaks rääkida, mis siis, et suur rutt raamatu trükivigu täis on tikkinud!).

Tahaksin talle sõbrale ja põlvkonnakaasläsele, kellega kõrvuti oleme ülikooli sõjalises külmunud põldudel roomanud-seetõttu just Olevile ja mitte hr Remsujevile-meelsasti ja südamest soovitada: julgemini, Olev, kõrgemale ja kaugemale vaadata! Ka meie kirjandus ei pea igavesti pesitama oma kodus-hubases, seestpoolt nii kolchirmus tähtsas ja väljastpoolt nii naljakalt sipelgalikus siblimises, vaid kui Sa Moskvas juba avaramaid õhke sisse hingasid (nagu ütled, Moskva kool oli peajagu üle Tartu ülikoolist), siis edasi samas vaimus! Tšehh Kundera kirjutab just niisama absurdsetest asjadest, ja ometi on ta praegusaja loetavamaid kirjamehi Läänes (samas mäletan, et üks endise Ida-Saksa tuttav 1988. aastal, kui sealne riik oli veel Honeckeri raudses kaisus, pihtis: Kunderat on igav lugeda, sest seda kõike me teame omast käest liigagi hästi).

Nii et juba teemagi retseptisioon võib olla mitmeti mõeldav. Teema aga pole muud kui pelk aine(s). Sellega on Olev täitnud viimast palast enam kui poole-küllap n-õ pärisraamatu mahtu kasvatades—ent see ei mõju, ega aita välja ka Harry halenaljakas juhtum, millele skeem ja rõhupaisutus liiga mustvalge (taas natuke kiirustava) maigu jätvavad: Ameerika on kolekole hea ja N Liit kolekole rumal. Siin ei ole tajumust sellest, et absurdi tähendus on universaalsem.

Kolm esimest pala aga väärisksid tõlgituna kohta Kundera "Olemise talumatu kerguse" kõrval mis tahes Lääne raamatupoos, vahest köidaks nende idaslaavimõjuline mahlakus enamgi kui oma Tšehhimaal ikkagi mingi keskeuroopaliku kombekuse omandanud Kundera. Asub ju Olev kelmiromaani kangelasena Nõukogude-Vene impeeriumi südamikku pehkinud-groteskset allmaailma paljastama otsemat teed, "seestpoolt", juuresolijana, kaasategijana, halastamatu salatunistajana. Kuigi Kundera romaanteooria aluseks Bahtini ja Rabelais' jälgedes on nali, saab Olevi juttudes nalja vaata et rohkem kui Kunderal endal. Kunderat on peetud postmodernismi kehastuseks, ja kui märgistamissoovi oleks, võiks edukalt samasse klassi

liigitada Olevi: memuaar ja fiktsioon põimuvad lahutamatuks, "palimpsestina", nagu ütleks postmodernismi teoreetik Tibor Zsilka (vt "Keel ja Kirjandus" 1992, nr 10); jutud on üdini isiklikud ja samas "pealt-" ja "seestnägilikult" objektiveerivad, see loob vajaliku avatuse ja ambivalentsuse.

"Kelmina" paljastab Olev Moskva ja nõukogude korruptsiooni "seestpoolt", aga ta jääb ometi ka väljapoole, sest ta on tulija Baltikumist ja Eestist, impeeriumi Lääne-perifeeriast, pealegi ajutine olija, kellele jääb vajalik vabadus iga hetk lahkuda, sellal kui enamik tegelasi tema ümber on väljapääsult vangis, võimetud vabanema oma traagilisest olust teisiti kui surma või vabasurma läbi. (Teise ja kolmanda jutu finaali ongi naljast kaugel.) See loob erinevuse, ja paneb aluse ka vaatepunktide dialoogile ja konfliktile, mis näib olevat Olevi jutustuste peataotlusi ja -võruusi. Ent autor ei piirdu ainult Nõukogude impeeriumiga, vaid väljub selle laiematesse mõjuvõimidesse, mitte Kundera koduareaali, vaid vastassuunas, Itta, mille geograafilis-ajalooline olu pealepandud kommunismiideoloogiale kõige järsemalt vastandub ja kus seetõttu "uus usk", Lääne hullustus, levides iseäranis groteskseid vorme omandab. Neid jäädvustades ei ole Olev aga enam ei "sees" ega "piiri peal", vaid muutub uueks "Pärsia kirjade" autoriks, üksnes selle vahega, et ta ei vaatle "võõrana", "kohtlasena" Prantsusmaal ega Eestist, vaid nimelt idalikkude olemist (ja selle maske, mida Montesquieu omal ajal endale ette proovis).

Ta jääb siin kindlalt "võõraks", kuid on üks huvitav detail, millele tuleks pöörata tähelepanu. Miskipärast valib lõunajeemenlane Haled, siiras utopist-kommunist ja oma maa "esimene mees" Moskvas (kes lõpuks oma korrumpeerunud, võltskommunismi *à la soviétique* esindavate kasasmaalaste poolt "ära kaotatakse"), oma ainsaks usaldusmeheks hiiglametropoli, megalopolise 10-miljonilise inimesumma seast just meie soomeugrilase Olevi. Ja näib, et ühendajaks ei ole pelgal üks Tallinna libu. Siin on vajalik inimlik mõistmishetk, mis korraks kahandab irooniat ja näitab, et eesti inimeses, teispool talupoeglikku tõntsust ja pikema orjaaja härraste sisendatua ajukandilisust, peitub sügavuses ometi nii vaimuärksus kui

-tundlikkus-kvaliteet, mis ilmselt ainsana jätab meile teatud hapra tulevikulootuse. Sest ideaalideta kaob käest ja jalge alt paraku ka olevik ise.

Leidub muidki tunnuseid Olevi Moskva-raamatukeses, mis näitavad, et autor ei ole päriselt läinud praegusele moeliimile, vaid tajub märgi metamorfoose. See tähendab, tunnustab, et marksistlikus kestas, või maski taga, ei peitunud ainult koletis, vaid tolle kõrval tegutses ka igavene Parzival, nii vaprus kui kavaluse toel väsimatult otsides teed koletise surmamiseks ja inimlikuma perspektiivi tekkeks. Pahempoolse märgi taga ei olnud niisiis mitte kõik võltsilt pahempoolne, see tähendab, kuritegelikuks ultrapahempoolseks teisenenud, nagu koletis ise. Seal, võitluse südames, jagus inimlikkust ja selle õppetunde enamgi kui kauguse tõttu vabamas, kuid Parzivali leigemate ja arglikumate sugulastega asustatud perifeerias. Pahem- ja pahempoolse-kompleks ja selle metamorfoos aja pööranguis, — craldi suur teema, mis poliitikhingega Olevit ilmingimata erutaks-jäägu siinsest arutlusest siiski välja, edaspidiseks. Üks näib aga selge- ja selleks annavad uut ja rohket inspiratsiooni Olevi Moskva-memuaarid: selle märgi analüüs ei saa piirduda populistlikust innust kantud päevapoliitikaga, vaid peab hõlmama nii laiemaid ajaloolisi, kultuurilisi kui ka filosoofilisi taustu.

Tartu-mälestused omakorda toovad tõluse nii lähedale, et küsimus ei ole ainult raskuses selle tähistajat abstrahcerida, vaid antud juhul ka abstrahceruda-kujutatut kestab edasi nii Olevis kui minus; me ei saa täielikult üldistada seda, mis pole lõppenud.

Näen siin (edasimõtlemiseks) paari probleemi. Esimene oleks uuema aja filosoofias paljuväntsatud "mäng". Tartu-raamatu kolmandas jutus **mängivad** (nõukogude) Vene ja Tšehhi (-slovaki) hokikoondised (mille tulemusena praegune eesti rahva populaarne laulumees Iff vene tudengilt rusikahoobi saab ja puhkenud kaklus toob sümboli kogu kuhjunud venevaenust terves aheldatud Ida-Euroopas). Neljandas ja viimases loos **mängib** Olev kogu loo jooksul oma ühikase mudega bridži, mis moodustab tausta teisele mängule ühiskonna plaanis, valimistele. Palas "Kirikukell" võtavad kolhoosi põllutöö-

dele saadetud Olev ja mõned tema hakkajamad kursusevendid endale kirjandusloost tuntud "**mängiva** hiiglase" Gargantua rolli, kuigi kell, mille nad tornist maha tirivad, ei kuulu Pariisi Notre-Dame'ile, vaid Kärša lagunenud kolkakirikule.

Mängu slängisünnonüümiks Olevil on "pull", ja "pullitegemist" kohtab avapalaski, kuigi "rebasest" tudeng Olev seal hirmust värisedes kuulab NLKP ajaloo õppejõudude kärkimisi. Olevi versiooni järgi vallandanudki üks niisugune "pull" ENSV haridussüsteemi õukonnamängus terve maavärina. (Selles loos ületab memuaar anekdoodi piirid ja läheneb süžeelisusele, mis lubaks seda ühendada Moskva-memuaaride kolme esimese palaga.)

Bahtini käsitluse kohaselt on "mäng" (karneval) sobivaim relv, et segi paisata iganenud-kivinenud ametlik kord. Ka Olev näib teadlikult kontrasteerivat ühel ja samal tasandil kaht mängu: üks ametlik-kroonulik maskimäng, mida nõukogude ühiskond eri sfäärides lavastas; teine "viisakast" käitumisest kõrvale kalduv (seega looduse poole hoidev), esimest pilkav-parodeeriv-lagundav "pull". Eesmärk on näidata absurdi-ja see on seda kergemini saavutatav, mida enam loodusest eemaldunud, "tehislisk" ja loomuvastane on ametlik mäng. Ei tule imeks panna, et Olev üha pöördub ülikooli *vojennaja kafedra'st* pärit elamuste poole: sõjavägi kehastab inimühiskondade üht ürgeimat absurdi, olles ohtlik mäng nii looduse kui ka looja enese vastu.

Teiselt poolt, üks tänapäeva kulturoloogias levinud eksitusi on mõista ja esile tõsta mängus üksnes selle lihtsamat, sõnasõnalisemat tähendust, olgu selleks iroonia, paroodia, pastišš, naer-nali või ka, taas ramedama-maisema juurde tulles, "pull". Justnagu oleks elu ainult tõsine ja mäng ainult naljakas. Nii on koguni vaadeldud kultuuri kui seesugusele mängule analoogilist mudelit.

Tegelikult, nii tundub vähemalt mulle, ei ole loovus ei mängus ega kultuuris eal mõeldav tõsise, mõnikord isegi traagiliselt tõsise (enese)ohvrita. See ei tähenda loodusele vastandumist, sest inimese loodus on juba aegade algusest peale teistsugune, otsingule ja ehitamisele ajendav, mitte üksnes vegeteeriv

loodus. Täpsemini, loovus peaks olema nagu ja tõsiduse püsiv dialoog.

See, et mis tahes kujundis fakt ja fiktsioon põimuvad, pole mingi uudis. Tegelikult pole suuremat vahet, kas lugeda Goethe romaani "Wilhelm Meister" või tema memuaare "Luule ja tõde". Tegelikkuse maskistamise aste ei loe, mõlemast ilmub meile ühesugune elu ja varasema loomingu põhjal. Nii ei loe kuigi palju ka see, mis distantse Olev enda ja kirjeldatud ümbruse vahel püüab luua (kord on tegelane täisnimega—Kalev Koger—, kord eesnimega—Toivo—, kord hüüdnimega—Ilf—, kord ainult tähega—Z või Q—nagu Kaskal. Loeb ainult see, et erinevalt Goethest ei ava Olev oma memuaarides meile kuigi palju isecennast, vaid jääb pigem "jutustajaks", reaalsuse edasiandjaks. Kui ta uutest teostest ikka veel rõhutab oma mälestuste memuaarsust, siis ootaksin "isiklikkuses" rohkem dialoogi, millele viitasin oma eelmises lõigus; kui ta kirjutab fiktsiooni, siis mingi edasi sama teed, st sama lõbusalt absurdi maske tuuseldades, kuid ehk veel hoolikamalt tõelust valides, nagu Moskva-mälestuste kolmes esimeses ja Tartu-mälestuste esimeses loos; kui ta aga üritab surematusse pürida veendunud postmodernistina ja palimpsestistina, siis ega midagi—jõudu edasirügamiseks samas vaimus nagu need kaks raamatut kokku ja iseäranis viimase tagakaanepilt, mis me mõlema ja veel mõnegi meie aja kangelase õiglaselt jäädvustab ajaloo tihenevas udus.

ANDRES MESIKÄPP Poeetilised dokumendid ja poliitiline Aleksander Suuman

ALEKSANDER SUUMAN. VIRU VII-
RUS. Virumaa Fond, Tallinn-Rakvere,
1992. 84 lk. 2000 eks. (Virumaa Fondi toi-
metised: 4.)

Aleksander Suumani 1986. aastal ilmunud luulekogu "Nofretetega metsas" üllatas oma vormi ja lähenemisviisi muutuse tõttu nii lugejaid kui kriitikuid. Tõnu Õnnepalu kirjutas sel puhul senise luulemasina lammutamisest ("Vikerkaar" 1987, nr 2) ja August Eelmäe ("Keel ja Kirjandus" 1987, nr 2) lausa lõhku-

misest. Aleksander Suumani looming oli pöördunud uude faasi. Endises luules domineerinud lüüriilisuse ja ballaadlikkuse tõrjus välja karmilt prosaistlik vabavärss. Maa- ja looduslüürika asemele tulid linnapildid, kus silmatorkavamaks motiiviks seigad kunstielust.

Ka Suumani järgmine, seitsmeskogu "Kui seda metsa ees oleks" (1989) viis edasi uue loominguetapi esteetikat. Eluvaatlus teravnes veelgi. "Klassikaline" Suuman kirjutas aastal 1972:

Vaenukindaist astun lihtsalt üle.

Ei need kootud ole minu jaoks

(“Kevadlaul” kogust “Valguse kuma sees”).

Nüüd aga võtab Suuman ühiskonna väljakutsed vastu ning lüürikut-vaatlejast saab kujundliku, kuid karmi keelega ütleva. Ka armastatud loodus omandab luuletaja sõnades selgepiirilise ökoloogilise mõõtme—sellest kõneleb pealkirigi. Suumani luule muutub esmakordselt poliitiliseks—seda nii allegooria kui otseütlemiste läbi. Ka siin on kesksel kohal Virumaa sündroom.

"VIRU VIIRUST", mis ilmus möödunud sügisel Virumaa Fondi poolt üllitatuna, ei tihkagi nimetada Aleksander Suumani päris uueks (seega VIII) luulekoguks, sest peaaegu pooled tekstidest on olemas juba eelmises kogus. Pigem võib üllitise liigitada valikkoguks, millele lisatud ka seniavaldamata loomingut. "Viru viirus" paistab olevat eeskätt Virumaa/Eestimaa-temaatikale keskenduv valimik. Selle vastu aga räägib see, et raamatust on välja jäänud mitmed temaatiliselt sobivad tekstid eelmisest kogust ("Ei me kao", "Maad saab maha matta", "Rakvere raibe..." jne), samas on sisse võetud mõned temaga seostumatud (nt "Mida ma tean Hollandist?").

Aleksander Suumani Virumaa-luule on kahetasandiline. Esiteks—fosforiidikriisist algõuke saanud isamaa- ja protestiluule (selles kogus nt "Kirde-Eestile", ka "Viru viirus"), mis on sisulisest küljest kõrvutatav Runneli ja Ilmeti vastava loominguga. Ilmetiga on võrreldav ka Suumani teine tasand—otseselt Virumaal (Simunas, Lackveres) kogetu ja nähtu kasutamine loomingus. Need luuletused on Suumanilt ootuspärased. Ehkki vabavärsilised, jätkavad nad autori

"klassikalise" perioodi suundumusi. Käesolevas raamatus on niisugused tekstid koondatud esimesse kolmandikku ("Sünni päeva hommik", Laekvere-lood ja loodusluule).

Tervikuna on "Viru viirus" Suumani uue loomeperioodi kogudest kõige ühiskonnakriitilisem, paljudel tekstidest on tugev poliitiline hoiak. Näeme siin impeeriumi vastamisi Virumaa kui Eestimaa sümboliga ning punast vihkamas kõike rohelist (lk 11). Võitluse käiku näeb luuletaja optimistlikult-ugri nõidadel läheb korda kommunismitont sohu loitsida (lk 52) ja viru viirusest saab Impeeriumihävitage (lk 60). Samuti on paha süsteem oma saatuse ise ära määranud, teostades kaunigi idee "Nii jäledalt / Et siga ka ei söö" (lk 37). Süsteemi enesetapjalikkust näitavad ka tekstid "Mõrvatud hinged" ja "Oma ala meister". Milline relv ent on kasutada luuletajal heitluses lohemaoga-süsteemiga?

Humanist tõstab käe

Lihvitud luuletusega

Armutorkeks

("Jäletise surmaheitlus").

Kuigi raamatust võib leida otsesõnalisi kirjelusi ja hinnanguid punasüsteemile ("Ideoloogiline kasvatusöö"), kasutab poetki rohkem lihvitumaid vahendeid, sealhulgas allegooriat. Impeeriumi käsilasi on kujutatud kord tulnukate&marplastena (lk 35, 46-48), kord rahvauskumusest pärit tegelastena ("Vahetatud pakupoiss"). *Homo soveticus* on autori silmis korilane, kes vastandub paiksele maa-harijale (eurooplasele?). Suumani uemale loomingle on iseloomulik ironia, vahel varjatud, vahel sarkastiline, nagu U. K. Kekkoneni tsitaadi esitamises haikuna (lk 67). On ka leebemat huumorit, näiteks graafiline luuletus "Iljitiš itsitab". "Viru viiruses", nagu ta teisteski uuemates kogudes, kasutab Suumanni jäämäe meetodit. Et tugevdada reaktsooniahelat lugejas, jätab ta teksti kandma vaid märksõnad, mõned olulised detailid, idee on tekstist väljas (nt "Seal läheb põder", "Suvila mere ääres" jms). Siit Suumani luule uut laadi seesmine dünaamilisus, mis võimaldab leida isamaa-teemalegi omapäraseid lahendusi:

Sini-must-valge

Eesti silmad

Eesti näeb nendega.

Uus luuleraamat sisaldab isegi lausa aforisme:

Veel ükski rahvas

Pole endale iseseisvust

Kätte etelnud

– mis ilmutab arvatavasti Suumani hinnangut vabadusvõitluse iselaadile 80ndate lõpul. Tegelikult ongi ju paljud kogus leiduvad tekstid loodud just neil aastail.

Oma poetikalt on Aleksander Suumani kolme viimase kogu materjali põhiosa võimatu pidada luuleks sõna harjunud mõttes. Ennemini võiks seda määratleda kui eksperimenteerimist luule ja proosa piirimail, kus ideel on suured õigused vormi üle otsustada.

"Viru viirus" lõpeb varemilmunud tekstiga: "Kui midagi öelda pole / Siis riimin". See lause ehk kõlbab selgituseks, miks Suuman otsib alternatiive klassikalistele luulevormidele. Uuest kogust leidsin märksõna (või kogu termini), mis minu jaoks iseloomustab kõige täpsemalt Aleksander Suumani loomingu praegust etappi tervikuna. See on "poetilisi dokumente" (tekst "Tuul keerutab"). Kogus "Nofretetega metsas" dokumenteeris luuletaja oma isiklikke, peamiselt kunstiga seotud suhteid ja kogemusi, kahes viimases raamatus nende kõrval juba ka ühiskonna muutumist. Ka ühiskonda jälgib Suuman kunstniku ja loodusevaataja teravdunud pilgul.

OLEV REMSU

Luuraja & luuratav

EINAR SANDEN, LOOJANGUL LAHKUME TALLINNAST. "Kupar", Tallinn, 1992. 192 lk.

Einar Sanden on mitmel puhul kirjutanud Karl Särest, vahest kõige markantsemast meie kolmest maailmatasemel aferistist.

Õigluse huvides olgu nimetatud need kaksiki, kellest juttu ei tule. Roman Fjodorovitš (Robert von) Ungern-Sternberg oli Vene kindralleitnant, abielus Hiina printsessiga, oli aastatel 1919-1921 kogu Välis-Mongoolia ja Burjaatia ainuvalitseja, halastamatu massimõrvar ja piinaja, kes arvatakse olevat peitnud stepiliiva alla maailma suurima ja seni leidmata varanduse. Burjaatias ülistatakse teda tänase päevani, käivad jutud, et ta olevat Mao Zedongi vend, kelle hing varsti tagasi

tuleb ja budistidele vabaduse toob. Roman Fjodoroviitš pärines tuhandeaastasest paruni-suguvõsast, kelle esivanemaid jätkus ristiõ-dadesse, Indiasse seiklema, Peterburi professoriteks ja muidugi Hiiumaale kaldapi-raatideks, kes pärimuse järgi võltstuletorniga laevu Suurrahu karidele peibutasid, et siis meeskond tappa ja laevad tühjaks röövida. Roman Fjodoroviitš viis mongoollaste juurde rassiidee, tema arvas, et just see, kolm tuhat aastat muutmatu moraaliga püsinud rahvas peaks vallutama Euroopa, segunema euroop-lastega ja andma neile tervet, haigustest rik-kumata verd ning sel moel päästma meid allakäigust ja bolševismist.

Aleksander Kesküla oli 1905. aastal Tar-tus üliõpilane ja bolševistlik terrorist, kelle arvele pannakse mitmed röövimised, tapmi-sed ja vangide vabastamised Liivimaal. Hil-jem elanud ta koos Leniniga Šveitsis; kui viimane oma sakslastest leivaisade ülesandel 1917. aastal plombeeritud vagunis Petrogradi sõitis, olevat Kesküla kätte jäänud bolševike üliväärtuslik arhiiv.

Praegu vaieldakse hoogsalt, kui palju Karl Säre sakslastele 1941. aastal punaseid põran-daaluseid välja andis ja kas üldse andis. Ent kahtlused tekivad ammu enne seda. Kõige-pealt. Välistame edaspidistes oletustes igasu-guse võimaliku naiivsuse ja juhuslikkuse. Nüüd küsigem: miks jäeti Säre 1941. aastal nn põrandaalust tööd juhtima? Oli ta ju mees, kelle pilt ilmus peaaegu iga päev ajalehes, kes tervitas oktoobri- ja maiparaadil rahvakolon-ne, kelle nägu oli laialt tuttav. Mujal ei jäetud sellele tööle esimest sekretäri. Niisuguse mehe valimine viib mõttele, et tema vangi-langemine oli ette planeeritud. Vahest tahtis Stalin temast vabaneda? Võib-olla. Ent tei-seks. Konspiratsioonireeglite järgi ei tea mit-te keegi (ka mitte juht) eales tervet organisatsiooni, tegutsetakse lülides paari-kolme kaupa, ollakse sidemes ühe-kahe ini-mesega, kellelgi ei ole ülejäänute aadresse. Kahtlemata olid bolševikel rikkalikud kon-spiratsioonikogemused (nii põrandaalused kui põrandapealsed, sest võimule tulles jätkasid bolševikud ka põrandaalust tööd), kuidas võis sel juhul Karl Säre teada kogu (või suurt osa) organisatsiooni? Ainult ühel juhul—Säre ülesandeks oli reeta see organisatsioon saks-lastele. Nõnda, täitnud Stalini oletatava sala-

käsu, võis ta pääseda gestaapogi küüsis (ja vist pääseski). Loomulikult oli Stalinil hõlp-sam likvideerida juunikommunistid sakslaste kätega, kui neid ise hukata. Ja juunikommu-niste polnud Stalinil enam tarvis, need val-mistanuksid talle edaspidi vaid tühja tüli, kuna nad olid oma juudatöö teinud, pealegi rüpakalt ja oskamatult, võim tuli anda uutele, truumatele inimestele, veel suurematele lur-justele. Muide, olen vestelnud inimesega (pealtnägijaga), kes oli absoluutselt veendu-nud, et nn partei- ja valitsustegelasi 1941. aasta augusti lõpus Tallinnast Leningradi ve-danud evakueerimislaevu ei pommitanud Saksa, vaid Vene lennukid, sel põhjusel ol-nud ka tabavusprotsent väike. Nii või teisiti, ent Säre oli reetmisoperatsiooni korraldami-seks kõigiti sobiv, varem tulest ja veest läbi-käinud isik, kelle vahekord juuni-kommunistidega oli äärmiselt terav. Säre pi-das (nagu oletatavasti Stalingi) neid lihtsa-meelseteks aateinimesteks, kelle rumalus võis tuua vaid kahju praktilisele revolutsiooni- ja mõrvatööle. Nõnda on mõeldav, et Säre täitis 1941. aasta septembris Stalini eriüles-annet. Teame, et kolm aastat ja kolm nädalat hiljem, 1944. aasta septembris, tegid saksla-sed Tallinnast uisapäi taganedes NKVDle vastukingituse—jätsid punastele okupantidele käepärast eesti rahvuslaste nimekirja. Kas võis olla, et sakslased ja saksameelsed eest-lased kukkasid 1941. aastal Stalinile tüli tei-nud kommunistid ning jätsid venelastele ja venemeelsetele eestlastele represseerida 1944. aastal sakslastele tüli teinud eesti rah-vuslased?

Karl Säre enda saatus on lahtine, tema kaob nagu vits vette pärast 18. märtsi 1943, mil ta andis Taanis kohtuprotsessil tunnistusi oma seltsimeeste-kaaskommunistide vastu. Einar Sanden on Säre pannud elama Ladina-Ameerikasse, ENSVs liikus omal ajal kuulu-jutt, et mees pages hoopis Hiinasse, oma äia Mao Zedongi juurde. Aga vahest aetakse Hiina variandi puhul vend vennaga segi, Mao Zedongil arvatavasti looga pistmist ei ole, ei Säre ega Ungern-Sternbergi puhul.

Millistest teisejärgulistest ja Eestile täht-susetutest inimestest on meil romaane kirju-tatud, aga meie aferistide elu valgustamisest on hoidutud. Kui palju kütkestavaid spekulat-sioone ja hüpoteese pakuks nende tegevus!

Sandeni romaani tugevaim külg ongi Karl Säre motiivide kasutamine—olgu siis tegu väljamõeldiste või faktidega, mis omakorda on ilusti teineteise sisse põimitud. Tegemist on *political fiction*'iga ja luureromaaniga, ENSVs olematu žanriga. Olematu sellepärast, et žanr nõuab selgelt ja ühemõtteliselt poliitilise sümpaatia või antipaatia väljendamist, siin juba kolmanda tee otsimisega või ridade vahelt aimata laskmisega midagi ära ei tee. Osa tegevust toimub ei kuskil mujal kui Luure Keskagentuuri peakorteris, mis on KGBst võrratult prestiižssem kontor. On hoogne faabula, dünaamiline tegevustik, ootamatu lõpp. On seksi, luuret, poolataridest armukesi, keda isa ja poeg jagavad, on kalleid veinimärke, sentimente, ohte ja avantüüre. Kõik on lihtne ja põnev. Ikka rikub luuretöö ära puhkuse ja perekonnaelu, ikka domineerib mehelikkus, mida urgitsevad psühhoanalüütikud peaksid küll kompensatsiooniks, pseudomehelikkuseks, mehelikkuse teesklemiseks. On vanas heas poolkühnilises ameerikalikus kirumisstiilis dialooge, on luuraja poosekühnilisust. On jahmatamapanevaid kokkulangevusi, ja kõik need on loogilised, tulenevad teose seest. Lugesdes võib vabalt lõike ja lehekülgi vahele jätta, katki pole midagi, ja üks selleski ole tiba võlu. Armastuslugu on doseeritult banaalne, kuid niisugune see peabki žanrinõuete järgi olema. Fakt paneb tööle kujutlusvõime, fakt muutub kujundiks. Romaani eelmises trükis oli pärisnimesid rohkem, nüüdseks on paljud ENSV-lased ja KGB-lased saanud endale dešifreeritava tegelasnime.

Kui sedagi teost turumajanduse tingimustes ei osteta, siis ei osteta mitte midagi, ja eesti kirjandusel ongi lõpp.

REIN TOOTMAA

Kremlis vägistaja ehk kuhu kadus suvi

HENN MIKELSAAR, USTAV MIKELSAAR. ISA! "Greif", Tartu, 1992. 128 lk.

Erinevalt paljudest raamatutest, kus igapäev räägitakse väga paljudest asjadest, piirdub Mikelsaarte "Isa!" üsna kitsa temade ringi käsitlemisega. Milles siis on juttu tehtud?

Kõigepealt olmeprobleemid: kitsad korteriolud, rahamured, kesisevõitu toidulaud—kokku üks "hädaorg" (lk 43), kust Minna pääseda tahab. Saabki Mõtuste perekond korteri "Õismäe vastses elamurajoonis" (lk 47), aga midagi nagu paremaks ei lähe. Nüüd ärritavad Miinat "tolmused aknad, koristamata tuba, pesemata pesu, kirjutamata kiri, katkised sukad ja olematu kevadmantel" (lk 48), nii et "närvid on täit-sa läbi!..." (lk 48).

Milles asi?

Siit jõuamegi perekonnaprobleemideni. "Isa!" tegelaskond kuulub kontingendi hulka, kus "neljas perekonnas viiest lüüakse üle aisa" (lk 82). Miinale meeldib Paavel, Kaarlile (Miina mehele) aga Roosi; Jaan (Miina vend) abiellub Roosiga, aga "käib" edasi In-naga (kes on kümme aastat abielus olnud ja nelja lapse ema); Innale meeldib ka Jaan, aga abiellub ta lõpuks hoopis Jaani isaga...

On veel ideetasand, mille kandjaks peamiselt vabakutseline arhitekt Kaarel, kes kuulab "Ameerika Häält" ja paljundab oma trükimasinale võimuvastaseid tekste. On Brežnevi-impeeriumi aeg; Jaani poolt trükitud tekstid on kantud rahvuslikest ideaalidest.

Kaarlile vastandub isa—raamatuhüümär-giga nimikangelane ja kommunistliku ideoloogia tulihingeline apologet. Ta jutlustab kosmopolitismi pähe internatsionalismi ning on aktiivne ja ekstreemne naiste emantsipatsiooni pooldaja: "tänapäeva naisle ei saa sünnitamine meeldida" (lk 26) jmt.

Isa kuju kaudu jõuamegi teost läbiva ideeni ja autorikujundini. Autorite huvikeskmes on nimelt survemehhanismid (või: prevaaleerimistasandid nagu käsitleb neid Alain Resnais oma filmis "Minu Ameerika onu"), mis determineeritud ülalt alla. "Kurjuse Impeeriumi" tipust Eesti perekonda. Täpselt samu võtteid, mida kasutas Moskva oma keskviimu teostamisel ääremaades, kasutab isa oma laste ja nende perede suhtes. Nagu Moskvagi hoidis kõike riigis toimuvat oma raudses haardes, nii on isagi jesuiitlikult järjekindel; surve avaldamise viisid on mitmekesised, metoodika range.

Kõigepealt ta hoiatab oma poega Jaani Roosi eest, selle külla tulles läheb aga naisterahvast minema kihutama, siis aga (olukorra muutudes; Roosi on Jaanist rase) käsib poega temaga abielluda. Vahepeal "sätib" asja, käib

Innaga ja Roosi vanematega "rääkimas". Kui Jaan ja Roosi on abiellunud ning neil on juba laps, jätkab Jaan suhteid Innaga, sest "Isa lubas mul temaga sõbrustada!" (lk 20). Peagi saab Jaan aru, et abiellu on ebaõnnestunud ja kõiges on süüdi isa (lk 22); suhted muutuvad nii keeruliseks, et Roosi jaoks on sobivaimateks arveteõiendamisevahendeiks šašlõkivarjad (lk 27). Ja Roosi isa lubab Jaani kirvega maha lüüa (lk 67). Lõpuks Jaan ja Roosi lahutavad; isa ei jäta aga poja käekäigu pärast muretsemist: soovib Jaanil suhetes Innaga mitte minna kaugemale seltsimhelikkusest (lk 89). Jaan saab aru, et ainus väljapääs tema jaoks oleks isa mõjusfäärist välja pääseda. Tal tekib talu-idee; ta tahab proovida nüüd oma elu ilma isata korraldada. Aga võta näpust: isa valib uue taktika-ta hakkab poega aitama kaudselt (annab Innale raha, et see laenaks selle Jaanile taluostmiseks; püüab Miinat sundida vahendama Jaanile toidu- ja riideabi). Sest Jaan "peab tahtma" ja Miina peab aitama teda selles (lk 106). Inna aga, kes käib aeg-ajalt Jaanil külas sõbralikke suhteid arendamas, on isa luureagendiks, kelle kaudu see saab andmeid Jaani käekäigu kohta. Lõpuks saab Jaan "kaudsest abist" teadlikuks ning veendunud, et ta ei pääse isa mõju alt isegi teises Eestimaa otsas, siirdub vabatahtlikult sõjaväeõppustele. Roosi on selleks ajaks leidnud endale soomlase ning sõidab koos pojaga ära Soome. Isa aga abiellub Innaga.

Niimoodi siis rikuti Jaani elu ära.

Kaarlist ja Miinast aga isa (Artur Sadala ta nimi) nii hõlpsalt jagu ei saa, sest nende perekond on tugevam, isa abita loodud. Võitlus käib siiski kõva. Artur Sadalale näib olevat kõige efektiivsem materiaalse abistamise kaudu noore pere ellu sekkuda. Isa tütrele: "Ma arvan, et minupoolse materiaalse abi suurus kohustab mind sulle ka tõhusat nõu andma" (lk 91). Nõuanded võtavad aga sageli inimvaenuliku kuju; nii soovib ta tütrele lapsi mitte juurde muretseada, ja mis kõige räägem: kihutab tüdruku oma mehe Kaarli vastu üles ("ära lase end Kaarlist mõjustada". lk 91 jne). Tütre mehega käitatakse jõhkramalt, n-ö "s kombinirovannõm sposobom". Kõigepealt antakse nõu, siis manitetakse; kui see ei aita, hoiatatakse, ja lõpuks ähvardatakse ("Küll tasub saatus sulle kõik kätte", lk 38).

Kui Miinal-Kaarlil kolmas laps sündimas, käib isa Kaarli tänitamas (Miinal olnud verejooks), seda "ülestõstetud rusikaga" (lk 40). Kui enam muu ei aita, väimees ikka sõna ei kuula, kaebab Artur Sadala ta võimudele vaenulike tekstide ümbertrükkimise eest KGBsse, viimse instantsi kohtusse. (KGB majorit on seejuures kujutatud üpris intelligentse mehena, kes on lasknud vahepeal Kaarli kirjutusmasinale "õ" tähe peale panna ning soovitat: "Mõelge, uurige, lugege, trükkige, trükkige...", lk 125. Ilmselt viitavad autorid Ecstigi ajaloost tuntud nähtusele, et sageli on kohapealsed "asjamehed" oma rumaluses, püüdlikkuses ja arguses aktiivsemad vägivaltsatsejad kui käskijad keskusest.)

"Isa"-probleemil on meie elus küllalt lai kandepind; leidub küllaga selliseid "aitajaid", kes võtavad endale ei-tea-kust õiguse ronida kahe jalaga teiste ellu (ilma et oleks kutsutud), abistada-nõustada (ilma et keegi oleks seda vajanud või palunud). Selline käitumine on ühiskonnaohtlik (rahvusriigi huvid: tugevad perekonnad, lapsi rohkem) ja indiviidivastane, ahistab tema vaba taht. See on vägisi-vahekorra loomine, eriti sadistlik oma loomuliku (pikaajaline vägistamine, ilma lootusetagi, et vägistatav üleüldse kunagi rahuldatus saaks). Ka selliste vägistamiste puhul tuleks kohaldada kriminaalkuriteo koosseisu. Kas tõesti seni, kuni seda pole tehtud, tuleb nii ühiskonnal kui noortel perekondadel leppida Jaani sõnastatud nukravõitu sententsiga: "Inimene mõtleb, ämm juhib..." (lk 75)!?

Nii! Jätkem nüüd see vägistaja lootuses, et ta õige pea ise rudimenteerub (jädastub) oma (vähemalt meie poolt kujuteldavate) süümeppiinade käes, ja siirdugem stiili-küsimuste juurde.

Kompositsiooniga on lood enam-vähem korras, kuigi epiloog Leningradi teadlase Gumiljovi teooria (?) esiletoomisega ("rahvused Maal ärkavad nagu maavälisest piitsalöögist!..." lk 126) ei haaku just teose põhi-, vaid pigem kõrvalliiniga. Pinge küll langeb kohati ära, aga üldiselt toimib; gradatsioon on ka täiesti olemas. Kondensatsioon on ebaühtlane; kord on "tekstitagune" tihe, kord lahja. Teose aja-jaotus on süžee arengu seisukohalt küll põhjendatud, ent jätab eklektilise mulje, on kuidagi süsteemitu. Sujuva üleminekuna tundub 2aastane vahe esimese

ja teise osa vahel, samas tekitab mingi ebavaljliku nihestatuse üleminek aprillist septembrisse ühel ja samal leheküljel (lk 38). Kuhu kadus suvi?

Kui haaravamate ja üldisemate stiilivõtete rakendamisega võib siiski rahule jääda, siis sõnastusstiiliga küll mitte. See on profaanlik; kohmakas ja rabe. Mõned näited raamatu esimeselt tekstileheküljelt: "oksad tungisid ju lausa tupp"; "Kaarel (...) pani pihu naise kumerale kõhule. Ta oli arhitekt". Teksti moodustamise isikupärane valem on jäänud välja kujunemata; keskpärase null-stiili tootmiseks on vajaka jäänud aga oskustest. Ometi leidis ka nauditavaid kohti, isegi groteski (karta küll on, et mitte taotluslikku)—Inna: "Jaan on väga kultuurne: ta loeb palju ja mängib kitarri" (lk 31); Jaan: "Ma ei suuda enam Roosi silmigi meenutada... Ja nüüd ei müü Sass mulle Roosi kingitud karvamütsi tagasi..." (lk 67). Sõnastusstiili abitus ilmneb eriti tegelaste iseloomustamisel. Otsest iseloomustamist on küll valdavalt välditud, aga kaudne on liiga fragmentaarne; tegelaste (sageli emotsionaalselt ülepingestatud) otsene kõne jääb ebapiisavaks, et selle taga usutavat ja täisverelist karakterit näha. Näiteid? "Ei, ei! Ma poon end üles!" (lk 68); Miina: "Ma võiksin praegu surra. Kaarel, tapa mind ära!" (lk 77).

Teksti liigendus on intensiivne; mõnel leheküljel on mitu pealkirjaga varustatud tekstilõiku. Pealkirjad ise on asjakohased, vaid 3. osas "näidatakse näpuga" liiga otse ja korduvalt: "Artur Sadala korraldab", "Artur Sadala uued soovitusel", "Artur Sadala aina päästab", "Isa vaim", "Isa tungiv palve".

Lõpetuseks. Teose kasinat kunstiväärtust silmas pidades tuleb keskendatus ühele probleemile ning hoidumine liialdamast kõrvalprobleemidega raamatule ainult kasuks. See selle raamatu päästabki ja teisiti poleks ilm-

selt tohtinudki sellise kirjutamisstiili ja -oskuse puhul talitada. Võiks öelda: sisu vastab vormile. (Praegust juhtumit sobib küll see aegunud paradigma iseloomustama; see pole ju keeruline tekst.) Meeldiv on tõdeda, et autorid tunnevad oma võimeid, ei pretendeeri enamale kui küünivad. (Seda esineb kaasaegses Eesti kirjanduses suhteliselt harva.) Pole püütudki teab mis erilist postmodernistlikku stiili panna, vaid kirjutatud on nii hästi kui on osatud. "Isa!" näol on tegemist nähtusega, mis meie tänases kirjanduspildis teretulnud ja väärtustatav: ausa eneseväljendusega. Autoritel ei tuleks häbeneda oma tagasihoidlikku kirjutamisoskust; nad on edastanud oma mure võimetekohaselt—ühtlasi tõstatanud probleemi (mis lõpeks on ju kirjanduse üks olulisemaid funktsioone), järelemõtlemiseks ning lahendamiseks individile, ühiskonnale. (Mis sest, et tõenäoliselt on sõnum kellelegi ka konkreetset adresseeritud.) Häbenema peaksid hoopis need kirjamehed, kes oma hea kirjutamisoskusega keskpäraselt, sageli sõnumita (sageli ka veel väga ambitsioonikat) teksti produtseerivad. Hiljuti arvustasin "Sirbis" Rein Pöderi romaani "Jahedad varjud"—ja küllap selles võrdluses Mikelsaarte "Isa!" suhtes taoline hoiak tekkiski. Sest Rein Pöderil on küll teksti mitu-mitu korda rohkem, selle kvaliteet märksa-märksa parem, aga ometi jättis see kõik vaid mulje korraliku välimusega väntorelist, kust vaid kümneid ja sadu kordi äraleierdatud viisijupid segiläbi kostavad. Võiks küsida, milles asi? Ja vastata, et asi on suhtumises. Suhtumises ainesse, inimesse, kirjandusse, ellu üldse.

Küllap see on tähtsam kirjutamisoskusest.

Teine ilma esimeseta ei maksa eriti midagi, küll võib esimene ilma teiseta maksta. Ennem kadugu suvi, kui et ta tühjalt mööduks!

VIKERGALLUP

EESTI KIRJANDUS 1992

25st küsitletud noorest kriitikust vastas 21. Eestis 1992. aastal ilmunud ilukirjanduslikest UUDISRAAMATUTEST meeldis neile kõige rohkem DORIS KAREVA luulekogu "MAAILMA ASEMEL" ("Loomingu" Raamatukogu", kirjastus "Perioodika"), mis kogus 8 häält. 3 häält sai Kalju Lepiku luulekogu "Öötüdruk" ("Eesti Raamat"), 2 häält Indrek Hirve luulekogu "Võhumõök" ("Loomingu" Raamatukogu", "Perioodika"). Nimetati veel ka Jaan Kaplinski pocemi "Hinge tagasitulek", Mihkel Muti romaani "Pingviin ja raisakass", Rein Põdra romaani "Jahedad varjud", Toomas Raudami (ja E. R. Burroughsi) romaani "Tarzani seiklused Tallinnas", Karl Martin Sinijärve luulekogu "SürWay", Tõnu Trubetsky ja Anti Pathique'i proosateost "Inglid ja kangelased", Mati Undi romaani "Tere, kollane kass" ja Arvo Valtoni novellikogu "Kuninglik lõbu" – igauht korra.

Edukaimaks DEBÜÜTRAAMATUKS osutus VILLU TAMME laulutekstiraamat "TUVI OLI TIHANE" (kirjastus "Tiritamm"), mida celistas teistele 10 kriitikut. 3 kriitikut toetas Kati Murutari romaani "Naisena sündinud" ("Perona", Pärnu) ja 3 Andres Noormetsa luulekogu "Siesta oktoobris" (autori väljaanne, Viljandi), 1 Liivia Viitoli luulekogu "Pääl ja sees". 4 kriitikut ei leidnud läinud aasta debüüttestest ühtki mainimisväärsset.

Kirjanduse üldilme kommenteerimine jäägu kriitikute mõtteavalduste hooleks. (Nende avaldamist jätkame veel ka järgmises "Vikerkaar" numbris.)

EDUARD PARHOMENKO:

Kirjanduselu käändumised ja murdumised läinud aastal mõneti meenutavad ISA SURMA järgset melu ja painet.

Hõissa! ISA ON SURNUD! Kas suri ta loomulikku surma või tapeti laste pooltsel pole tähtsust. Lõpuks ometi ollakse valla tema karmist, kuid õiglaselt karistavast ning hellalt suunavast käest. Alles nüüd võib tõe-

liselt suureks ning täiskasvanuks saada, tõeliselt emantsipeeruda – või jätta see tegemata hoopis. Saab avalikult ja varjamatult kõnelda, kujutada ja ihata seda, mida varemalt ISA valjult taunis, mida tema kohalolek alla surus ja äraspidi pressis. Seega on võimalik olla üdini kõlvatu ja perversne ning ühtlasi ebakõlvatu ja ebaperversne – seda kõike hoolimata ISAST.

Meie ISA ON SURNUD (võib-olla isegi tapetud). Kirjandus käändub ja määndub, sublimeerub ja profaneerub. Hea on halb ja halb on hea. Madal on kõrge ja kõrge on madal. Võimatu on eritleda, tõmmata piiri. Kõik on üks ja üks on kõik. Pillerkaar. Tundub, et vaid elu ja surm on kuidagi täiesti lahus.

Ometi, kas unes või ilmsi – ei tea, ISA end ilmutab.

"ISA, kae, me palame!"

Freudistlik tõlge: *"ISA, kas sa ei näe, me elame – me põleme kirest ja kiimast!"*

Ent ISA ei näe ega kuule, sest ISA ON SURNUD. Ja see mitmekordistab vaeslaste rõõme – saab ISA teadmata naudelda, pealegi ISA ignorantsuse üle rõõmu tunda.

LAURIS TOOMET:

Eesti kirjandus hakkab toibuma tsensuuri kadumisest 80. aastate lõpul. Kui tsensuuriperioodil mõeldi yhe raamatu kallal enamasti aastaid kuni aastakymneid, siis nyud paljud kirjanikud enam ei mõtlegi. Seetõttu on tõelise uudiskirjanduse tase langenud, yldist taset hoiab yleval tsensuuri ajal kirjutatud ning avaldamata jäänud teoste tasapisi ilmumine. Kui need ykskord otsa saavad, langeb eesti kirjanduse tase ilmselt oma loomuliku nivooni – mis saab olema ysna igav ja hall provintsikirjandus. Mingil määral võib teda võrrelda soome kirjandusega, arvestades ainult, et Soomes on viis korda rohkem inimesi ning, et Soome on tõsisemalt protestantlik maa, kus toimib efektiivselt tsensuur ja enesetsensuur.

Ilmselt elame praegu kõigele materiaalsele vaesusele ning originaalkirjanduse allakäigule vaatamata kirjanduse suhtelises õitseperioodis, ainult et see ei tulene mitte

uue andeka põlvkonna pealetulekust, vaid kogutud ressursside kiirest ärakasutamisest. Kogu ufoloogia, madalatasemeline seks, erootika jms muudab yldise kirjanduspildi kirjuks ning huvitavaks, vähemalt senikaua, kuni asjaosaliste ideed on uued ning äraleierdamata.

HOLGER KAINTS:

Kui tahta eelmist kirjandusaastat iseloomustada ühe sõnaga, võiks see olla *laialivalgus(us)*. Tsentri puudumine või peaaegu puudumine, perifeeria vohamine. Kuna kirjanduskriitiku ülesanne, leian, on tegelda ilukirjanduse ehk belletristikaga, aga mitte kõigega, millele on antud üksnes selle väline vorm, siis on loomulik, et ühele osale perifeeriast pole lihtsalt mõtet tähelepanu pöörata. Kui aga poleks ilmunud suurt hulka väliseesti kirjanduse kordustrükke, oleks möödunud aastane pilt väga kurvaks jäänud.

Murelikuks teeb, et nähtavasti pole suur osa tugevamaid autoreid ennast ikka veel uutes oludes leidnud. Kaplinski ja Runnel avaldavad vanu tekste, Unt töötab küsitavate tulemustega ümber oma noorpõlvromaani. Vetemaa ja Mutti üritavad publikuga flirtida, aga vist mitte kõige paremate tulemustega – nende raamatute menu polnud nii suur, et autorite endale tehtud hinnalandus olnuks seda väärt.

Õnneks pole iseseisvusšokk tabanud kõiki kirjanikke. Järjest uusi raamatuid avaldab Valton (ehkki ka temal on osaliselt vanu tekste). Märkimisväärsel tasemel luulekogud üllitasid Kareva ja Hirv. Raamatulettidele on taas jõudnud üks Prometi uudisteos. Järjekindluse eest väärivad nimetamist ka Raudam ja Pöder.

Olen viimasel ajal lugenud laulva revolutsiooni päevil tähelepanu alt kõrvale jäänud ajakirju. "Keel ja Kirjandus" on avaldanud Tuglase ja Adsoni kirjavahetust aastast 1917. Taas võib tõdeda: pole midagi (põhimõtteliselt) uut siin päikese all. Kui palju paralleelse majandus- ja kirjastamisoludes, eriti kui meenutada kroonitselset aega. Ainult tänapäeva inimesed on vist saamatamad.

Elame veel(!).

MERLE PAJULA:

Kuidas kah ei püüdnud, ilukirjandusest midagi esileküündivat ei meenunud. Vaimusilma ette kerkis hoopis "Kuldne kroon Eesti lipul". Raamat seegi. Ja milline veel! Ma pole tükil ajal ühe lugemisvara piires nii naljakaid ja nii tõsiseid tekste kohanud. Ingvar Luhaäärre kübaratrikk väärib tähelepanu. Tegu on ju Eesti kultuuri eheda läbilõikega alates Laig-nast ja Masingust ning lõpetades Heintalu-Aarmaga. Uhke ja õudsega ühtaegu.

Eesti kirjanduse hetkeseisust rääkides on mullusel vähe lisada. Kui nüüd pisut kristlikku terminoloogiat pilastada, siis on ilmselt tegu kirjandusliku puhastustulega. Kellele valusa, kellele mõnusaga. Kõiki stagnaagseid patte lunastades vajume kodumaise trivialekirjanduse mülkasse. Mis on suhteliselt kerge ja õdus surm. Iseasi, kas seda tingimata heroiseerima peab.

Õnneks on võõrkeelne kirjandus hetkel emakeelsega taas samasse hinnaklassi toppama jäänud. See võimaldab kohati sõõmu värsket õhku. Isegi triviaalilembidele. Kui pr. Ranneti "Kivid ja leib" ca 45 krooni cest kaubaks läheb, miks peaks siis Stephen Kingi "Shining" 31 krooniga kedagi kohutama?

Lehtede kirjandustoimetajail on kuldsed päevad. Mulle kangastuvad reklaaminäljas autorite poolt kokku kantud tasuta eksemplari-de mäed anumas "loe mind, loe mind!". Mõni kirjastaja meelitab topelthonorariga. Teine teeb niisama välja. Varsti on taas põhjust valjul häälele kriitika õiglusest ja pädevusest rääkida. Nagu õndsatel 80ndatel. Mäletate?

PAULA SERING:

Eesti kirjandus ei olnud mineval aastal moes. Moes on praegu teised asjad – näiteks raha ja võim. Kirjandus siis ka vaid niivõrd, kui ta töötab ühte või teist. Nagu igal pool mujalgi maailmas?

Vahel on kurbki, et ümberlülitumine ühiskonda, kus ainsaks dominandiks raha, käis nii kiiresti ja jäägitult.

Eesti kirjandust küll rahapuudus ei peaks välja suretama, seda tõendab eksiilkirjanduse kogemus. Kui ka raamatud jääksid trükkimata ja ajakirjad ilmutamata, on kirjandus olemas, kuni teda kirjutatakse. Kuni ei loobuta sellest kui laostavast aja(=raha)raiskamisest.

Vikerkaar

Toimetus:

Peatoimetaja Toivo Tasa 44 58 26.

Peatoimetaja asetäitja Alla Kallas 60 17 72.

Vastutav sekretär Jüri Ojamaa 44 12 48.

Algupärane ja tõlkekirjandus

Märt Väljataga 60 18 58.

Teadus, publitsistika ja kirjanduskriitika

Marika Mikli 60 18 58, Kajar Pruul 60 18 58

(Tartus teisip reedeni k 14-16 tel 31 373).

Üldinformatsioon Olev Remsu 60 18 58.

Keeletoimetaja Tiina Lias 60 18 58.

Kunstiline toimetaja Jüri Kaarma 60 18 58.

Tehniline toimetaja Katrin Mürk 60 18 58.

Masinakiri Viivi Hantadze 44 12 48.

Toimetus käsikirju ei retsenseeri ega tagasta.

Praaeksemplaride kohta saab teavet trükikoja tehnilise kontrolli osakonnast 68 14 11.

Toimetuse aadress: EE0031, Tallinn, Toompuiestee 30. Fax 442-484. Kirjastus "Perioodika", EE0001, Tallinn, Pärnu mnt 8. Trükkida antud: 11.03.93. Ofsettrükk. Trükipoognaid 7.8. Tingvärvitõmmiseid 12,51. Arvestuspoognaid 9,38. Tellimuse nr 257. "Printall". Pärnu mnt 67a. "Vikerkaar" nr 3. Hind 4 krooni.

Vikerkaar

Hind 4 kr.
78245